לקוטים

ממדרש אלה הדברים ~~רבה~~ הנמצאים מפוזרים בילקוט. גם מדרש אחד על פרשת דברים עפ"י כתב יד שבאוצר הספרים במינכען ולקוטי מאמרים שהביא רבנו בחיי ממדרש דברים ואינם נמצאים בנדפס.

עם

הערות ותיקונים, ומראה מקומות בתנ"ך, ופתח דבר

ממני

שלמה באבער.

פה וויען, תרמ"ה לפ"ק.

נדפס בדפוס של דוד לאווי ואברהם דוד אלקאלאי בפרעסבורג.

Druck von LÖWY & ALKALAY, Pressburg, Langegasse 33.

פתח דבר.

המדרש רבה על התורה לא נסדר בזמן אחד, וממסדר אחד, רק בעתים שונים, וממסדרים שונים, ממדרשים הקדומים הוא מדרש בראשית רבה, ויקרא רבה, אולם על ג׳ ספרים שמות במדבר דברים, הם מאוחרים בזמן, ואב אחד לא הולידם, ולא היו מסודרים לפני הרבה קדמונים, מדרש דברים רבה הוא מוקדם בזמן מן מדרשי שמות רבה ובמדבר רבה, בעל הילקוט ראהו והזכירו הרבה פעמים בשם „אלה הדברים רבה״ ובכל המקומות שרשם עליהם הציון הזה נמצאו המאמרים באמת במדרש דברים רבה לפנינו, אולם מדרש שמות רבה ומדרש במדבר רבה לא ראה הרב בעל הילקוט ולא הזכירם, ואף שתמצא באיזה מקומות אשר נרשם בצדו „שמר״ הם מאיזה מגיה (א), וכמו כן הציונים „במדבר רבה״ הם מאיזה מגיה אשר הוסיף אל הילקוט, כי המדרש מבמדבר רבה לקוח מתנחומא במדבר ובעל הילקוט רשם תמיד תנחומא, והמגיה הזה אחר הציון תנחומא הציג גם „במר״ ונעלם ממנו כי הילקוט לא ראה המדרש הזה, והמסדר ממדרש במ״ר העתיק כסגנון התנחומא אשר כעת בדפוס, והילקוט הביא תמיד לפי התנחומא כ״י שלנו, ובמבוא להתנחומא פרק ט׳ דברתי מזה ברחבה, והבאתי שם כל המקומות אשר מצוין הציון „במר״.

אולם מלבד מדרש אלה הדברים רבה שהביא הרב בעל הילקוט (עיין לעיל הערה א׳) תמצא שהביא עוד הרבה מאמרים בשם „אלה הדברים זוטא״, והמאמרים ההם שהביא משמו. אינם נמצאים לפנינו במדרש דברים רבה, מזה נראה בעליל כי שני מדרשים שונים הם, והמדרש הזה נאבד ואיננו, ובעל הילקוט יכנהו „זוטא״ לעומת המדרש הראשון אשר יכנהו „רבה״, ואמרתי לאסוף על יד כל המאמרים שהביא הרב בעל הילקוט בשם אלה הדברים זוטא, ואחד אל אחד יגשו יתלכדו ולא יתפרדו, למען יהיו המאמרים באסיפה אחת פניל

(א) בילקוט שמות רמז קס״ב על וישימו עליו שרי מסים נרשם „שמר פ״א״ הוא בטעות מאיזה מגיה שוגה, ובלוית המאמר הזה הוא ג״כ בסוטה שם כמו שרשם במאמר שלפניו. עוד שם רמז קע״ב עד שלא זכה משה לתורה מצוין „ואלה שמות רבה״ וזה ליתא במדרש שמ״ר, וצ״ל אלה הדברים רבה והוא דב״ר פ״א אות א׳ ואות ז׳, ומובא לנכון בילקוט דברים רמז תשצ״ד בשם אלה הדברים רבה, גם בילקוט תהלים רמז תתקכ״א על ירעם אל בקולו נרשם „ואלה שמות רבה״ והוא ג״כ בטעות וצ״ל תנחומא שמות והוא בכ״י שלנו אות כ״ב, ויותר לא נמצא בכל הילקוט הציון שמות רבה:

הקוראים, ואקוה כי יצמח מזה תועלת לחובבי דברי חכמינו ז״ל, באשר יהי׳ לפניהם שיורים מהמדרש הזה במחברת מיוחדת, ויוכלו לשום עיניהם עליו, ובשנית אולי בעבור זה נקל יהי׳ למצוא המדרש הזה באוצרות הספרים, כי אם גם המצא ימצא מדרש דברים רבה בכ״י באחת אוצרות הספרים לא ידע המוצא אותו להבדיל בין מדרש דברים רבה הנדפס, ובין מדרש דברים זוטא, ויחשוב כי הוא הוא, ובעבור האסיפה הזאת ידע להבדיל בין קודש לקודש, ויכיר תיכף תכונת הכ״י ומהותו.

מהמדרש אלה הדברים זוטא, נשארו בילקוט רק שיורים מועטים, סגנון לשונו הוא יפה אף נעים, וביחוד נמצא כי דרכו להמתיק הענין על פי משל, וזולת הילקוט לא נמצא אחד מהקדמונים שיזכיר דבר בשם מדרש אלה הדברים זוטא, רק מצאנו איזה מהקדמונים מזכירים מאמרים בשם אלה הדברים רבה, והמאמרים ההם אינם נמצאים לפנינו בנדפס, וביחוד נמצא ברבינו בחיי שמביא מאמרים בשם אלה-הדברים רבה ולא נמצאים לפנינו במדרש הנדפס, וכבר הרגיש בזה גם הגאון הרד״ל ז״ל בחדושיו למדרוש דב״ר, דברים פ״א סי׳ ו׳ הביא וז״ל: רבינו בחיי הביא בסדר זה כמה מאמרים בשם הדברים רבה שלא נמצאו במדרש לפנינו. וכן בפ׳ ואתחנן סי׳ י״ד הביא וז״ל: עיין רבינו בחיי שהביא מאמר זה מדברים רבה בלשון אחר וכן בכל הספר הביא מאמרים מדברים רבה משונה מנוסחא שלנו עכ״ל. ולהלן תמצא בלקוטים כל המאמרים אשר רבינו בחיי הביא בשם אלה הדברים רבה. ואין ספק כי היה נמצא לפני הקדמונים עוד מדרש אחד על ספר דברים, ואחר החקירה והדרישה אם נשארו לנו לפליטה באוצרות הספרים איזה כ״י מן מדרש דברים רבה, נודע לי כי נמצא כתב יד אחד בעקד הספרים של די רוסי בפארמא בקובץ 1240 ובקשתי את החכם הגדול האדון פעררעאוי בשם לשום עינו על הכ״י הזה, אם הוא שוה עם הנדפס או לא, וקבלתי מענה ממנו כי בקובץ הזה צד 263 נמצא מדרש דברים רבה ומתחיל: בשם אלהא רבא ושוה עם הנדפס, והתחלתו הוא כמו התחלת המדרש שלפנינו בדפוס. גם נודע לי כי באוצר הספרים במינכען נמצא מדרש דברים רבה והוא קובץ 229, לא נחתי ולא שקטתי עד אשר השגתי הכ״י הזה, ועפ״י השתדלות האדון הנכבד Dr. Adalbert Ketrzynski Director der Ossolinskischen Bibliothek נשלח הכ״י אל בית אוצר הספרים הנ״ל להשתמש בו (ג), וראה זה מצאתי כי פרשת דברים הוא מדרש אחר משונה מהמדרש

(ג) הכתב יד מכיל בתחלה מדרש איכה, ואח״כ מדרש רבה על ספר דברים היינו על הפרשיות דברים עקב ראה שופטים תצא תבא נצבים וחסר ואתחנן וילך האזינו ברכה, הכ״י ישן נושן כתוב על נייר וקלף מעורב יחד היינו קצת דפים של נייר וקצת דפים של קלף, האותיות הן מרובעות ומעורבות באותיות רש״י באמצע. וכולל 156 דפים כל דף כתוב פנים ואחור משני עבריו וכל צד וצד מכיל י״ט שורות, הכתיבה איננה תמה ונקייה, ועפ״י הרוב הכתב אשר על דפי הנייר מטושטש באשר הדיו לא טובה היתה לזה הנייר. מדרש איכה מתחיל צד ו׳ עד צד 93 ע״ב, ובסוף מדרש איכה כתוב: סליק מדרש קינות בסייעתא דשמיא נשלמה מלאכתי בחודש תמוז שנת חמשת אלפים וחמשים וחמשה לבריאת העולם בריך רחמנא דסייען אמן ואמן. צד 94 95 הנייר חלק על צד 96 כתוב מאת סופר מאוחר הדברים האלה: מדרש רבה על דברים ואתחנן עקב ראה שופטים כי תצא כי תבא נצבים וחסר וילך האזינו ברכה״ ובאמת חסר גם ואתחנן. צד 97 עד צד 116 פ׳ דברים צד 116 ע״ב וצד 117 הנייר חלק, צד 118 מתחיל פ׳ עקב עד צד 127 מן צד 127 מתחיל פ׳ ראה עד צד 131 ע״ב. מן צד 131 מתחיל פ׳ שופטים עד 139 ע״ב, מן 139 ע״ב מתחיל פ׳ תצא עד צד 145 ע״א, מן 145 מתחיל פ׳ תבא עד 151 סוף ע״ב ומסיים ולא הו׳ ריחן רע מכח הזיעה, וחסר הסיום מפ׳ תבא, צד 152 ע״א מתחיל

על פ׳ דברים אשר לפנינו בדפוס, פ׳ ואתחנן חסר, והפרשיות עקב ראה שופטים תצא תבא נצבים הם דומים עם המדרש הנדפס, זולת בפ׳ נצבים נמצאים איזה הוספות, ואין ספק שהסופר הראשון מצא כתב יד מקוטע והיה חסר בראשו ובסופו, בראשו הי׳ חסר דברים ואתחנן, ובסופו וילך האזינו ברכה, ורצה להשלים הכ״י והחל להעתיק פרשת דברים מן מדרש אחר אשר הי׳ אז מסודר לפניו, והוא מדרש דברים רבה אשר הי׳ לפני איזה קדמונים גם לפני רבינו בחיי, והמאמרים שהביא רבינו בחיי בשם אלה הדברים רבה נמצאים כלשונם ממש בפרשה ההוא, אולם נמצאים ברבינו בחיי עוד מאמרים מפרשיות אחרות כמו שתראה בלקוטים אשר אספתי מהמאמרים ההם, ובפ׳ ויחי בפ׳ ונשאתני ממצרים הביא מפורש „דרשו באלה הדברים רבה בפ׳ והי׳ עקב״ ולא נמצא לפנינו, ברור כי המדרש הזה היה מסודר על כל ספר דברים. ומזה נתברר כי שלשה מדרשים שונים הי׳ מסודרים על ספר דברים. א) המדרש דברים רבה אשר לפנינו בדפוס. ב) מדרש אלה הדברים זוטא אשר הביאו הילקוט. ג) מדרש אלה הדברים רבה אשר בכ״י באוצר הספרים במינכען ונשאר לפליטה פרשת דברים, ואשר היה בשלמותו לפני רבינו בחיי ושאר קדמונים ונאבד ואיננו. ובזה יבין וישכיל הקורא אשר רש״י בפי׳ לבראשית כ״ט ל״ד הביא וז״ל: קרא שמו לוי בכולם כתיב ותקרא וזה כתבו בו קרא ויש מדרש אגדה באלה הדברים רבה ששלח הקב״ה גבריאל והביאו לפניו וקרא לו שם ונתן לו כ״ד מתנות כהונה וע״ש שלוהו במתנות קראו לוי ע״כ, אין ספק כי הדברים לקוחים ממדרש אלה הדברים רבה אשר נאבד מאתנו, ורש״י שמע ממנו לכן כתב „ויש מדרש אגדה״ ובעבור כי לא הי׳ לפניו לא הביאו בפירושו לס׳ דברים, ואין צורך לדברי הרב בעל תולדות ר״נ שכתב בהוספות שלו שבוודאי כוון רש״י למדרש רבי משה הדרשן. ויפה העיר ידידי הרב החוקר מהר״א בערלינער בזכור לאברהם ברש״י שם וז״ל: המדרש אלה הדברים רבה הוא מדרש אחד אשר נאבד אצלינו והילקוט מעתיק ממנו הרבה דברים, וגם הבחיי הביאו בפירושו לתורה עכ״ל. והאמת כן, רק במה שכתב והילקוט מעתיק ממנו הרבה דברים, לא כוון יפה, כי כל המאמרים שהביא הילקוט מאלה הדברים רבה כולם הם במדרש רבה לפנינו כמו שתראה לעיל בהערה א׳, רק הילקוט הביא מאמרים בשם אלה הדברים זוטא אשר אינם נמצאים לפנינו, ואולי לזה המדרש דברים רבה הנאבד כוון ג״כ רש״י עמוס א׳ ו׳ באגדת האזינו עזה מן הדרום כו׳ ע״ש.

והנה עוד הרבה קדמונים מביאים מאמרים בשם אלה הדברים רבה מהם אשר נמצאים במדרש אשר לפנינו בדפוס, ומהם אשר מביאים מאמרים ממנו ואינם נמצאים לפנינו, ואין ספק שכוונו להמדרש על דברים הנאבד, כמו שתראה הרמב״ן בפ׳ כי תקרב אל עיר להלחם הביא וז״ל וכך אמרו רבותינו במדרש אלה הדברים רבה והוא עוד בתנחומא ובגמרא ירושלמי אמר רשב״נ יהושע בן נון קיים הפרשה הזו, מה עשה יהושע הי׳ שולח פרוסדוגמא כו׳, וזה נמצא באמת לפנינו בדב״ר פ״ה אות י״ד וירושלמי שביעית פ״ו גם וי״ר פי״ז אות ו׳. ועיין תוס׳ גיטין מ״ו ע״א ד״ה כיון, אולם בפ׳ וישלח בפ׳ ותמת דבורה הביא וז״ל: מצאתי באלה הדברים רבה בפרשת כי תצא אתה מוצא כשמתה רבקה אמרין מאן יפוק קמא, אברהם מת כו׳ עד מה ברכו ברכת אבלים ברכו, ווה ליתא במדרש דב״ר ובוודאי הי׳ לפניו במדרש הנאבד, ונמצא המאמר בתנחומא תצא אות ד׳, גם בפסיקתא זכור (כ״ג ע״ב) וע״ש בהערה נ׳. וגם הרוקח ה׳ ברכות סי׳ שכ״ג הביאו וז״ל: בדברים רבה ק״ש כל זימנא דקרי ביה ליהוי

פ׳ נצבים אך חסר התחלת הפרשה ומתחיל אקרא כל התורה ומי שהוא פקח (הוא לפנינו סוף אות ג׳) ונראה כי בין דף 151 ובין 152 הי׳ חסר דף שלם, ובסוף צד 156 ע״ב הסיום מפ׳ נצבים כמו לפנינו בדפוס.

ברונטוגמא (צ״ל כפרוסטוגמא) חדתא פי אגרת (צ״ל פי׳ אגרת) דקב״ה לא מטרח עלן דכתיב עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתיך ע״כ, וזה לא נמצא בדב״ר לפנינו ובוודאי הי׳ לפניו במדרש הנאבד, ועיין מה שהעירותי בפסיקתא פסקא שור או כשב הערה ע׳. גם בעל אור זרוע ה׳ כלאים סי׳ ר״ס הביא בשם אלה הדברים רבה סוף פ׳ שופטים רק עץ אשר תדע זה אילן מאכל כי לא עץ מאכל הוא זה אילן סרק כו׳, ולא גמצא לפנינו בנדפס, והמאמר שהביא נמצא בספרי שופטים ר״ד. ועוד הביא בה׳ סעודה סי׳ רי״א וז״ל: אבל בהגדת אלה הדברים מפרש דב״ה פליגי לגמרי, וזה לא נמצא לפנינו ובוודאי כוון אל המדרש הנאבד. התוס׳ זבחים נ״ט ע״ב ד״ה הא הביאו מאמר בשם אלה הדברים רבה ולא נמצא לפנינו, והגאון הרי״ב תיקן שצ״ל במ״ר נשא פי״ב, ואולי כוונו אל מדרש דברים רבה הנאבד, והמאמר הזה הביא הילקוט ואתחנן רמז תתכ״ד בשם הילמדנו, וכן נמצא המאמר בפסיקתא סוף פסקא ויהי ביום כלת משה, ובמדרש חזית בפ׳ יפה את רעיתי ובשו״ט מזמור ק״א. הר״ש בפי׳ למעשר שני פ״ג מ״י הביא וז״ל ובאלה הדברים רבה תניא ונתת הכסף בכל אשר תאוה נפשך ר׳ יהודה אומר יכול אף הלוקח בכסף מעשר שני שנטמא טעון פדייה כו׳, וזה לא נמצא במדרש לפנינו, רק נמצא בספרי ראה פיסקא ק״ז ע״ש, ואולי הי׳ לפניו גם המדרש דברים הנאבד. האבודרהם ה׳ סדר שחרית של חול (דפוס פראג דף כ״ד ע״ב) הביא וז״ל דאמרינן באלה הדברים רבה שמור מצותי וחיה שמור רמ״ח תיבות שבק״ש והקב״ה ישמר רמ״ח איברים שלך כו׳, וזה לא נמצא לפנינו בנדפס, ובוודאי הוא במדרש הנאבד, והמאמר הזה מובא בתנחומא כ״י קדושים אות ד׳ ובתנחומא הנדפס אות ו׳. ועיין בהערות שלי לתנחומא קדושים הערה כ״ו מה שהבאתי בשם שבלי הלקט, וכן עוד שם (דף כ״ה ע״ב) ואמרינן באלה הדברים רבה למה ישראל אומרים ברוך שם כמל״ו בלחש כו׳, גם זה הוא במדרש הנאבד, כי לפנינו בנדפס ואתחנן אות ל״ו הלשון משונה ובקצרה. הטור או״ח סי׳ תרי״ט הביא בשם אלה הדברים רבה בפ׳ ואתחנן כשעלה משה לרקיע שמע למלאכי השרת שהיו מקלסין להקב״ה כו׳, הוא לפנינו במדרש דב״ר פ״א אות ל״ו, ובטור שם יש לתקן במקום שגנב הורמין צ״ל קוזמין, וכן הרוקח סי׳ שכ״ג הביא זה בשם המדרש סתם וצ״ל במדרש דברים רבה, וגם שם בטעות קרומין וצ״ל קוזמין: הסמ״ג ה׳ ק״ש סי׳ י״ח הביא וז״ל ומכאן יש ללמוד שהמהלך בדרך דיי לו שיעמוד בפסוק ראשון בלבד, וכן ישנו בפירוש באגדת באלה הדברים רבה בפ׳ ואתחנן שאומר כן רב יהודה בשם רב ע״כ. הוא בנדפס פ׳ ואתחנן פ״ב אות ל״א, וכן הוא בתנחומא כ״י ונדפס ריש פ׳ לך, ועיין בטור או״ח סי׳ ס״ג ובמרן ב״י שם. בעל מנורת המאור הביא את המדרש דב״ר וכוון אל הנדפס, כמו בסי׳ נ״א וגרסינן באלה הדברים רבה אמר ר׳ חגי אין הנגעים באים, הוא בדב״ר תבא פ״ח אות י״ט. שם סי׳ ע״ז מצינו באלה הדברים רבה אמר הקב״ה כו׳, הוא בסוף תצא, סי׳ צ״ו כדגרסינן באלה הדברים רבה חביבין ישראל, זה ליתא בדברים רבה לפנינו, וצ״ל חולין צ״א ע״ב ואין ספק שחסר במנורת המאור איזה מאמר ממדרש דברים רבה פ״ב אות ל״א ל״ב ל״ג המדובר שם מענין ק״ש: עוד שם וגרסינן באלה הדברים רבה שמע ישראל זש״ה ישישו וישמחו בך כל מבקשיך כו׳ גם זה ליתא לפנינו במדרש הנדפס ואולי הי׳ לפניו במדרש דברים רבה הנאבד, עוד שם סי׳ ק״ה וגרסינן באלה הדברים רבה ברוך תהי׳ הוא בפ׳ עקב פ״ג אות ו׳: סי׳ קי״ג וגרסינן באלה הדברים רבה הלכה אדם מישראל, הוא ריש כי תבא, סי׳ קצ״ב וגרסינן באלה הדברים רבה ברוך אתה בעיר, הוא בפ׳ תבא אות ה׳, ושם הוא קצת בסגנון אחר, סי׳ רכ״ג וגרסינן באלה הדברים רבה ד״א שופטים, הוא בפ׳ שופטים פ״ח אות ו׳. סי׳ רכ״ה וגרסינן באלה הדברים רבה א״ר חייא סדר הדין, הוא בשופטים שם. סי׳ רצ״ו כתוב במדרש ואלה הדברים רבה פ׳ ואתחנן כשעלה משה לרקיע כו׳, הוא בפ׳ ואתחנן אות ל״ו, וגם שם יש לתקן קוזמין במקום הורמין.

גם הרב בעל עקידה בס' דברים מזכיר הרבה פעמים את המדרש כמו שהוא לפנינו בדפוס.

החזקוני הביא בריש דברים, והכי איתא באלה הדברים רבה א"ר ברכי' צריכין הדיינים שתהיינה בהן שבע מדות כו', הוא לפנינו בנדפס דברים פ"א אות י'.

והנה אמרתי ליתן לפני הקוראים אסיפה מכל המאמרים אשר לקטתי מהילקוט שהביא מאמרים מן מדרש אלה הדברים זוטא. גם פרשת דברים מועתק מכתב יד אשר באוצר הספרים במינכען, וגם המאמרים אשר רבינו בחיי מביא בשם מדרש אלה הדברים, עם הערות קצרות, וכאשר נשום לב על המדרש מפ' דברים הנמצא בכ"י הנ"ל ובין מדרש מפ' דברים הנדפס, נכיר כי המדרש הנמצא בכ"י הוא מוקדם והי' כבר מסודר לפני המסדר מהנדפס, והוסיף דברים כדרך מסדר אחרון, וראיתי כי גם במדרש הזה אשר נשאר לנו לפליטה פ' דברים בכ"י נמצאים שאלות בהלכה אבל לא בלשון ילמדנו רבינו ולא הלכה אדם מישראל עיין להלן אות ב' סי' י"ב וי"ח. (ג) ומי יתן ויהיה כי השוקדים על בתי אוצרות הספרים יחפשו בחפש מחופש אולי ימצאו האבידה הוא המדרש דברים רבה גם על יתר הפרשיות וכמו כן מדרש אלה הדברים זוטא אשר ראה הילקוט, ויעשו בזה חסד גדול ומשכרתם תהי' שלמה.

ובטרם אחתום פתח דברי אעיר עוד כי בכ"י הזה מאוצר הספרים במינכען בהפרשיות אשר הן דומות להנדפס היינו מפ' עקב ואילך נמצא שינויים קטנים ואלה הם: עקב פ"ג אות א' כאדם שבונה בשבת, בכ"י כאדם שבונה בית. שם מנין שנאמר וישבתו ביום השביעי, נוסף בכ"י רבנין אמרין אמר הקב"ה לישראל בני לא תהו מגלגלים בשבת הזו שנתתי לכם שהיא חביבה עלי מכל המצות שאני שמרתי אותה תחלה מניין שנאמר ויברך אלהים את יום השביעי ויברך אותו וגו', ואחר זה הוא כמו לפנינו ואת סבור וכו'. עוד שם מה כתיב אחריו אז תתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך, והיא גי' מוטעת כי בתחלה הביא קרא מישעי' וקראת לשבת עונג ואח"כ הביא הדורש מה כתיב אחריו, והפסוק שהביא איננו בישעי' שם, רק הוא לנכון בכ"י מה כתיב אחריו אז תתענג על ה' (ישעי' נ"ח י"ד) וכתיב והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך (תהלים ל"ז ד') וכן יש לתקן במדרש לפנינו. עוד שם אות ב' כעבד שאדונו מבקש למכור אותו קוריסין בכל מה שמוצא, בכ"י כתוב קקריסין, ופי' רע מעללים כמו שהוא בשמ"ר פמ"ג אות ח' העבד הזה שאתה מוכר קקריסין הוא, ויתכן להגיה כעבד קקריסין שאדונו מבקש למכור אותו בכל מה שמוצא, פי' עבד רע מעללים שאדונו מבקש לפטור אותו בכל מה שישיג עבורו. עוד שם אות ג' שני איסטרטין, בכ"י איסטרטיגון, וכ"ה לנכון, עוד שם אות י"א חמשה מלאכי חבלה אף חימה קצף משחית ומכלה, במקום ומכלה הגי' בכ"י והשמד, ועיין בשמ"ר סוף פמ"א וגם שם הגי' והשמד וע"ש בשמ"ר בחדושי הרש"ש. סוף ראה אמר רבי למה הדבר דומה בכ"י אמר רבי לוי למה"ד, בסוף ראה א"ר שמואל בר' נחמני למה הדבר דומה עד סוף הפרשה ליתא בכ"י, ובמדרש שם למה"ד למדינה וכו' קצר המעתיק ולא הביא הסיום בהמשל. תצא אות ח' א"ר חנינא אין הנגעים באים, בכ"י א"ר חגי, שם התחלת אות ט' והתחלת אות י' מתחיל בכ"י „ד"א

(ג) פה המקום להעיר על דברי הרב הגאון מהר"צ חיות שהביא בספרו אגרת בקורת וז"ל דברים רבה הולך „ע"ד התנחומא, ומתחלת כל פרשה בלשון ילמדנו רבינו, ופעמים נמצא זאת גם באמצע הפרשה, וכל מה שנמצא בתנחומא נמצא גם בדברים רבה עכ"ל וזה פלא בראשון כי במדרש דברים רבה איננו מתחיל כלל בלשון „ילמדנו רבינו" רק „הלכה" ובשנית בתנחומא ספר דברים לא נמצא כלל שאלות בהלכה, ואולי כוונתו על התנחומא בכלל לא על ספר דברים. ובשלישית מה שכתב שמה שנמצא בתנחומא נמצא גם בדברים רבה, ובאמת אינו כן, כי דרשות שונות ונפרדות המה.

זכור" וזה חסר בנדפס, שם אות י"א למה"ד לעכונא כו' בא הדרבון, בכ"י לחכינא וכן בא הדרקון, עוד שם זו עכנא בכ"י זו חכינא, עוד שם באות י"א אמר הקב"ה לא אברא אותה מן העין, בכ"י נמצא לפני זה „לא אברא אותה מן הראש שלא תהא זוקפת ראשה" וכ"ה לנכון בב"ר פי"ח אות ב' ובשם בטעות שלא תהא מיקרת ראשה צ"ל זוקפת ראשה, עוד שם שלא תהא פרדניתא בכ"י שלא תהא רגלה פורסת, ובב"ר שם הגי' פרסנות, עוד שם ולאה כתיב בה ותצא לאה לקראתו, מכ"י ודינה כתיב בה ותצא דינה בת לאה. שם אות י"ג למה"ד לתלמידו של רופא שעלת מלכיא לראותו, בכ"י מעונא באחותו מלת מעונא אין לה הבנה וצ"ל מלוכה, והמעריך בערך מלכיא הביא המאמר הזה וכתב שצ"ל מלינה [צ"ל מלוכה] באחותו פי' נגע רע ולשון לעז הוא ומ"כ כתב שקרים בשם הערוך עכ"ל בפ' תבא אות ב' זש"ה אשרי אדם ובכ"י מתחיל ד"א והיה אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך, זש"ה אשרי אדם. עוד שם אות ו' שנאמר ויבא כגשם לנו כמלקוש יורה ארץ (הושע ו' ג') מה כתיב אחריו יחיינו מיומים (שם שם ב'), ובכ"י הגי' מה כתיב למעלה והיא גי' נכונה כי הכתוב יחיינו מיומים מוקדם הוא, וכמו כן נמצאים עוד שינויים קטנים.

את כל זה ראיתי לערוך לפני הקוראים, ואקוה כי תיקר בעיניהם האסיפה אשר אספתי עם ציוני הפסוקים והערות הקצרות אשר ערכתי עליהם, וירצו את פעלי ומעשה ידי יכוננו.

לבוב ר"ח סיון תרמ"ד.

שלמה באבער.

א.

המאמרים המובאים בילקוט בשם אלה הדברים זוטא.

א. (ילקוט בא רמז רי״ג) תורה אחת יהיה לאזרח ולגר (שמות י״ב מ״ט). (א) שלשה גרים הן, יש גר שנתגייר (ב) לשם אכילה, א״ל הקב״ה נתגיירת בשביל הנבילה, הרי נתונה לך, שנאמר לגר אשר בשעריך תתננה (דברים י״ד כ״א), הגר השני, להיות מתפרנס כעני, הרי הן נותנין לו, שנאמר ובקצרכם את קציר ארצכם וגו׳ [לעני ולגר תעזוב אותם] (ויקרא י״ט ט׳), הגר השלישי, זה שנתגייר לשמו של הקב״ה, אמר הקב״ה הוא שקול עלי כאחד מכם, שנאמר חוקה אחת יהיה לכם ולגר ולאזרח הארץ (במדבר ט׳ י״ד), תורה אחת יהיה לאזרח ולגר הגר בתוככם (שמות י״ב מ״ט), ולא עוד אלא שהוא שקול עלי כלוי, שנאמר ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה וגו׳ (דברים י״ד כ״ט), אמר משה לפני הקב״ה רבש״ע הגר הזה כלוי לפניך, א״ל גדול הוא לפני שנתגייר לשמי, משל לצבי שגדל במדבר, ובא מעצמו ונתערב בצאן, היה הרועה מאכילו ומשקו ומחבבו יותר מצאנו, אמרו לו לצבי זה אתה מחבב יותר מן הצאן, א״ל כמה יגיעות יגעתי בצאני, מוציאן בבוקר ומכניסן בערב עד שנתגדלו, וזה שגדל במדברות וביערים בא מעצמו לתוך צאני, ולכך אני מחבבו, כך הקב״ה כמה יגעתי בישראל הוצאתים ממצרים (הראתי) [הארתי] לפניהם, הורדתי להם את המן, הגזתי להם את השליו, העליתי להם את הבאר, הקפתים ענני [כבוד] עד שקבלו תורתי, וזה בא מעצמו, לפיכך שקול עלי כישראל (ג) (כו׳) [וכלוי].

ב. (תרומה רמז שס״ח) ועשו ארון עצי שטים (שמות כ״ה י׳) מפני מה של עץ לפי שהתורה נקראת עץ חיים.

ג. (אמור רמז תרמ״ה) פה הביא כל הדברים מרמז רי״ג שהבאתי לעיל באות א׳,

ד. (חוקת רמז תשס״ג) קח את המטה והקהל את העדה (במדבר כ׳ ח׳). אמר לו למשה לא אמרת שיש לנו אלוה בכל מקום, שנאמר הן לה׳ אלהיך השמים ושמי השמים (דברים י׳ י״ד), אמרו יודעין אנו שהיית רועה במדבר ארבעים שנה, ואתה מכיר מקום המים, ונדחקת להכות הסלע, א״ל הקב״ה הקפדת כנגדן ואמרת שמעו נא המורים (במדבר כ׳ י׳), ויצאו מים בזעף, שנאמר ויצאו מים רבים (במדבר כ׳ י״א) מיד (שניפו) [נשטפו] קהל רב שהיו מרננים לפני הקב״ה, שנאמר יבקע צורים [וישק כתהומות רבה] (תהלים ע״ח ט״ו) וכתיב ביום הזה נבקעו כל מעיינות תהום רבה וגו׳ (בראשית ז׳ י״א) מה (זכר) [רבה] האמור בדור המבול נשטפו אף כאן, (ד) אי אתה וכו׳ מה עשה הסלע לבני, שנאמר ויניקהו דבש

א) שלשה גרים הם המאמר הזה הביא בעל הילקוט גם בפ׳ אמור רמז תרמ״ה, ג״כ בשם אלה הדברים זוטא.

ב) לשם אכילה כן תקנתי כמו שהוא לנכון בילקוט אמור שם, ובכל הדפוסים בטעות לשם אשה, במקום לשם אכילה.

ג) וכו׳, תקנתי שבמקום וכו׳ צ״ל כלוי, כמו שהוא לנכון בילקוט אמור שם.

ד) אי אתה וכו׳, כן הוא בכל דפוסי הילקוט, והוא בטעות וצ״ל אי אתה זכור, ונמצא לנכון בילקוט רמז תתט״ו שהבאתי להלן באות י׳, והו׳ כתוב זכו׳ בקו ומן אות ז׳ נעשית ו׳.

מסלע (דברים ל״ב י״ג) ואחר טובתו הכית אותו, אין את כשר לעמוד על בני, כבר מניתי אחר תחתיך, קח לך [את] יהושע בן נון (במדבר כ״ז י״ח).

ה. (פנחס רמז תשע״ו) [וידבר משה אל ה׳ לאמר] יפקוד ה׳ אלהי הרוחות (במדבר כ״ז ט״ו ט״ז) ר׳ יהודה אמר קע״ה פרשיות בתורה השם קודם למשה, וכאן משה קודם אל השם, כביכול הגדיל הקב״ה את משה לשמו, אמר הקב״ה כשהיה משה מבקש על ישראל, הייתי מקדים שמי לשמו, ועכשיו שהוא נפטר מן העולם בדין שיקדים שמו לשמי.

ו. (ס) (דברים רמז תשצ״ז) אלה הדברים (דברים א׳ א׳) זש״ה בצדק כל אמרי פי אין בהם נפתל ועקש (משלי ח׳ ח׳) משל לחכם שהיה יושב בבית הכנסת ועוסק בצרכי צבור, ולא היו החברים מביטים בו, כיון שנכנס לדרוש ודורש בעניין, התחילו מקלסין אותו ואומרים לו ודאי זו תורה ואילו דברים, כיון שבא לפרש דברי תורה לישראל, שנאמר בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה באר את התורה (דברים א׳ ה׳), אמרו ישראל זו תורה ואלו דברים, לקיים מה שנאמר בצדק כל אמרי פי וגו׳ כולם נכוחים למבין (משלי ח׳ ט׳ י׳): ד״א [אלה הדברים] משל לעם הארץ שלמדו דברי תורה הלכה מדרש, משלמד את הכל נעשה חכם, מי גרם לו שיהא חכם, אותו צער שנצטער בילדותו ובנערותו, כך היה משה עם הארץ בנערותו, ולא היה יודע לדבר, שנאמר לא איש דברים אנכי (שמות ד׳ י׳) וכיון שנצטער לפני הקב״ה ולמד ממנו תורה, שנאמר ויהי שם ארבעים יום וארבעים לילה וגו׳ (שם ל״ד כ״ח), זכה והתחיל מליף לישראל אלה הדברים: ד״א אלה הדברים, זש״ה שפתים ישק משיב דברים נכוחים (משלי כ״ד כ״ו), משל לחכם שהיה נשוי קרובתו, חטאתה עליו, טרדה והוציאה מביתו, בא שושבינו ובקש ממנו להכניסה בשביל אבותיה, א״ל לך ואמור לה (ו) להתיישב [להתיישר] דרכיה ואני מכניסה, הלך ואמר לה בתי עדיין את בניוולך, ענה אותו חכם ואמר לשושבינו יהא הפה הזה מבורך, למה שאמר לה כל מה שהיה בה, כך כשעשו ישראל אותו מעשה, ביקש הקב״ה לטורדם מן העולם, שנאמר הרף ממני ואשמידם (דברים ט׳ י״ד), אמר לפניו רבש״ע זכור לאברהם וגו׳ (שמות ל״ב י״ג), כיון שהזכיר אבות, מיד נעשית בקשתו, שנאמר ויאמר ה׳ סלחתי כדבריך (במדבר י״ד כ׳), חזר משה להוכיח את ישראל ואמר להם עכשיו אתם בניוולכם שנאמר ממרים הייתם עם ה׳, (דברים ט׳ ז׳) שמע הקב״ה תוכחות של משה, א״ל שפתים ישק משיב דברים נכוחים.

ז. (ז) (שם רמז תת״ז) ד״א רב לכם סוב את ההר הזה (דברים ב׳ ג׳) בשעה ששלח יעקב דורון לעשו, אמר לו יש לי רב (בראשית ל״ג ט׳) אף על פי שאתה כובש אומות בימי משה ויהושע, בתחומי אין לך עסק, שכבר אמר המקום רב לכם סוב, אלא יש לכם לילך בגולה, פנו לכם צפונה (שם) לגלות בבל, שנאמר כי הנני קורא לכל משפחות ממלכות צפונה (ירמי׳ א׳ ט״ו). ואת העם צו לאמור (דברים שם ד׳) מתייראין מכם אילו, וצריכין אתם לשמור את עצמיכם, ומה אם בשעה שמתייראין מכם, צריכין אתם לשמור את עצמיכם, על אחת כמה וכמה בשעה שהן מצליחין, ואינן מתייראין מכם: ד״א ואת העם צו לאמר אתם עוברים, אבל עשו יושב, אלה בני שעיר החורי יושבי הארץ (בראשית ל״ו כ׳): ד״א אתם עוברים, אתם אוכלים עם עשו בעולם הזה, והוא אינו אוכל

ס) פה חסר הציון „אלה הדברים זוטא״ וברמז שלפניו ציין „אלה הדברים רבה״ והמאמר שהביא שם נמצא בדב״ר לפנינו, אבל על הרמז תשצ״ז נשמט הציון.

ו) להתיישב תקנתי שצ״ל להתיישר.

ז) גם פה נשמט הציון „אלה הדברים זוטא״, וברמז שלפניו ציין אלה הדברים רבה ונמצא לפנינו בדב״ר, אבל ברמז תת״ז מן ד״א רב לכם חסר הציון „אלה הדברים זוטא״.

עמכם לעולם הבא, וכן עשו אמר ליעקב נסעה ונלכה (בראשית ל״ג י״ב), לא אחים תאומים אנו, נאכל שנינו בעולם הזה ובעולם הבא, א״ל יעקב הילדים רכים (שם שם י״ג), עד עכשיו לא עמד משה שהוא מספיק, הצאן ובקר ישחט להם (במדבר י״א כ״ב), (הצאן ובקר) [והצאן והבקר] עלות עלי (בראשית ל״ג י״ג), עד עכשיו לא עמד שמואל, ומה קול הצאן הזה באזני (ש״א ט״ו י״ד), ולא עוד אלא ודפקום יום אחד (בראשית שם), אלא טול לך חלק בעולם הזה, יעבר נא אדוני לפני עבדו [וגו׳] ולרגל הילדים (שם), א״ל עד עכשיו יש לי להעמיד לחנניה וחביריו, ילדים אשר אין בהם כל (מום) [מאום] (דניאל א׳ ד׳), א״ר יוחנן מהו עד מדרך כף רגל (דברים שם), עד שיגיע לעת תמוט רגלם, (דברים ל״ב ל״ה) ר׳ שמעון בן לוי אמר עד שיגיע ומחת לצלמא על רגלוהי (דניאל ב׳ ל״ד) ר׳ יוסי בר חנינא אמר עד שיגיע תרמסנה רגל (ישעי׳ כ״ו ו׳), ר׳ חייא אמר עד שיגיע אשריך ישראל מי כמוך וגו׳ [ואתה על במותימו תדרך] (דברים ל״ג כ״ט): ד״א אתם עוברים, כל המלכות שתעמוד אתם אוכלים עמה, משל למלך שעשה סעודה שיאכל הוא ובניו, אמר המלך עסקי הרבה ובני נפשם קצרה, אלא דוכוס אוכל והן אוכלים עמו, איפרכוס אוכל ויאכלו עמו, וכשאפנה אני והן נכנסין לסעודה, כך אמר הקב״ה הסעודה עשויה וישראל מזומנים, הה״ד שמע אלי יעקב וישראל מקוראי (ישעי׳ מ״ח י״ב), וכתיב ויתן להם מקום בראש הקרואים (ש״א ט׳ כ״ב), ומה שאכלו עם האומות איני חושב עליה, שכן בלעם אומר הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב (במדבר כ״ג ט׳).

ח. (שם רמז תת״ה) אל תצר את מואב (דברים ב׳ ט׳), משל לאחר שהלוה על גדישו שיתן לו חטין לגורן, היה לבעל הגדיש שונא אחד, והלך והדליק את הגדיש, ובא המלוה ותפש את הלוה, ואמר ליה תן לי מה שאת חייב לי, א״ל הלוה לא די צערי שנאבד גדישי, אלא באת והוספת לי צרה על צרתי, כך אמר ליה הקב״ה למשה אתמול יקדו גדישי, שנאמר כי אש יצאה מחשבון (ירמי׳ מ״ח מ״ה) ואתם באים להוסיף צרה על צרתם, אל תצר את מואב: ד״א א״ל הקב״ה למשה סופך ליקבר בגבולו, משל לראש המדינה שבא ממדינת הים ועבדו עמו, נכנס לפונדק אחד התחיל עבדו לקלל את בעל החנות, אמר ליה אדונו כך הוא הדרך, אתה נתון בתוך שלו ומקלל, כך אמר ליה הקב״ה למשה, נקבר אתה בתוך גבולו, שנאמר ויקבור אותו בגיא בארץ מואב (דברים ל״ד ו׳), ולמה ריחם עליהם הקב״ה, לפי שמילאו את העולם בשעת הזעף, משל למדינה שנצטרכו ללחם צעקו הבריות על החשבון, עמדו שני נחתומין, והיו טוחנין כל הליל, בקשו לעשות עיסתן, כבה הנר ולא היו רואין, מה עשו, בללו את העיסה ואפו אותה, והוציאו ומלאו את השוק, בא החשבון וראה הפת מעורבת קיבר, אמר להם ראוים הייתם ליתן (ק) הקופץ בצואריכם, ולהחזיר אתכם בכל המדינה, אבל מה אעשה לכם שמלאתם את המדינה בשעת הזעף, כך יהא שמו של הקב״ה מבורך, כשנהפך סדום ועמורה לא הי׳ שם בריה, שנאמר ויהפך את הערים (בראשית י״ט כ״ה) עמדו בנות לוט וערבו את העיסה, שנאמר ותהרין שתי בנות לוט (שם י״ט ל״ו) אמר להם ראויין הייתם כלייה על מה שעשיתם ומה אעשה לכם שכונתכם למלאות עולמי.

ט. (ואתחנן רמז תתי״ג) דבר אחר ואתחנן אל ה׳ (דברים ג׳ כ״ג) וזש״ה והוא מהשנא עדנייא וזמנייא (דניאל ב׳ כ״א) משל לשלטון שהיה עושה כל מה שהיה מבקש, ולא היה המלך מוחה בידו, לאחר ימים שלח המלך (ע) והתיר

ק) הקופץ, בכשיל וכלפות תר׳ בקופיץ ומפצלת.

ע) והתיר זונין שלו, פי׳ אזור והגורה, עיין ערוך ערך זן שהביא בשם הילמדנו ואתחנן אהרן התיר זוני שלו, ובערך זנס הביא מוי״ר התיר זונס שלהם, וסימן בהתרת האזור שהוסר ממנו הממשלה והמלכות, ולהיפך הותר זייני הוא לכבוד. עיין פסיקתא פסקא נחמו (קכ״ד ע״ב) ואחד לאוסרו זייני וע״ש בהערה ל״ב.

זונין שלי, והיה מהלך (י) פיגן, אמרו לו את הוא שהיית מרעיש המדינות, אמר ליה שעין אינון בשעתי עבדית כל מה דהני לי, כך משה ויהי בישרון מלך (דברים ל"ג ה'), ונקרא מלאך, שנאמר וישלח מלאך (במדבר כ' ט"ז), נקרא אלהים, שנאמר ראה נתתיך אלהים (שמות ז' א'), וכתיב תפלה למשה איש האלהים (תהלים צ' א'), והי' גוזר כל מה שהיה מבקש עושה, וכשהוא עובר מן העולם תשש כחו מעליו שנאמר (הנה) [הנך] שוכב עם אבותיך (דברים ל"א ט"ז), אמר ליה את הוא שהיית מדבר עם האלהים פה אל פה, א"ל שעין אינון, לשעבר נכנס לפלטין, ומשה עלה [אל האלהים] (שמות י"ט ג'), הורג למי שרוצה, ויך את המצרי (שמות ב' י"ב), פינה את הצלוב, אל נא רפא נא לה (במדבר י"ב י"ג), זש"ה בתוכחות על עון יסרת איש (תהלים ל"ט י"ב), זה משה, והאיש משה עניו מאד (במדבר י"ב ג') שנתייסר על שהוכיח, שמעו נא המורים (במדבר כ' י') אם כן נעשה למשה, אין כל הבריות לפניך כלום, אך הבל כל אדם סלה (תהלים ל"ט י"א).

י. (שם רמז תתט"ו) ה' אלהים אתה החילות (דברים ג' כ"ד), מה ראה להזכיר שתי פעמים מידת הדין ומידת הרחמים, משל למלך שהיה יושב בבית דירתו מסביר פנים טובות לכל בני פלטין, כיון שנכנס איפרכוס שלו התחיל מזדעף, גזר ואמר עשו בימה פירסו וילון, שאני יושב בדין, א"ל איפרכוס שלו מרי המלך, לכל בני הפלטין עשית פנים יפות, וכיון שנכנסתי (יא) פרסת עלי (בימה) [וילון], עלילה את מבקש לי, כך אמר משה לפני הקב"ה, לאבות דברת במידת רחמים, שנאמר ויאמר ה' אל אברם אני ה' אשר הוצאתיך (בראשית ט"ו ז'), וכן עם יצחק, וירא אליו ה' (בראשית י"ח א'), וכן עם יעקב, והנה ה' נצב עליו (שם כ"ח י"ג), ועלי נגלית מתחלה במדת הדין, אני ה' אלהי אברהם אביך (שם כ"ו כ"ד) אותה שעה יראתי והטמנתי, שנאמר ויסתר משה פניו (שמות ג' ו'). להראות את עבדך את גדלך (דברים שם), מלאכיך קיימין לעולם, אעפ"י שהן משבחין אותך לא ראו ולא ידעו את מקומך, שנאמר וקרא זה אל זה ואמר וגו' (ישעי' ו' ג'), ואני דברתי עמך פנים אל פנים וראיתי תמונתך, שנאמר פה אל פה אדבר בו וגו' (במדבר י"ב ח'), ולא עוד אלא שנכנסתי למקום שאין רשות למלאכי השרת ליכנס, שנאמר ומשה נגש אל הערפל וגו' (שמות כ' י"ח), וכן שלמה אמר ה' אמר לשכון בערפל (מ"א ח' י"ב), וכן הוא אומר ויהי שם עם ה' (שמות כ"ד י"ח), ואתה גוזר עלי מיתה, אמר ליה הקב"ה ומה אעשה לך חתכתי ימיך מימי בראשית, שנאמר לא ידון רוחי באדם (בראשית ו' ג') אמר לפניו רבש"ע אתה אמרת לא יומתו אבות על בנים (דברים כ"ד ט"ז) והרי לא טעמתי חטא מימי, למה אני מת, אמר ליה אתה כנסת ישראל כבר אצל הסלע (יב) ואמרו לך לא אמרת שיש לנו אלהי בכל מקום, שנאמר הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים (דברים י' י"ד) הקפדת כנגדן ואמרת שמעו נא המורים (במדבר כ' י'), ואמרו יודעים אנו שהיית רועה במדבר ארבעים שנה, ואתה מכיר מקום המים ונתחזקת להכות הסלע, ויצאו המים בזעף, שנאמר יבקע צורים במדבר (תהלים ע"ח ט"ו) וכתיב ביום הזה נבקעו כל מעיינות תהום רבה וגו' (בראשית ז' י"א) מה רבה האמור בדור המבול נשטפו, אף כאן נשטפו, אין את זכור מה עשה הסלע לבני, וינקהו דבש מסלע (דברים ל"ב י"ג), ואחר טובתו הכית אותו, אין את כשר לעמוד על בני, כבר מניתי אחר תחתיך, קח לך את יהושע בן נון (במדבר כ"ז י"ח).

י) והיה מהלך פיגן, פי' כהדיוט, עיין ערוך ערך פגן.

יא) פרסת עלי בימה, תקנתי שצ"ל פרסת עלי וילון.

יב) ואמרו לך לא אמרת שיש לנו אלוה. המאמר הזה אף סוף אות י' מובא בילקוט חוקת רמז תשס"ג כ"כ בשם אלה הדברים זוטא והעתקתי לעיל באות ד'.

יא. (שם רמז תתכ"ט) בעבר הירדן בגיא [מול בית פעור] (דברים ד' מ"ו). מה ת"ל בית פעור, ללמדך שאפילו ישראל בגומא התחתונה נתונים, הקב"ה עושה מלחמתן, כתוב אחד אומר ישראל הכום, שנאמר ויכהו ישראל (במדבר כ"א כ"ד) וכתוב אחד אומר משה הכם, שנאמר אחרי הכותו (דברים א' ד'), וכתוב אחד אומר משה ובני ישראל הכום [שנאמר אשר הכה משה ובני ישראל] (דברים ד' מ"ו), ומי הכם הוי אומר הקב"ה, שנאמר למכה מלכים גדולים (תהלים קל"ו י"ז) ללמדך שהיינו בגומא התחתונה, והוא עומד לנו, שנאמר שבשפלנו זכר לנו כי לעולם חסדו (שם שם כ"ג).

יב. (שם רמז תתל"ד) [שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד] (דברים ו' ד'), יהי שמו של מלך מלכי המלכים מבורך, ישראל מקלסין להקב"ה, והקב"ה מקלס אותן, וכן הוא אומר דודי לי ואני לו (שה"ש ב' ט"ז), משל לחכם שהיה כשר, והיה לו אשה כשרה, והיתה אשתו אומרת לנשים אין כמות אישי בעולם, והוא אומר לחביריו אין כמות אשתי בעולם, הוא מקלס לאשתו, ואשתו מקלסתו, כך יהו שם הגדול מבורך, משבח לישראל בפני מלאכי השרת, ואומר להם אין לי בעולם אלא ישראל, שנאמר אחת היא יונתי תמתי (שה"ש ו' מ'), וישראל אומרים אין לנו אלא הקב"ה, שנאמר ה' אלהינו ה' אחד.

יג. (שם רמז תתל"ה) דבר אחר שמע ישראל, למה קורין שמע בבוקר ובערב, קורין בערב שהנפשות עולות למעלה, וקורין בבוקר על חזירתם, שנאמר להגיד בבוקר חסדך ואמונתך בלילות (תהלים צ"ב ג'), זש"ה יש אחד ואין שני (קהלת ד' ח'), למלך בשר ודם שהזקין, ממליך בנו תחתיו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא הוא אחד ושמו אחד: ד"א אמר יעקב הקבצו ושמעו בני יעקב (בראשית מ"ט ב'), א"ל אני מתיירא שמא לאחר מותי תשתחוו לאלילים, לפי שאתם בנים של ד' אמהות, א"ל אינו אומר למשפחותם לבית אמותם, אלא לבית אבותם (במדבר א' ב'), כשם שאתה אחד ועובד לאחד, כך אין אנו עובדין אלא לאחד, הה"ד [הלוא] אב אחד לכלנו (ואל) [הלוא אל] אחד בראנו (מלאכי ב' י') נענה ואמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ד"א [שמע ישראל] משל לחכם שהיה לו בן, והיה מעלה לו שני סעודות בכל יום, אחד בבוקר ואחד בערב, אחר ימים ראה החכם את בנו שהעני, ולא היה יכול לעשות כשם שהיה למוד, קרא לו אביו, א"ל בני יודע אני שאין בך כח לאותן שני סעודות שהיית מביא לי, איני מבקש ממך אלא שתהא שומע אותי דורש בבית הכנסת ב' פעמים ביום, והוא ערב לי כאותן שני סעודות שהיית מעלה לי, כך אמר הקב"ה לישראל, לשעבר הייתם מקריבין לי שתי פעמים ביום, את הכבש (האחד) [אחד] תעשה בבוקר ואת הכבש השני תעשה בין הערביים (במדבר כ"ח ד'), וגלוי וידוע לפני שבית המקדש עתיד ליחרב, ומכאן ואילך אי אתם יכולין להקריב קרבנות, אלא מבקש אני תמורתו של קרבנות, שמע ישראל בבוקר, שמע ישראל בערב, ועולה לפני יותר מכל הקרבנות: ד"א שמע ישראל, משל למלך ב"ו שהיה מכתיב לגיונות והם מתים במלחמה, והוא מכתיב אחרים והן נהרגין, אבל הקב"ה משהכתיב לגיונות לא חילפן, שכן הוא אומר שאו מרום עיניכם וראו וגו' [איש לא נעדר] (ישעי' י' כ"ו): ד"א ב"ו מוציא לגיונותיו למלחמה, אם הוא לא מוצא להן צורכן אינן יוצאין, ואם יוצאין למלחמה מה עושין הורגין אותו, ועושין להם מלך אחר תחתיו, מי שאמר והיה העולם אינו כן, האכיל אותנו, אין לנו אלא הוא, הרעיב אותנו אין לנו אלא הוא ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו' ד'), וכן איוב אומר ה' נתן וה' לקח וגו' (איוב א' כ"א), אבל הרשעים אינו כן, אלא והיה כי ירעב והתקצף וקילל במלכו (ישעי' ח' כ"א): ד"א מלך בשר ודם הולך למלחמה, חיילות והלגיונות מקיפות אותו ומשמרין אותו, ועושין מלחמתו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא לגיונותיו יושבין והוא עושה מלחמתן, שנאמר ה' איש מלחמה (שמות ט"ו ג'): ד"א מלך בשר ודם אם הוא יושב במדינה, הוא ולגיונותיו אינו יכול לעשות המלחמה, אבל קב"ה אינו כן, אלא

הוא מלא עולם, שנאמר אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאום ה׳ הלוא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמי׳ כ״ג כ״ד), ולא הוא אלא לגיונותיו, שנאמר התשלח ברקים וילכו (איוב ל״ח ל״ה): ד״א מלך בשר ודם יוצא מן פלטין, אבוקות דולקין לפניו, נכנס לפלטין, אבוקות דולקין לפניו, אבל הקב״ה אינו כן, אלא נוטל אבוקות ומדליק לפני בניו, שנאמר וה׳ הולך לפניהם יומם בעמוד ענן וגו׳ (שמות י״ג כ״א).

יד. (ראה רמז תתצ״ה) עשר תעשר (דברים י״ד כ״ב), מה כתיב למעלה הימנו, לא תאכלו כל נבילה (שם שם כ״א), משל לגנבים שחפרו ביתו של מלך, אחד גנב זהב, ואחד גנב עורות, תפסום והביאום לפני המלך, חייבם להרוג, אמר אותו שגנב עורות, זה גנב זהב, ואני גנבתי עורות, ואין שוין, א״ל הכל של (יג) טמיון הם, לכך נסמך להודיע שכל מי שאוכל מעשרות כאילו אוכל נבילות, מה כתיב למעלה, לא תבשל גדי (שם שם) אימתי שתהו מבערין (יד) השבולין נתונים במעי אמו כחלב הזה, ואם לאו אני מייבש אותו כחלב הזה, ולא יעוד אלא מעלה אני עליכם כאלו בשלתם בשר בחלב: ד״א [עשר תעשר] עשר בשביל שתתעשר משל לבעל הבית שהיה מלוה לכל בני העיר חטים טובות, והיו נותנין לו חטין טובות בשעת הגורן, היה שם אחד עינו רעה וערב בהם תבן ועפר, והוליך לו, ראה אותו בעל הבית שהיו רעות, אמר לבן ביתו הנח אותן לעצמן, ואל תערבם עם התבואה, שכשיבא ללות ממני, מהן אני נותן לו, כך אמר משה לישראל אם הפרשתם מעשר מעין רעה, עפר הוא נותן לכם, יתן ה׳ את מטר ארצך אבק ועפר (דברים כ״ח כ״ד), ואם הפרשתם כראוי, יפתח ה׳ לך את אוצרו הטוב (שם שם י״ב).

טו. (שופטים רמז תתק״ז) [שופטים ושוטרים תתן בכל שעריך] (דברים ט״ז י״ח) זש״ה ועוז מלך משפט אהב (תהלים צ״ט ד׳) משל למסילה שלא היה בה מילין, והיו בני אדם הולכין וטועין בה, אמר המלך לשלטון שלו, קבע בה מילין, שיהיו בני אדם רואין את המילין, כך אמר הקב״ה למשה, פנה את הדרך לפני ישראל, ועשה להם שופטים, שיהיו מורין להם, ולא טועים מן התורה, לקיים מה שנאמר ועוז מלך משפט אהב, וכן הוא אומר הציבי לך ציונים (ירמי׳ ל״א כ״א).

טז. (שם רמז תתקט״ו) וזה יהיה משפט הכהנים (דברים י״ח ג׳), בכל מתנות כהונה אין כתיב בהן דין, אלא בזרוע והלחיים והקיבה, ומאימתי ניתנו, הוי אומר משעמד פנחס וקינא: ד״א וזה יהיה משפט הכהנים, זש״ה יראו את ה׳ קדושיו וגו׳ (תהלים ל״ד י׳), משל לעשיר שהיו לו בנים, למד לכל אחד ואחד אומנות, בחר לאחד שיהא משמשו, ולא לימדו אומנות, א״ל לכל חבירי נתת אומנות, ולי אין אתה מלמד אומנות, א״ל דייך שאתה אוכל שיורי שלחני, כך אמרו לויים וכהנים למשה, לכל השבטים נתת חלק בארץ, ולנו לא נתת, א״ל דייכם שאתם אוכלין שיורי מי שאמר והיה העולם. והנותרת מן המנחה (טו) (יאכלו אהרן ובניו) [לאהרן ולבניו] (ויקרא ב׳ ג׳), פרשה זו סמוכה לפרשת המלך, ללמדך שאם אין מלך אין כהן ואם אין כהן אין מלך, וכן אתה מוצא בכל מקום הן סמוכין זה לזה, שנאמר וינאץ בזעם אפו מלך וכהן (איכה ב׳ ו׳) ואומר (טז) (וימליכו שלמה ואת צדוק משחו לכהן עליהם) [וימלכו שנית לשלמה בן דוד וימשחהו לה׳

יג) טמיון, פי׳ אוצר המלך בלשון יוני.

יד) השבולין, היינו הדגן בקש.

טו) יאכלו אהרן ובניו, תקנתי שצ״ל לאהרן ולבניו ומלת יאכלו מיותרת. או צ״ל והנותרת ממנה יאכלו אהרן ובניו (ויקרא ו׳ ט׳).

טז) וימליכו שלמה אין זה לשון הכתוב ותקנתי בפנים שצ״ל וימלכו שנית וגו׳ והכתוב זש״ה ראשך עליך ככרמל וגו׳ הכוונה לסיפא דקרא ודלת ראשך כארגמן ומפרש שארגמן היינו כהן שמלובש בארגמן וכתיב בתריה מלך אסור ברהטים.

לנגיד ולצדוק לכהן] (דה"א כ"ט כ"ג), וכן הוא אומר ראשך עליך ככרמל וגו' (שה"ש ז' ו'): (יז) ד"א לא יהיה לכהנים הלוים (דברים י"ח א'), בארבעה ועשרים מקומות נקראו כהנים לוים, צפה משה ברוח הקודש שעזרא עולה מבבל לירושלים, והיה מבקש לויים שיאמרו שירה ולא ימצאם, שנאמר ומבני לוי לא מצאתי שם (עזרא ח' ט"ו), והוא מעמיד כהנים ואומרים שירה, אמרו לו כדעתך עשית כך, א"ל משה למדני לא יהיה לכהנים הלוים. אישי ה' ונחלתו יאכלון (דברים שם), משל לנזיר ושכור שנקראו לבית המשתה, היו מוזגים לנזיר יין, והוא נוטל את הכוס ומדהו, ונותנו לשכור ושותה אותו, כך ריח הקרבנות עולין למעלה, ריח ניחוח (ויקרא ו' ח'), והאש אוכלת את הקרבנות, ומשייור האש הכהנים אוכלים. ונחלה לא יהיה לו בקרב אחיו (דברים שם), משל לאב בית דין שהיו לו בנים הרבה, היו כולן עמי הארץ, ובנו הגדול בן תורה, כתב לכל אחד ואחד חלקו, חוץ מבנו הגדול, אמר לכל אחד ואחד נתת חלק ולי אין אתה כותב, א"ל דייך תפוש את מקומי, כך אמר שבט לוי לפני הקב"ה לכל השבטים כתבת מתנה, ולנו אי אתה כותב, א"ל דייכם שאתם יורשים את חלקי, כמה שנאמר ונחלה לא יהיה לו בקרב אחיו ה' הוא נחלתו.

יז. (שם רמז תתקכ"ג) כי תצא למלחמה (דברים כ' א'), מה כתיב למעלה לא תחוס עינך (שם י"ט כ"א), ואחריו הוא אומר וראית סוס ורכב (שם), אמר ליה אם אתם חומלין עליהם הם יוצאים למלחמה עליכם, משל לרועה שהיה רועה צאנו ביער מצא גור אחד של זאב וחמל עליו, והיה מניקו מן העזים, בא בעל מלאכתו וראה אותו, אמר ליה הרוג אותו, לא תחוס עליו, שלא יהא תקלה לצאן, ולא שמע אליו, כיון שגדל היה רואה כבש והרגו, גדי ואוכלו, א"ל לא אמרתי לך אל תחוס, כך אמר להם משה אם אתם חסין עליהם, והיה אשר תותירו מהם (במדבר ל"ג נ"ה), וכן אתה מוצא בשאול שחמל על אגג ואחאב שחמל על בן הדד: וראית סוס ורכב עם רב ממך לא תירא מהם (דברים שם), משל לשנים שהיו עומדים על פתח בית הוועד, אחד גבה קומתו, והיה עם הארץ, ואחד קטן, והיה בן תורה, התחיל הגבוה מתגאה לומר אני נכנס תחלה, אמר ליה אל תהי רוחך גבוה בקומתך, נכנסו בבית הוועד, היה אותו חבר נושא ונותן בפרשה, והושיבוהו במקום המור, כך אמר הקב"ה לא תירא מהם, שנאמר ואנכי השמדתי את האמורי [מפניהם] אשר כגבוה ארזים גבהו (עמוס ב' ט'): ד"א כי תצא למלחמה וראית סוס ורכב עם רב ממך, אמר אחד לפני ר' עקיבא (יח) לא הציפא אימרתא דרעי' בין שבעין דובין, אמר ליה ר' עקיבא בחיליה דרעיא היא רעיא, אלולי חיליה דרעיא לא הוה רעי לה בין שבעין דובין, והוא (יט) משזיב לה מכולהון.

יח. (תצא רמז תתקל"ג) [כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע (דברים כ"ג י')], כמה קשה לשון הרע, משל לנכה רגלים שהיה מרעיש את המדינה, אמרו אילו היה שלם על אחת כמה וכמה, כך הלשון מחותך ומונח בתוך הפה, והוא מרעיש את העולם, למה הוא דומה לכלב שהוא קשור בשלשלת וחבוש ונתון לפנים בג' בתים והוא מנבח, וכל העם מתייראים ממנו, אילו היה בחוץ מה

יז) ד"א לא יהי' לכהנים הלוים, בתחלה הביא הילקוט הדרשה על וזה יהי' משפט הכהנים (דברים י"ח ג') ואח"כ חזר להביא ד"א לא יהי' לכהנים (דברים י"ח א') מזה מוכרח כי לא העתיק ההתחלה רק באמצע, והמדרש אחר הסיום הדרוש על הכתוב לא יהי' חוזר לדרוש ד"א על הכתוב הזה.

יח) לא חציפה אימרתא דרעיה בין שבעין דובין. בילקוט נרשם בצדו כמה חצופה הכבשה שרועה בין שבעים זאבים.

יט) משזיב לה מכולהון, פי' הצלה כמו משיזב ומצל (דניאל ו' כ"ח).

היה עושה, כך לשון הרע נתון לפנים מן הפה, ולפנים מן השפתים, ומכה שאין לו סוף, אילו היה בחוץ על אחת כמה וכמה, אמר הקב״ה מכל צרות הבאות עליכם אני יכול להציל אתכם, אבל בלשון הרע הטמן עצמך, ואין את מפסיד. משל לעשיר שהיה לו אוהב אחד בן כפר, הלך לשאול בשלומו, והיה שם כלב שוטה, והיה נושך וממית את הבריות, אמר אותו עשיר לאוהבו בני אם אתה חייב לאדם אני פורע, ואל תתחבא ממנו, אבל אם ראית אותו כלב שוטה, ממנו תתחבא שאם נושכך איני יודע מה לעשות לך, כך אמר הקב״ה בשש צרות יצילך [וגו׳] ובשוט לשון תחבא (איוב ו׳ י״ט כ״א): מה כתיב למעלה מן הענין לא יבא ממזר (דברים כ״ג ג׳) לא יבא עמוני (שם שם ד׳) בא הכתוב ללמדך שכל מי שאינו ראוי לבא בקהל, לא יצא למלחמה, א״ל הוו זהירין שלא יצאו עמכם בני אדם שיש בידם עבירות, שנאמר ונשמרת מכל דבר רע, אזהרה למוציא שם רע מונשמרת מכל דבר רע.

יט. (שם רמז תתקל״ח) [זכור] את אשר עשה לך עמלק דברים כ״ה י״ז), מה כתיב למעלה כי תועבת ה׳ (שם שם ט״ז), כל הפרשיות של מעלה פרשיות של מצות, השב תשיב (שם כ״ד י״ג) כי תקצור (שם שם י״ט) כי תחבוט (שם שם כ׳) כי תבצור (שם שם כ״א), כיון שמצא פרשה זו כי תועבת ה׳, כתב אחריה זכור, אמר משה ידבק רשע לרשע, משל לרוצח שנתפס, הביאוהו לפני השלטן, ולא היה בבית האיסורין רוצח, אלא אנשים טובים, מהם ראשי מדינה, אמר השלטון תנוהו במקום אחר לעצמו, לאחר ימים נתפס רוצח אחר, אמר השלטון ינתן עם חבירו באזיקים, כך אמר משה ינתן מי שעשה עול עם מי שעשה עול, לקיים מה שנאמר פני ה׳ בעושי רע (תהלים ל״ד י״ז).

כ. (תבא רמז תתקל״ח) וידבר משה והכהנים והלוים (דברים כ״ז ט׳) מה דברים היו שם, ללמדך שבאו ישראל ואמרו למשה נטלת את התורה ונתת לכהנים, שנאמר ויכתוב משה את התורה הזאת ויתנה אל הכהנים (שם ל״א ט׳), א״ל משה רצונכם שיכרתו לכם ברית שכל מי שמבקש ללמוד תורה לא יהא נמנע, א״ל הן, עמדו ונשבעו שאין אדם נמנע מלקרות בתורה, שנאמר אל כל ישראל לאמר (דברים כ״ז ט׳), א״ל משה היום הזה נהיית לעם (שם).

כא. (נצבים רמז תתק״ם) דבר אחר אתם נצבים (דברים כ״ט ט׳), מה כתוב למעלה, ותבואו אל המקום הזה (שם שם ו׳), וכתיב הפוך רשעים ואינם (משלי י״ב ז׳), משל שני תמונות אחד של זהב, ואחד של שעוה, הציתו בהן את האור, אותה של שעוה אבדה מיד, אותה של זהב קיימת, כך הרשעים אובדין כן העולם כהרף עין: ד״א משל לאחד שהשליך קוצים על פני המים היו צפין, השליך אבן עמדה לה בתוך המים, כך האומות נקראו קוצים, והיו עמים משרפות סיד קוצים וגו׳ (ישעי׳ ל״ג י״ב), וישראל נקראו אבן, משם רועה אבן ישראל (בראשית מ״ט כ״ד): ד״א א״ל משה מבקשים אתם לעמוד בעולם, עסקו בתורה, מה כתיב למעלה, ושמרתם את דברי הברית (דברים כ״ט ח׳), ואחריו אתם נצבים: ד״א מה כתוב למעלה אלות, ובגוים לא תרגיע (דברים כ״ח ס״ה), והיו חייך תלוים לך (שם שם ס״ו), א״ל משה קיימו את התורה, ואין אחד מהן נוגע בכם, שנאמר ושמרתם את דברי הברית, ואומר ושומע לי ישכן בטח (משלי א׳ ל״ג): ד״א אתם נצבים, ולא האומות, משל לאבן גדולה שהיתה מושבת בתוך הרחוב כל מי שהיה רואה עצמו גיבור היה בא ומתגושש בה, והיא נופלת עליו ושוברתו ומת, והאבן עומדת במקומה, כך המלכיות משעבדות בישראל, והן קיימין לעולם, שנאמר אשים את ירושלים אבן מעמסה לכל העמים (זכרי׳ י״ב ג׳).

כב. (וילך רמז תתקמ״א) ואנכי הסתר אסתיר פני (דברים ל״א י״ח), משל למלך שראה בגבירה שמבטת בסרים אחד, אמר המלך איני מקנא בסרים שאת מבטת בו, שאינו מועיל כלום, אלא שאת גורמת לי להחזיר פני ממך, כך אמר

הקב"ה לישראל איני מקנא בע"א שאינה שלכם, ואין בה תועלת, אלא שאתם גורמין לי להחזיר פני מכם, שנאמר ואנכי הסתר אסתיר פני, מפני מה, כי פנה אל אלהים אחרים (דברים שם).

כג. (ברכה רמז תתקנ"א) ד"א איש האלהים (דברים ל"ג א'), תלמיד שנדר, רבו מתיר לו נדרו, אבל מי שאמר והיה העולם לא עשה כן, אלא כביכול נדר במעשה העגל, שנאמר הרף ממני ואשמידם (דברים ט' י"ד), ובא משה והתיר לו נדרו, שנאמר ויאמר ה' סלחתי כדבריך (במדבר י"ד כ').

כד. (שם שם) [לפני מותו (דברים ל"ג א')], מה כתיב למעלה מן הענין, הרי הוא אומר ומות בהר (שם ל"ב נ'), בא מלאך אצל משה, והיה סבור שמסור בידו, כיון שראה אותו משה, הזכיר עליו שם ועיקרו, והיה יושב ורואה היאך הוא מברך את ישראל שנאמר וזאת הברכה וגו' לפני מותו.

כה. (שם שם) [איש האלהים (דברים שם)] זש"ה רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כולנה (משלי ל"א כ"ט), זה משה, שנתעלה על כל האדם, כיצד אדם הראשון אומר אני גדול ממך שנבראתי בצלמו של הקב"ה, ומשה אומר לו אותו כבוד שניתן לך ניטל ממך, דכתיב ואדם ביקר בל ילין (תהלים מ"ט י"ג), אבל אני זיו פנים שניתן לי, כתיב לא כהתה עינו ולא נס ליחה (דברים ל"ד ז'), נח אומר למשה אני גדול ממך שנוצלתי מדור המבול, ומשה אומר לו אתה הצלת את עצמך, ולא היה בך כח להציל את דורך, אבל אני כתיב וינחם ה' על הרעה (ירמי' כ"ו י"ג), משל לשתי ספינות שהיה בים, אחד מהן הציל (כ) הקברניט את עצמו, ולא הציל את ספינתו, ואחד הציל עצמו וספינתו (כא) וכו'. אברהם אומר למשה אני גדול ממך שהייתי זן לעוברים ושבים, ומשה אומר לו אתה היית זן ע"א, ואני זן מהולים, אתה היית זן בישוב, ואני במדבר. יצחק אמר למשה אני גדול ממך, שפשטתי צוארי על גבי המזבח, וראיתי פני השכינה, אומר לו משה, אתה ראית פני השכינה וכהו עיניך, אני דברתי עמו פנים בפנים ולא כהו עיני, יעקב אומר למשה אני גדול ממך שפגשתי עם המלאך ונצחתיו, אומר לו משה אתה פגשת המלאך (כב) באיפרכיא שלך, ואני עליתי למעלה אצלן באפרכיא שלהן והן מתייראין ממני שנאמר (כג) מלאכי צבאות ידודון ידודון (תהלים ס"ח י"ג).

כו. (שם שם) מימינו אש דת למו (דברים ל"ג ב'), בג' דברים נמשלה תורה כחרב כאש כמים, כחרב מנין, ויגרש את האדם וגו' ואת להט החרב המתהפכת (בראשית ג' כ"ד), משל לאדם שיש בידו מאבלת והוא מבקש לדקר בה, אם היה יודע לשחק אינה מזקת אותו, ואם לאו מיד הורגתו, כך כל מי שהוא דורש דברי תורה, אם הוא יודע היאך הוא דורשן אינן מזיקין אותו, ואם לאו מיד הוא נענש, שנאמר ונשאו עונם (בעון) [כעון] הדורש (יחזקאל י"ד י'). כמים מנין, הוי כל צמא לכו למים (ישעי' נ"ה א'), משל לאחד שהיה שט בנהר, אם יודע לשוט, הוא עולה בשלום, ואם לאו הוא נחנק, כך כל מי שהוא למד התורה ומשמרה קונה חיים לעצמו. נמשלה כאש, שנאמר מימינו אש דת למו, ומי יוכל ליגע באש, הוי אומר ישראל, שנאמר ואתם הדבקים וגו' (דברים ד' ד').

כז. אף חובב עמים (דברים ל"ג ג'), מפני מה הוא מחבבן באף, מפני שעתיד לכלותן באף, שנאמר בזעם תצעד ארץ באף תדוש גוים (חבקוק ג' י"ב), אבל ישראל אעפ"י שייסורין באין עליהן קדושיו הם, שנאמר כל קדושיו בידך (דברים שם): ד"א אמר הקב"ה לישראל חרון שאתם עושים לפני, הוא מחבב את האומות העולם לפני: ד"א אעפ"י שהקב"ה מגדל את אומות העולם בעולם הזה,

---

כ) הקברניט, פי' מנהיג הספינה ורב דחובל והמלה יונית.

כא) וכו' המאמר מקוטע ובעל הילקוט לא העתיק סיום המאמר.

כב) באיפרכיא, פי' במחוז שלך והמלה יונית.

כג) בקרא כתוב מלכי.

אבל מאבדן הוא לעולם הבא, משל למלך שהיה מהלך בדרך ובנו ועבדו מהלכין עמו, והיה מכבד את העבד, ומניח את בנו, כיון שהגיע לנהר, ראה אותו שהוא עז, הניח המלך את העבד, והרכיב את בנו, והעבירו את הנהר, אף חובב עמים בעולם הזה, אבל לעולם הבא כל קדושיו בידיך.

כח. (שם רמז תתקנ״ד) יחי ראובן ואל ימות (דברים ל״ג ו׳), והיאך ידע משה שמחל לו הקב״ה, י״ב אבנים היו על לבו של אהרן, והיו כולן מבהיקות ידע משה שמחל לו, ועלה מן המניין, שנאמר ויהי מתיו מספר (שם): וזאת ליהודה (שם שם ז׳), וזאת לשמעון וזאת ללוי לא אמר, אלא וזאת ליהודה, מכאן את למד שבקש על יהודה כדרך שביקש על ראובן (כד) לשמעון אינו מזכיר אלא מן הצד. שמע ה׳ קול יהודה (שם), מפני שהיה בגורלות, שנאמר ויאמר יהודה לשמעון אחיו עלה אתי בגורלי (שופטים א׳ ג׳).

כט. (שם רמז תתקס״ד) [ויעל משה מערבות מואב (דברים ל״ד א׳)] א״ל הקב״ה משה עד מתי אתה ממתין, עלה למקומך, שנאמר ויעל משה מערבות מואב, אל תקרי מערבות (כה) אלא מערבות, משל לאחד שהלוה לחבירו על ידי ערב, כל זמן שהיה המלוה מבקש מחבירו מעותיו, היה הערב פורע, אחר זמן ביקש הערב לצאת למדינת הים, אמר ללוה כל זמן שהייתי כאן, הייתי לוה ואני פורע, ועכשיו שאני הולך למדינת הים, יצאתי מערבות, כך אמר משה כל זמן שהייתם חוטאים, אני מבקש מן הקב״ה ומוחל לכם, עכשיו הגיע עונתי ליפטר מן העולם, יצאתי מערבות, אשריו משה שכל מה שנתאוה הראה לו הקב״ה, כשנפטר מן העולם, א״ל משה מה אתה מבקש ממני, אמר רבש״ע הראני נא את כבודך (שמות י״ח ל״ג), ראה את הגבורה, לכך נאמר ויראהו ה׳ (דברים שם).

ל. (שם שם) ומשה בן מאה ועשרים (דברים ל״ד ז׳) חביבה היתה מיתתו של משה מזקנותו של יצחק, בחייו הוא אומר, ויהי כי זקן יצחק ותכהין (בראשית כ״ז א׳), ומשה לא כהתה עינו (דברים שם) במותו.

לא. (שם שם) ולכל היד החזקה (דברים ל״ד י״ב) אמר משה התורה הזו שקבלתי מימינך, שמא משאבות נקראת על שם אחר, א״ל הקב״ה חס ושלום, לשמך היא נקראת, שנאמר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג׳ כ״ב), ועוד אמר לפניו רבש״ע שמא כל הנסים האלו שעשית על ידי, ועל יד אהרן אחי, שמא כותב אתה אותם לשם אחר, אמר לו לאו, לשמכם הם נכתבים, שלח משה עבדו (ואהרן) [אהרן] אשר בחר בו שמו בם דברי אותותיו (תהלים ק״ה כ״ז), ועוד אני מעיד עליך, ולכל היד החזקה, אשר דבר משה אין כתיב כאן, אלא אשר עשה משה לעיני כל ישראל (דברים שם).

ב.

מדרש אחד על פרשת דברים עפ״י כתב יד באוצר הספרים במינכען.

א. אלה הדברים (דברים א׳ א׳), זש״ה נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא (משלי כ״ז ו׳), נאמנים פצעי אוהב, אלו תוכחותיו של משה רבינו, ונעתרות נשיקות שונא (א) ששפך להם בלעם ברכות כעותר סוריסטון שהיה שונא, הוי

כד) לשמעון אינו מזכיר אלא מן הצד, עיין ברש״י עה״ת שם.

כה) אלא מערבות, לשון ערבון.

א) ששפך להם בלעם ברכות כעותר סוריסטון, הדרש המלה ונעתרות לשון רבוי במאמרם בב״ר פס״ג אות ה׳ ויעתר יצחק רי״א ששפך תפלות כעותר (כצ״ל וכני׳

ונעתרות נשיקות שונא, ר' שמעון בן לקיש אמר מהו ונעתרות נשיקות שונא (ב) הפוכות היה ברכותיו של בלעם, ולא בקש אלא לקללן קללות, אלא שהפכן הקב"ה, שנאמר ולא אבה ה' אלהיך לשמוע אל בלעם [ויהפך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה (דברים כ"ג ו')] (ג) אמר רשב"ל בגלילה קורין להתרה אדרה עתרה. רבנן אמרי מהו ונעתרות נשיקות שונא (ד) שנכנס בלעם עליהם כגנב, ופרץ בהם פרצה גדולה ונפלו בשטים, (ה) כענין אם במחתרת ימצא הגנב (שמות כ"ב א'), הוי ונעתרות נשיקות שונא. ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא אמר (ו) מכותי מן רחים, ולא מן שותי מן שנאי, טבין אינון תוכחתון דמשה דאוכח לישראל דהוא רחים, מן ברכתא דבלעם דהוא שונא.

ב. ד"א אלה הדברים. (ז) זש"ה מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון (משלי כ"ח כ"ג), ר' פנחס בשם ר' חמא בר' חנינא אמר מוכיח זה משה, אדם אלו ישראל, שנאמר (ואתנה) [ואתן] צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל ל"ד ל"א) [אחרי] הוכיחן להביאן אחריו, לפיכך חן ימצא זה משה, דכתיב וגם מצאת חן בעיני (שמות ל"ג י"ב), ממחליק לשון זה בלעם שהחליק לישראל בלשונו בברכותיו שהרבה להם ברכות, וגבה לבן והלכו ונפלו בשטים כ"ד אלף.

ג. ד"א מוכיח אדם אחרי חן ימצא. (ח) א"ר עזריא בשם ר' יהודה בר סימון מוכיח להקב"ה וחזר והכיח את ישראל, תחלה בא לו אצל הקב"ה ואמר למה יחרה אפך בעמך [וגו'] זכור לאברהם (שמות ל"ב י"א י"ג), ואח"כ חזר ואמר להם אתם חטאתם. (ט) למה"ד למלך שהכעיסה אותו מטרונה וטרפה, בקש לגרשה, עמד שושבינה מפים עליה, אמר למלך מה את עושה לה כך, למה את מגרשה, מה עשתה לך, אין את זכור כל הטובות שעשתה עמך, למה את כועס עליה, ואח"כ הלך אצל מטרונה ואמר לה, את היא שסרחת עליו, את מתי את מכעסת את

הילקוט, ובטעות כעושר) והוא עפ"י מאמרם למה נמשלה תפלתן של צדיקים כעתר, מה עתר מהפך התבואה ממקום למקום כך תפלתן של צדיקים מהפכת מדותיו של הקב"ה כו' (יבמות ס"ד ע"א, סוכה י"ד ע"א, ועיין רש"י סנהדרין ק"ה ע"ב ד"ה ונעתרות) ומלת סוריסטון אין לה שחר והעירני ידידי הרב הגדול מהרה"י דר' קאהוט שלדעתו צ"ל בעותרא והוא באמת בלשון סורית עותרא (וכ"ה בתרגום) פי' עושר כלומר ששפך ברכות בעשירות ובמלוא יד, ומלת סוריסטון באה מגליון פנימה.

ב) הפוכות היו, דרש ונעתרות לשון הפוך, עיין רש"י בסנהדרין שם נעתרות נהפכות כמו עתר שמהפך התבואה.

ג) ארשב"ל בגלילה קורין להתרה אדרה עתרה, המלות „ארשב"ל" יש למחוק כי הוא סיום המאמר ממנו, וגם יש לתקן הסיום כמו שהוא בב"ר שם, ולפום כן קריין ליה עתרא דאפיך אידרא, ובב"ר שם שכן בערביא קורין לחתירתא עתירתא, הוא מאמר אחר עי"ש.

ד) שנכנס בלעם עליהם כגנב. דרש עתר כמו חתר, ואולי על זה יש להביא המאמר בגלילה קורין לחתירתא עתרתא, כמו שהוא בב"ר שם וי"ר פ"ל וירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב.

ה) כענין אם במחתרת, דרש עתר כמו חתר.

ו) מכותי מן רחים כו', אולי צ"ל ולא נשיקות מן שנאי.

ז) זש"ה מוכיח אדם. מובא גם בדב"ר פ"א אות ב', ושם הוא בסגנון אחר, ורבינו בחיי הביא כלשון המדרש שלפנינו בכ"י, עיין להלן באות ג' בלקוטים מן הבחיי.

ח) א"ר עזרי', עיין דב"ר, שם והמאמר שם בסגנון אחר, והגי' שם א"ר יהודה בר סימון במקום לפנינו א"ר עזרי' בשם ר' יהודה בר סימון.

ט) למה"ד למלך כו' בדב"ר הלשון משונה וקטוע, וניכר כי נובע ממי שלפניו.

המלך, (י) קדמייתך היא, תנייניתך היא, הא כמה פעמים את מכעסת אותו, לא הכעסתו במקום פלוני ובמקום פלוני, והיה מוכיח כן ומוכיח כן, א"ל המלך חייך שכן היה בלבי לגרשה, אלא הואיל ופתיתני עליה, אני כופל לה כתובתה, כך כיון שחטאו ישראל כעס עליהם הקב"ה ובקש לכלותם, שנאמר הרף ממני ואשמידם (דברים ט׳ י"ד), התחיל משה מפייס עליהם, למה ה׳ יחרה אפך וגו׳ זכור לאברהם (שם), והם עמך ונחלתך וגו׳ (דברים ט׳ כ"ט), ואח"כ הלך והוכיח להם, א"ל אתם חטאתם חטאה גדולה (שמות ל"ב ל׳), אתם הם שסרחתם, לא אתם הכעסתם להקב"ה. שנאמר כמה ימרוהו במדבר (תהלים ע"ח מ׳), א"ל הקב"ה חייך כך היה בלבי לכלותם, שנאמר הרף ממני ואשמידם (דברים ט׳ י"ד), אלא הואיל ופייסתני עליהם והוכחתם, בשבילך אני שונה להם את התורה, הוא חן ימצא.

ד. ד"א אלה הדברים, זש"ה אל תוכח לץ (משלי ט׳ ח׳), אלו אוה"ע שאינן מקבלין תוכחות, תדע לך שהוא כן, (יא) שאין לך צדיק באומות העולם יותר מן איוב, שנאמר בו האיש ההוא תם וישר (איוב א׳ א׳) ולא היה מקבל תוכחות מחביריו, ולא חבריו ממנו, מה איוב אומר לחבריו, ועתה צחקו עלי צעירים ממני לימים (איוב ל׳ א׳), ומה הם אמרו לו, גם שב גם ישיש בנו (שם ט"ו י׳), גם שב זה צופר הנעמתי, גם ישיש, זה בלדד השוחי, כביר מאביך ימים (שם) זה אליפז התימני, ומה הוא אומר להם, מי יתן ידעתי ואמצאהו וגו׳ אערכה לפניו משפט וגו׳ (שם כ"ג ד׳), אמרו לו חבריו, ואולם מי יתן אלוה דבר ויפתח שפתיו עמך (שם י"א ה׳), בולם פיך, אמרו עמך ממלל, ר׳ אחי בשם ר׳ אחא אמר אמרו לו עמך היא אישתעי, בלם פומייא, להודיעך שלא יכלו לקבל ממני תוכחות ולא הוא לקבל מהם, הוי אל תוכח לץ, אלו אוה"ע, הוכח לחכם זה משה, שהוכיח את ישראל וקבלו תוכחותיו שהיו חכמים, שנאמר רק עם חכם ונבון (דברים ד׳ ו׳), (יב) הוא נאה להוכיחן, והם נאים לקבל ממנו תוכחות.

ה. ד"א אלה הדברים. (יג) זש"ה טובה תוכחת מגולה (משלי כ"ז ה׳) אלו תוכחותיו של משה, מאהבה מסותרת (שם) זה בלעם הרשע שהיה מברך את ישראל, (יד) והיה אחת בלבו, ואחת בפיו, בא לומר מה טובו אוהליך מואב משכנותיך בני עמון, ופסק הקב"ה לצוארו, ואמר מה טובו אוהליך יעקב משכנותיך ישראל (במדבר כ"ד ה׳) אבל משה היו תוכחותיו מגולות.

ו. ד"א אלה הדברים. מה הדברים, מי מקיים דברי תורה של מעלן תוכחת של מטן, ר׳ יודן בשם ריב"ל אמר חביבות התוכחות שהן שקולות כדברי תורה, א"ר לוי בר חייא מניין שהתוכחות שקולות כדברי תורה, כתיב בדברות אלה הדברים: (שמות י"ט ו׳) וכתיב בתוכחות אלה הדברים [ד"א אלה הדברים] מה הדבורה הזאת אינה מכה אלא בסוף. כך הם דברי תורה אינן מכין אלא בסוף. ד"א מה הדבורה הזאת כיון שהיא מישרת עוקצה מיד מתה, כך משה כיון שהוכיח לישראל מיד נסתלק. (טו) ד"א מה הדבורה הזאת דבשה לבעליה, ועוקצה לאחרים, כך הן דברי תורה סם חיים לישראל, וסם מות

י) קדמייתך הוא כו׳ בתמי׳ וכי זו היא לך פעם ראשונה ושניה, הרי כמה פעמים הכעסת אותו.

יא) שאין צדיק באו"ה, הוא דברי ר׳ יוחנן דב"ר פ"ב אות ד׳.

יב) הוא נאה להוכיחן, עיין ערכין ט"ז ע"ב אם יש בדור הזה שיודע להוכיח.

יג) זש"ה מובא ברבינו בחיי פ׳ נצבים בשם מדרש אלה הדברים רבה.

יד) והיה אחת בלבו, עיין סנהדרין ק"ה ע"ב.

טו) ד"א מה הדבורה הזאת דבשה לבעליה. זה מובא בדב"ר פ"א אות ו׳ ומובא בילקוט דברים רמז תתצ"ה בשם אלה הדברים רבה.

לאומות העולם. (טז) א״ר יהודה בר סימון בש״ר לוי מה הדבורה הזאת כל מה שהיא מסגלת [מסגלת] לבעליה; כך כל שישראל מסגלין מצות ומע״ט הם מסגלין לאביהם שבשמים: (יז) ד״א אלה הדברים, הדברין, אמר הקב״ה כדבורית הזו יהיו בני מדברין על ידי נביאים ועל ידי צדיקים.

ז. ד״א אלה הדברים. (יח) אתמול הי׳ אומר לא איש דברים אנכי (שמות ד׳ י׳), ועכשיו הוא אומר אלה הדברים. אמר שלמה מרפא לשון עץ חיים (משלי ט״ו ד׳), א״ר אחא אם לשונך דבק, שנן אותו בדברי תורה, עמוק בדברי תורה והוא מתרפא, ולמד ממשה שהיה (יט) פסילוס, ובשביל שעסק בתורה נתרפא לשונו, שנאמר לא איש דברים אנכי, והוא אומר אלה הדברים, הוי מרפא לשון עץ חיים.

ח. אל כל ישראל (דברים שם), (כ) תני רשב״י לא היה אחד מהם לא בשוק, ולא אחורי הגפה, ולא אחורי הגדר, שלא יאמר כך היה בן עמרם עומד ומוכיח אתכם ואתם שותקין כך וכך, (כא) אלו הייתי בן ארבעה חמשה הייתי משיבו על כל דבר ודבר: בעבר הירדן (דברים שם). באי הארץ כשרים היו שמתו אבותיהם במדבר. שנאמר במדבר הזה יתמו (במדבר י״ד ל״ה), וכשהן נכנסין לארץ הוא אומר בעבר הירדן, (כב) אלא שהוכיחן בעבר הירדן על מה שעשו במדבר, שנאמר כמה ימרוהו במדבר (תהלים ע״ח מ׳), לכך נאמר במדבר בערבה על מה שעשו בשטים, ר׳ אבא בר כהנא אמר בשם ר׳ אלעזר (כג) שתי המריות המרו אחת בים, ואחת על ים סוף, שנאמר וימרו על ים בים סוף (תהלים ק״ו ז׳), ר׳ אבא בר כהנא אמר ומה היו שתיהן אלא שהיו עומדין על הים והיו ממרין, זה אומר

טז) א״ר יהודה בר סימון בש״ר לוי, וגם זה מובא בדב״ר שם.

יז) ד״א הדברים כדבורית הזו יהו׳ בני מדברין כו׳ בדב״ר פ״א אות ו׳ איתא כך: ד״א אלה הדברים, א״ר שמואל בר נחמן אמר הקב״ה כדבורים היו בני מתנהגין בעולם ע״י צדיקים וע״י נביאים. ובילקוט רמז תשצ״ה הביא בשם אלה הדברים רבה קצת בסגנון אחר, ד״א אלה הדברים מה הדבורה זו בניה מתנהגין אחריה, אף ישראל מתנהגין ע״י צדיקים וע״י נביאים ע״כ, ודרש דברים לשון הנהגה, וינהג את הצאן תרגם ודבר.

יח) אתמול הי׳ אומר לא איש דברים. עיין ריש דברים רבה אמר הקב״ה ראה לשונה של תורה מה חביבה שמרפא את הלשון, מנין שכן כתוב מרפא לשון עץ חיים, ואין עץ חיים אלא תורה, שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה כו׳ משה עד שלא זכה לתורה כתיב בו לא איש דברים אנכי, כיון שזכה לתורה נתרפא לשונו, והתחיל לדבר דברים, מנין ממה שקרינו בענין אלה הדברים.

יט) פסילות, פי׳ בל״י ערל שפתים.

כ) תני רשב״י, כוונת הדורש לספרי, עפ״י מאמרם סתם ספרי ר׳ שמעון (סנהדרין פ״ו ע״ב), והמאמר נשנה באמת בספרי ריש דברים.

כא) אלו הייתי בן ארבעה חמשה הייתי משיבו על כל דבר ודבר, בספרי שם אם היינו יושבים בהם היינו משיבים לו ד׳ וה׳ פעמים על כל דבר ודבר, לכן מזה תראה שהמאמר נשתבש כאן וצ״ל אלו הייתי שם ארבעה וחמשה [פעמים] הייתי משיבו על כל דבר ודבר.

כב) אלא שהוכיחן בעבר הירדן על מה שעשו במדבר, בספרי שם שהוכיחן בעבר הירדן על מה שעשו בעבר הירדן, במדבר מלמד שהוכיחם על מה שעשו במדבר, וכן מובא בילקוט דברים רמז תשפ״ט.

כג) לכך נאמר במדבר בערבה על מה שעשו בשטים, בספרי שם בערבה על מה שעשו בערבות מואב שנאמר וישב ישראל בשטים וגו׳ (במדבר כ״ה). שתי המריות. עיין בספרי שם.

איני יורד וזה אומר איני יורד, ומשירדו לים היה בים טיט, שנאמר דרכת בים סוסיך וגו׳ (חבקוק ג׳ ט״ו) והיו מהלכין בטיט, והיו אומרים אלו לאלו בעוט בעיטך, דייש דישך, ולבנים יצאנו, בטיט ולבנים באנו, הוי מול סוף.

ט. בין פארן ובין תופל ולבן (דברים שם). בפרן היתה רעת המרגלים, ומה יצא בידם, בר קפרא אמר (כד) נוטריקון פורה אלא רעה נהיה. ובין תופל ולבן (כה) א״ר שמעון בר יוחאי חזרתי על (כו) ארבעים ושני מסעות ולא מצאתי מסע ששמו תפל ולבן, ומהו תפל ולבן, דברים של תפלות שהוציאו על הלבן, זה המן, שנאמר והמן כזרע גד (במדבר י״א ז׳): וחצירות (דברים שם). ר׳ יהודה בר אלעזר אומר (כז) בחצרות היתה מחלוקת קרח: ודי זהב (שם), ר׳ פנחס בשם ר׳ אבהו (כח) בא משה להוכיחן על מעשה העגל, אמר לו הקב״ה דייך: [ד״א] ודי זהב, ר׳ יודן בשם ר׳ אבהו בא משה לעמעם על מעשה העגל א״ל הקב״ה הוכיחן: ד״א ודי זהב, א״ר משרשיה שהיו אומרים לפני העגל הוי די: [ד״א] ודי זהב, ר׳ אבא בר אלישיב אמר (כט) מהו ודי זהב, נוטריקון, אמרו יכול לברוא עולם לששת ימים ויפרוט אותו לששה ימים ויפרוט אותו לארבע רוחותיו, וליתן לנו עשרת הדברות: [ד״א] ודי זהב, א״ר עקיבא הכל קראו תגר עליו, שנאמר כספך היה לסיגים (ישעי׳ א׳ כ״ב), (גם) [אשר] כספי וזהבי (יואל ד׳ ה׳), כספם

כד) נוטריקון כו׳, אין לזה מובן כלל.

כה) ארשב״י חזרתי. רש״י בפי׳ על התורה הביא וז״ל א״ר יוחנן חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו תופל ולבן אלא הוכיחן על הדברים שתפלו על המן שהוא לבן, שאמרו ונפשנו קצה בלחם הקלקל ועל מה שעשו במדבר פארן ע״י המרגלים ע״כ, ובפסיקתא זוטרתא פ׳ דברים הביא וז״ל: ארשב״י חזרתי בכל המקומות שנסעו ישראל לידע אם נסעו ישראל בתופל ולבן ולא מצאנו, אלא דברים של תפלות שהוציאו על המן שדוא לבן ע״כ. וידידי הרב ההוקר הגדול מהר״א בערלינער בספרו זכור לאברהם העיר שנראה כי לפני רש״י וגם לפני ר׳ טוביה היתה גירסא זו בספרי עצמו אשר ממנו שניהם פירושם כאשר נראה בשמות המקומות האחרים, והביא שם כי מצא גם בכ״י של מדרש דברים רבה בעקד הספרים במינכען, והביא שם הגי׳ שמצא בכ״י ההוא. והכ״י שהביא הוא הוא הכ״י אשר היה לפני והעתקתי ממנו הפרשה שלפנינו אשר אני ניתן לפני הקוראים. ואשר העיר כי היתה כן הגי׳ בספרי, האמת אתו, כי נשמט בספרי לפנינו שורה שלימה וכצ״ל: ובין תפל ולבן [ארשב״י חזרתי על מ״ב מסעות ולא מצאתי מסע ששמו תפל ולבן, ומה תפל ולבן] דברי תפלות שתפלו על המן, וכן הוא ונפשנו קצה בלחם הקלוקל, והשמיט המעתיק או המדפיס מן תפל ולבן א׳ עד תפל ולבן ב׳.

כו) מ״ב מסעות. בהערות ותקונים לתשובות הגאונים (ליק תרכ״ה) העירותי בסימן ד׳ כי בהגהות מימוניות ה׳ ס״ת פ״ז ה״י הביא וז״ל במס׳ סופרים יש לעשות בס״ת מ״ח שיטין כנגד המסעות עכ״ל, והוא טעות כי לפנינו במס׳ סופרים (פ״ב ה״ו) הנוסחא בשיטין נותנין טעם כמסעות ארבעים ושנים, וכך היא הנוסחא הישרה, וגם לפני הרא״ש בה׳ קטנות סוף ה׳ ס״ת היתה נוסחא מוטעת במס׳ סופרים ארבעים ושמונה.

כז) בחצירות היתה מחלוקת קרח. וכן מובא ברש״י ובפסיקתא זוטרתא.

כח) בא משה להוכיחן על מעשה העגל. ז״ל רש״י הוכיחן על העגל שעשו בשביל רוב זהב שהיה להם, שנאמר וכסף הרביתי להם וזהב עשו לבעל, ועיין ברכות ל״ב ע״א ודי זהב, מאי ודי זהב אמרי דבי ר׳ ינאי כך אמר משה לפני הקב״ה רבש״ע בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו די הוא גרם שעשו את העגל.

כט) מהו ודי זהב נוטריקון. זה הביא רבינו בחיי ריש דברים בשם אלה הדברים רבה, וזה נמצא רק לפנינו בכ״י ולא בנדפס.

וזהבם עשו להם עצבים למען יכרת (הושע ח׳ ד׳), מהו למען יכרת, ר׳ פנחס ור׳ ירמי׳ בשם ר׳ שמואל ב״ר יצחק כאינש דאמר ישתחק שמי דפלן דאפיק לבריה לתרבי בישא. א״ר ברכיה ויעשו להם אלהי זהב (שמות ל״ב ל״א), מי גרם לעשות אלהים, זהב שיצא בידם, אריב״ל (לֹ) לית ליה חמור נוהג מגו נפשי דחרובין, אלא מן גו אורי דשערין, א״ר אלעזר הגדול (לֹא) הפחות שבישראל יצא בירו תשעים חמורים ממצרים טעונין כסף וזהב, שנאמר ויוציאם בכסף וזהב (תהלים ק״ה ל״ז), הוי הכסף שיצא בידם גרם להם לעשות ע״ז, אלו יצא בידם קשואין ודלועין היו עושין ע״ז, אלא הזהב שיצא בידן עשאן לעשות ע״ז, ויעשו להם אלהי זהב.

י. אחד עשר יום מחורב (דברים א׳ ב׳). (לֹב) מהו אחד עשר יום, כמה ימים הי׳ מושלמים להקב״ה, את מוצא כשעלה משה לרקיע עשה שם ארבעים יום וארבעים לילה, ר׳ אליעזר בן יעקב ור׳ שמעון בן יוחאי, חד אמר עשרים ותשעה ימים היו מושלמים להקב״ה, וי״א יום היו מתחשבין לעשות העגל. וחד אמר י״א יום מושלמים להקב״ה, וכ״ט יום היו מתחשבין לעשות העגל, הוי אחד עשר יום, ר׳ חלפתא ור׳ יהודה בר אלעאי חד אמר שני ימים היו מושלמים להקב״ה שנאמר ואותי יום יום ידרשון (ישעי׳ נ״ח ב׳), וחד אמר יום אחד היו מושלמים להקב״ה, שנאמר יום אשר עמדת לפני ה׳ אלהיך בחורב (דברים ד׳ י׳), ר׳ מאיר אומר יום אחד לא היו מושלמים להקב״ה אלא בו ביום עשו ע״ז, שכן הוא אומר ויפתוהו בפיהם ולבם לא נכון עמו (תהלים ע״ח ל״ו), אומר להם ביום נטעך תשגשגי (ישעי׳ י״ז י״א), (לֹג) ר׳ חמא בר חנינא ור׳ שמואל בר נחמן, למה״ד לגינה של כרוב שהיתה עומדת על מלאתה, הראה אותה ללוקחין נאה ומשובחת, השכים בבוקר מצא אותה שהפריחה זרעה, אמר לה ביום שסברתי להשתכר ממך כך נעשית, ביום נטעך תשגשגי, וחד אמר למי שהיה לו שדה של פשתן, בא למוכרה ומצאה גבעול, אמר הקב״ה לישראל ביום שסברתי ליטע אתכם ולעשות אתכם נחלה עשיתם סיגים, שנאמר כי חלק ה׳ עמו יעקב חבל נחלתו (דברים ל״ב ט׳). (לֹד) נד קציר (ישעי׳ שם), נדנדתן עליכם קצירן של מלכיות, ביום נחלה (שם), לא קבלתם מלכותי עליכם.

יא. ד״א אחד עשר יום. אחד שבעשרת הדברות הכעסתם אותי, אנכי ה׳ אלהיך (שמות כ׳ ב׳), וכן משה אומר להם וארא והנה חטאתם (דברים ט׳ ט״ז), במה הטאתם לה׳ אלהיכם (שם), באנכי ה׳ אלהיך, וכה״א סרו מהר (דברים ט׳ י״ב), מהו סרו מהר, למלך שהיה מבקש לשלוח בנו למדינה, וכיון ששלחו היה נותן לו סימן לכל מקום ומקום, לכל (לֹה) בורגנין ובורגנין, למיל הראשון וכן לשני וכן לכל אחד ואחד, היה מצוה אותו שלא יטעה, א״ל תן דעתך שלא תטעה, וכיון שיצא לדרך התחיל טועה בדרך מן המיל הראשון, א״ל אביו לא היה לך לטעות בתוך כל הדרך, לא בחמישי ולא בששי, אלא מן הראשון טעות, מחיתא לאורהא

לֹ) לית ליה חמור נוהג. בברכות ל״ב ע״א אין ארי נוהם מתוך קופה של תבן אלא מתוך קופה של בשר.

לֹא) הפחות שבישראל. עיין בכורות ה׳ ע״ב.

לֹב) מהו אחד עשר יום. המאמר הזה הביא רבינו בחיי בפ׳ דברים בפסוק הזה בשם מדרש אלה הדברים רבה.

לֹג) ר׳ חמא בר חנינא, המאמר הזה נשנה במדרש וי״ר סוף פי״ח ר׳ חמא בר חנינא ור׳ ישמעאל בר נחמן ר׳ חמא בר חנינא אמר משל לאחד שהיתה לו ערוגת ירק מלאה, השכים בבוקר ומצאה שהוריקה, ר׳ ישמעאל בר נחמן אמר לאחד שהיתה לו ערוגה מליאה פשתן, השכים בבוקר ומצאה גבעולין, ויש לתקן שם שצ״ל ר׳ שמואל בר נחמן, כמו שהוא לפנינו, וכן מובא בילקוט ישעי׳ רמז רפ״ז.

לֹד) נד קציר, מובא ג״כ בוי״ר שם.

לֹה) בורגנין עיין פסיקתא פסקא את קרבני לחמי ובהערה צ״ט.

ברישא, כך אמר הקב״ה למשה סרו מהר בדבור ראשון, טעו וכפרו בי בשני דברות שנתתי להם, כפרו בלא יהיה לך, הוא שנאמר שתים רעות עשו עמי (ירמי׳ ב׳ י״ג), וכי שתים עשו בלבד הן נקרא ולא נבהתי, אלא מהו כי שתים רעות עשו עמי, באותם שני דברות שנתתי להם באנכי ולא יהי׳ לך, למה״ד למלך שקנה אשתו בשמנה מרגליות על ידי אחר, וקדשה בשתים מן ידו לידה, עמדה וזינתה עם אחר, ונתנה לו שני מרגליות שקדשה אותה מיד ליד, התחיל המלך צועק ואומר אלו אותן שמונה מרגליות שנתתי לך ע״י אחר איבדת לא היה איכפת לי בהן, אלא אותן שנתתי לך מיד ליד איבדת, כך בשעה שנתן הקב״ה את התורה לישראל נתן להם שמונה דברות על ידי משה, ונתן להם שני דברות מפיו, אנכי ה׳ ולא יהי׳ לך, שנאמר ישקני מנשיקות פיהו (שה״ש א׳ ב׳), וכיון שחטאו הניחו אותן השמונה שנתתי להם על ידי משה, אלא באותן שנתתי להם מפי, הוי כי שתים רעות עשו עמי, באותן שנתתי להם מפי, לפיכך משה מוכיחן כל התוכחות הללו, על מה שעשו והכעיסו להקב״ה, ולמה הוכיחן, אלא אמר ר׳ שמואל בר נחמן מתוך תוכחות אהבה, שנאמר הוכח לחכם ויאהבך (משלי ט׳ ח׳) אמר הקב״ה בעולם הזה, לפי שהיה יצר הרע משאוי הייתם עושין ע״ז, לעתיד לבא אני עובר יצר הרע מכם ואין אתם חוטאין עוד, שנאמר והסירותי את לב האבן מבשרכם וגו׳ (יחזקאל ל״ו כ״א).

יב. ה׳ אלהיכם הרבה אתכם (דברים א׳ י׳). (לו) כמה בנים יהי׳ לאדם ויבטל מפריה ורביה, (לז) כך שנו רבותינו לא יבטל אדם מפו״ר, וכמה בנים יהי׳ לו ויבטל, ב״ש אומרים שני זכרים, (א״ר אלעזר בן עזריה), ב״ה אומרים זכר ונקבה, ומה טעמייהו דב״ש, שהם אומרים עד שיהיו לו שני זכרים כנגד קין והבל, ומ״ט דב״ה, שהם אומרים זכר ונקבה כנגד אדם וחוה, אמר ר׳ אלעזר בן עזריה כל המבטל מפו״ר כאלו מבטל את הדמות, שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם (בראשית ט׳ ו׳), לפיכך אין אדם צריך לבטל מפו״ר, א״ר סימון מאה ושלשים שנה עשה אדם הראשון פרוש ממטתו, למה אלא כיון שהוליד לקין והבל, ועמד קין והרג להבל, לא דיו שנהרג, אלא אף קין שהרגו אף הוא הלך למאירה ולשמה, שנאמר לו נע ונד תהיה בארץ (בראשית ד׳ י״ב), הרי שהלכו שניהם למאירה, וכיון שראה אדם כן, אמר הואיל וכך, אני מוליד והן הולכין למאירה, עשה פרוש ממטתו ק״ל שנה, שנאמר ויחי אדם שלשים ומאת שנה (בראשית ה׳ ג׳), ואח״כ ויולד בדמותו בצלמו, מה עשה הקב״ה, הוסיף לו תאוה על תאותו ושימש עם חוה והוליד לשת, אמר הקב״ה כל עיקר לא בראתי עולמי אלא לפו״ר, שנאמר לא תוהו בראה (ישעי׳ מ״ה י״ח), וכה״א ויאמר להם אלהים פרו ורבו (בראשית א׳ כ״ב), כך ברא הקב״ה לאדם ולחוה מתחלה על מנת לפרות ולרבות שיהיו מולידין ופרין ורבין, למה שכן הוא כבודו של הקב״ה כשישראל פרין ורבין, שנאמר ברוב עם הדרת מלך (משלי י״ד כ״ה), לפיכך ברכו הקב״ה מתחילה שיפרו וירבו שהן כבודו של הקב״ה, לפיכך כשיצאו ישראל ממצרים יצאו בששים ריבוא, שנאמר ויסעו בני ישראל מרעמסס סוכותה (שמות י״ב ל״ז), וכיון שבאו למדבר פרין ורבין כל שעה ונקהלין עליהן ומתגאין, שנאמר ובני ישראל פרו וישרצו (שמות א׳ ז׳), אמר להם מה אני יכול לעשות לכם והקב״ה שעשה לכם כך, מניין ממה שקראנו בענין ה׳ אלהיכם הרבה אתכם.

יג. ד״א ה׳ אלקיכם הרבה אתכם (וגו׳ ויברך אתכם כאשר דבר לכם). (לח) זש״ה לעולם ה׳ דברך נצב בשמים (תהלים קי״ט פ״ט), מהו לעולם ה׳, א״ר

לו) כמה בנים, הוא שאלה בהלכה, בלי המלות „ילמדנו רבינו״ וכל המאמר הוא בתנחומא כתב יד שלנו בראשית אות כ״ו.

לז) כך שנו רבותינו, יבמות ס״א ע״ב במשנה.

לח) זש״ה, וי״ר פר״ט פסיקתא רבתי פ״ם, ילקוט תהלים רמז תתע״ז.

ברכיה (לט) לעולם הוא נוהג עמנו במדת רחמים, ה׳ ה׳ אל רחום וחנון (שמות ל״ד ו׳), הוי לעולם ה׳ דברך נצב בשמים, (מ) א״ר אלעזר בכ״ה באלול נברא העולם, נמצא אדם הראשון נברא בראש השנה, שבא ביום הששי, (מא) א״ר יהודה בשעה ראשונה עלה במחשבה, בשניה נמלך במלאכי השרת, בשלישי כנס עפרו, ברביעי עשאו גולם, בחמישי ריקמו, בששי נפח בו נשמה, בשביעי העמידו על רגליו, בשמיני הכניסו לגן עדן, בתשיעי ציוהו, בעשירי חטא, באחד עשר נידון בשתים עשר נתגרש, בא ליתן לו (מב) אפופסין, שאמר לו כי ביום אכלך ממנו מות תמות (בראשית ב׳ י״ז), וריחם עליו בראש השנה, ונתן עליו (מג) דימוס, א״ל הקב״ה חייך כשם שנתתי לך בעולם הזה דימוס כך אני מוחל לבניך ביום הזה בראש השנה, שנאמר בחודש השביעי (ויקרא כ״ג נ״ד), הוי לעולם ה׳ הוא נוהג במדת רחמים, מהו דברך נצב בשמים, אין אתה אומר דבר ומבטל, אלא כל דבר שאתה אומר הוא מתקיים, שנאמר אמרות ה׳ אמרות טהורות (תהלים י״ב ז׳) מלך בשר ודם אומר לעשות דבר ואינו עושה, נכנס למדינה והם מקלסין אותו והוא אומר להם אני בונה לכם (מד) דמוסיות והרחצאות ועושה להן (מה) בסילקי, ישן ולא עמד, היכן הוא והיכן דברו, אבל הקב״ה אינו כן וה׳ אלקים אמת, הוא אלקים חיים וגו׳ (ירמי׳ י׳ י׳), לכן אמר לעולם ה׳, אבל בלעם אמר לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם (במדבר כ״ג י״ט), אם אמר להביא טובה הוא מקיים, אמר שהוא מכניס את ישראל לארץ ונותנה להם, אבל כשהוא אומר להביא רעה חוזר בו, מה אומר למשה בשעה שעשו אותו המעשה, הרף ממני ואשמידם וגו׳ (דברים ט׳ י״ד), ולא עשה להם כן, אלא חזר בו מן הרעה, שנמר וינחם ה׳ (על) [אל] הרעה (ירמי׳ כ״ו י״ג), בטובה דבריו מתקיים, הוי לעולם ה׳, וכה״א ודבר אלקינו יקום לעולם (ישעי׳ מ׳ ח׳).

יד. ד״א לעולם ה׳ דברך נצב בשמים, וכי בארץ אין דבריו של הקב״ה נצב, שהוא אומר דברך ה׳ נצב בשמים, ומהו נצב בשמים, אלא אותו הדבר שאמר לאברהם אבינו נתקיים, ומה כתיב שם ויוצא אותו החוצה (בראשית ט״ו ה׳), ר׳ יודה בר סימון ר׳ חנון בשם ר׳ יוחנן אמר העלהו הקב״ה למעלה מכיפת הרקיע, (מו) ואין החוצה אלא השמים, שנאמר עד לא עשה ארץ וחוצות (משלי ח׳ כ״ו) אמר לו הבט נא השמימה, ר׳ שמואל בר יצחק אמר אין אומרים הבט, אלא מלמעלה למטה, שנאמר הבט מן השמים וראה (תהלים פ׳ ט״ו), וכיון שיצאו ישראל ממצרים ובאו למדבר, ראה אותן משה בכל אותן האכלוסין, אמר להם משה הרי עכשיו נתקיים אותו הדבר שאמר הקב״ה לאברהם אביכם הבט נא השמימה, לכך נאמר הבט נא השמימה.

לט) לעולם הוא נוהג עמנו במדת רחמים, בפסיקתא רבתי שם סיים לעולם אלהים אין כתיב כאן, אלא לעולם ה׳, במה אתה דנינו באותה מדה של רחמים בה׳ שנאמר ה׳ אל רחום וחנון.

מ) א״ר אלעזר, פסיקתא דרב כהנא פסקא בחודש השביעי (ק״נ ע״א) וי״ר שם.

מא) א״ר יהודה בשעה ראשונה כו׳, עיין בפסיקתא שם ובהערות שלי.

מב) אפופסין, פי׳ גזר דין בל״י.

מג) דימוס, פי׳ מחילה וסליחה.

מד) דמוסיות, עיין בערוך השלם.

מה) בסילקי, פי׳ ביוני וברומי היכל מלך.

מו) ר׳ יהודה בר סימון ר׳ חנין בש״ר יוחנן אמר העליהו הקב״ה למעלה וכו׳, ב״ר פמ״ד אות י״ב, ושם הגי׳ ר׳ יהודה בש״ר יוחנן.

מז) ואין החוצה אלא השמים, ב״ר שם במאמר שלפניו בשם ר׳ יהושע הסכנין,

טו. ד״א ה׳ אלהיכם הרבה אתכם (מח) זש״ה ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב (משלי כ״ד כ״ה), ר׳ שמעון בן לקיש ור׳ יוחנן, ר״ש בן לקיש אומר ולמוכיח אינו אומר כן, אלא ולמוכיחים, ר׳ יוחנן אמר עליו תבא ברכת טוב, אינו אומר כן, אלא ועליהם תבא ברכת טוב, על המוכיח ועל המוכיחים, מהו ברכת טוב, ר׳ יודה ור׳ נחמן ורבנין, ר׳ יודה אומר בברכותיו של הקב״ה שנקרא טוב, שנאמר טוב ה׳ לכל (תהלים קמ״ה ט׳), ר׳ נחמי׳ אמר ברכתה של תורה שנקראת טוב, שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם (משלי ד׳ ב׳), ורבנין אמרין ברכתו של משה שנקרא טוב, שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא (שמות ב׳ ב׳) והיכן בירכן, בסוף משנה תורה, מאחר שהוכיחן אלה הדברים, וכיון שקבלו תוכחותיו ואח״כ ברכן, אמר הקב״ה משקבלו תוכחות של משה יקבלו ברכותיו, ומה ברכן ה׳ אלהיכם הרבה אתכם, ה׳ אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים (דברים א׳ י״א), לפיכך ועליהם תבא ברכת טוב, מהו הרבה אתכם, רוברב אתכם יתר מן דיניכון את מוצא אמר בן עזאי אזן כלבו של ישראל יפה מן דיניכון של ישראל, כיצד בא אדם ואמר לחבירו מחליף את עמי ונוטל גדי הזה ונותן לי הכלב הזה, אמר לו הן עד שהן עומדין בא אחר ואמר לו טול לך שנים, בא אחר ואמר לו טול לך שלשה, בא אחר ואמר לו טול לך ארבעה, לא קבלו עליהם, נכנסו לדין אצל הדיין, ואמרו את הדבר, התחילו הדיינין אומרים יחלקו את הכלב לארבעתן, יטול זה אחד מארבעה לכלב, וחכמים אומרים אין הדין אלא של ראשון, וחלקו אותו לארבעה בני אדם ומצא מטה את הדין, ונותן לאחד יותר מחבירו אוזן אחת מן הכלב, ומה נעשה לדיינין מאבדין נפשותיהם ונפש בניהם וכל שלהם, מי גרם להם לכך, שנתן לזה יותר מזה, הוי אזנו של כלב יפה מדייניהן, הוי ה׳ אלהיכם הרבה אתכם יותר על דייניכון, אימתי הרבה אתכם הקב״ה במצרים, שכן הוא אומר על ידי יחזקאל רבבה כצמח השדה נתתיך (יחזקאל ט״ז ז׳), כיצד אלא בשעה שגזר פרעה ואמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו וגו׳ (שמות א׳ כ״ב) ומה היו עושות בשעה שהיתה בת ישראל מרגשת בעצמה קרובה לילה, היתה יצאת לשדה ויולדת, וכיון שהיתה יולדת היתה תולה עיניה כלפי מעלה, ואומרת אני עשיתי את שלי, אמרת פרו ורבו, אף אתה עשה שלך, ומה היו המצרים עושין כשהיו המצריים רואים את בנות ישראל יוצאות לשדה לילד שם, היו יוצאין ויושבין כנגדן מרחוק, וכיון שהיו בנות ישראל יולדת ונכנסות להן בעיר, היו המצריים נוטלים אבנים והולכין להרגן, והיו התינוקת נבלעין בשדה, והוזרין ונראין מרחוק, ושוב היו נבלעין וחוזרין ונראין להם, עד שהיו המצריים מתייגעין והולכין להם, והיאך היו התינוקות חיין בשדה, א״ר לוי שני מלאכים היה הקב״ה מוסר לאחד מהן, אחד להרחיצו, ואחד להלבישו, ונזקק להניקו ולהסך אותו שנאמר ויניקהו דבש מסלע (דברים ל״ב י״ג), וכן הוא אומר וארחצך במים ואלבישך רקמה (יחזקאל ט״ו י׳), א״ר חייא הגדול לא המלאכים היו עושין להם כן אלא הקב״ה בכבודו, שנאמר וארחצך, אילו אומר וארחיצך, הייתי אומר שמא על ידי מלאך אלא כתיב וארחצך, ישתבח שמו של הקב״ה בכבודו היה עושה להם כך, והיו התינוקות גדלים בשדה כצמחים הללו, והיו מתגדלים ונכנסים עדרים לבתיהם. הוא שיחזקאל אמר רבבה כצמח השדה נתתיך וגו׳, והיאך היו מכירים לילך אצל אבותיהן, אלא הקב״ה היה נכנס עמהם, והיה מראה לכל אחד ואחד בית אביו, ואומר לו קרא לאביך פלוני ולאמך פלונית אין את זכורה כשילדת אותי בשדה פלוני ביום מקודם ה׳ חדשים, והיא שואלתו ואומרת לו מי היה מגדלך, והוא אומר לה בחור אחד, (מט) קווץ אחד נאה, שאין כיוצא בו והרי הוא בחוץ והוא הביאני לכאן, והיתה אומרת

מח) זש״ה ולמוכיחים ינעם, עיין דב״ר פ״א אות י״ט שהביא הכתוב הזה לראיה עי״ש.

מט) קווץ. עיין פסיקתא דף ק״ח ובהערה קנ״ה.

לו בוא והראהו לי, והיו יוצאין ומחזרין בכל המבואות ובכל מקום, ולא היו מוצאין אותו, לפיכך כשבאו לים וראו אותו היו מראין לאמותם באצבע ואומרין להן זה הוא שגדלני, זה אלי ואנוהו, הוי רבבה כצמח השדה נתתיך, את מוצא כיון שגזרו המצריים הגזרות על ישראל א״ר יהושע מלמד שחזרו המצריים על כל האומניות לראות איזה אומנות ממעטת מפריה לרביה, ולא מצאו אלא מלאכת חרישה, א״ר שמעון בן יוחאי למה נקרא שמה חרישה, שהיא מחרשת את הגוף, והן גוזרין על ישראל ויוצאין ויושבין בדין בהן ונותנין לבנים בשדה, אעפ״כ היו נכנסין לבתיהם וישנים בבתיהם ונזקקים לפריה ורביה אמרו המצרים הוו שלא גזרינן כלום אלא בכל מקום שעושין מלאכתן שם יהיו ישראל ישנין וכן עשו. (כ) א״ר שמעון בן חלפתא היו בנות הקדושות יורדות למלאות מים מן היאור, וכיון שהיו יורדות לשאוב, היה הקב״ה מזמן להם דגים, והיו נכנסין לתוך כדיהם, וכיון שהיתה עולה, היתה מוכרת ולוקחת יין ושמן ומבשלת ויוצאת אצל בעלה בשדה והמראה בידה, והיו אוכלין ושותין, ומשהיו אוכלין ושותין הרי אומרת לו בוא ונראה מי נאה ממי, עד שהיתה מרגלת אותו לתאוה והיה שוכב עמה, ומיד הקב״ה פוקדה, (כא) יש שהוא אומר שנים בכרס. ויש שהוא אומר ששה, ויש שהוא אומר עשרה ויש שהוא אומר שנים עשר, שהוא דורש פרו וישרצו, מי שהוא אומר ששה אומר פרו אחד וישרצו אחד ויעצמו אחד במאוד מאד הרי ששה, מי שהוא אומר עשרה עושה פרו שנים וישרצו שנים וירבו שנים ויעצמו שנים במאד מאד שנים הרי עשרה, הוי פרו וישרצו, א״ר חנינא דצפרין שרוצה הכתוב כאן, (כב) אין לי אלא או גדול שבשרצים או קטן שבשרצים, הגדול שבשרצים זה עכבר אינו יולד פחות מששה, והקטן שבשרצים זה עקרב אינו יולד פחות מששים, אמר להם הקב״ה זרעו של אברהם שאמרתי לו כה יהיה זרעך, מתמעטין כך חשבונן למעטן חייכם. וכאשר יענו אותו מה אמרתם פן ירבה חייכם וכן יפרץ עד היכן, א״ר שמעון בן לקיש עד ויקוצו מפני בני ישראל, היה מצרי מבקש לעמוד עם חבירו והיה רואה אלף מישראל עד שלא היה רואה את׳ חבירו עד שהיה נותן ידו על חוטמו מבקש כולו לשמוט את נפשו, והיה אומר או מפני האומה הזו מה מרובה היא שאמר הקב״ה ליחזקאל רבבה כצמח השדה נתתיך, וכשיצאו ישראל ממצרים והיו מהלכין מחיות לחיות דגלים דגלים ראה אותם משה ואמר להם ה׳ אלהיכם הרבה אתכם, היו זכורין שהקב״ה הרבה לכם במצרים כשם שהבטיח לאברהם אביכם.

טז. והנכם היום. ר׳ חנינא בשם ר׳ יוסי בן זימרא ור׳ יודן בשם ר׳ יוסי בר חנינא (כג) מהו והנכם היום (כד) חנייתכם היום ככוכבי השמים משרייתכון יומא דין כשם שהראה הקב״ה לאברהם שהראהו כל המזלות ומקיפין את השכינה, כך דגל מחנה ראובן שלשה מכאן ושלשה מכאן וכבודו באמצע, א״ל הקב״ה כשם שהמזלות מקיפין אותי וכבודי באמצע, כך עתידין בניך להרבות וחונים דגלים דגלים ושכינתו באמצע שנאמר ונסע אוהל מועד (במדב׳ ב׳ י״ז), שהיו מהלכין ומקיפין את הארון וכיון שעלו ישראל מן הים, אמר הקב״ה למשה עשה אותם דגלים, שיהיו מהלכין בטכסים מלכים, וכיון שנעשו ישראל והיו מהלכין בטכסים, והלוים

כ) א״ר שמעון בן חלפתא כו׳. עיין תנחומא פקודי אות ט׳, סוטה י״א ע״ב שמ״ר פ״א אות י״ב, ובלקוטים ממדרש אבכיר סי׳ ל״א.

כא) יש שהוא אומר שנים בכרס, עיין מכילתא בא פרשה י״ב תנחומא הנדפס שמות אות ה׳ ופקודי אות ט׳ שמ״ר פ״א אות ה׳.

כב) אין לי אלא או גדול שבשרצים, נשנה בפסיקתא דרב כהנא פסקא ויהי בשלח (פ״ה ע״ב).

כג) מהו והנכם היום, זה הביא רבינו בחיי בפ׳ דברים בשם מדרש אלה הדברים רבה.

כד) חנייתכם דורש והנכם כמו וחנכם.

מקיפין את הארון אמר להם משה ה׳ אלהיכם הרבה אתכם והנכם היום, חנייתכם היום ככוכבי השמים לרוב כשם שהראה לאברהם ואמר לו כה יהיה זרעך.

יז. ה׳ אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים (שם שם י״א) (נה) אמרו ישראל למשה משה קצבה אתה נותן בברכותיו, שאמרת לנו יוסף עליכם, משל למלך שהיה לו אפוטרופוס, אמר לו לך לחלק ללגיונות (נו) דין טובה, הלך ונתן להם אלף זהובים, אמר לו הרי לך כל מה שאת נותן לנו, המלך אמר שיתן לנו הרבה, ואת נותן לנו אלף זהובים, אמר להם כל מה שנתתי לכם משלי הוא אבל המלך כשאמר ליתן לכם יתן, כך אמר משה לישראל הקב״ה אמר והיה זרעך כעפר הארץ (בראשית כ״ח י״ד) וכן הבט נא השמימה וגו׳ (שם ט״ו ה׳) ואני ברכתי אתכם פעמים, ומשלי ברכתי אתכם, אבל שאמר לכם הקב״ה ויברך אתכם הוי ה׳ אלהי אבותיכם יוסף עליכם. א״ר שמעון בן לקיש תוספתו של הקב״ה מרובה ממדתו, בנוהג שבעולם מדתו הרבה מתוספתו, אבל הקב״ה אינו כן אלא תוספתו מרובה ממדתו, אמר הקב״ה גאולת מצרים כשגאלתי אתכם אין בה תוספות, אבל לכשאבוא לגאול אתכם גאולת העולם הבא, בתוספות אני גואל אתכם, שנאמר יוסף ה׳ שנית ידו לקנות את שאר עמו (ישעי׳ י״א י״א).

יח. רב לכם סב את ההר הזה (דברים ב׳ ג׳), (נז) מהו לרוץ בשבת, (נח) כך שנו רבותינו אין רצין להיות עמל בשבת, וכל מי שהוא רץ בשבת מחלל את השבת, שלא ניתנה השבת אלא לנוח בה, אבינא ראה לחבירו רץ בשבת מפני הגשמים אמר לו מה תתירא שאתה רץ בשבת, את מוצא חביבה השבת לפני המקום יתיר מן הכל, למה שבה נח ממלאכתו כשברא עולמו, שנאמר וינח ביום השביעי (שמות כ׳ י״א), ולכך בחרה מכל הימים, שנאמר ימים יוצרו ולו אחד בהם (תהלים קל״ט ט״ז), וליחידו של עולם אחד בהם ואי זו יום שבחר בו, א״ר לוי זה יום השבת, ביום השביעי שבה שבת ונתנה הקב״ה לישראל שיהיו נחים בה ומתענגים בה במאכל ובמשתה (נט) ובכסות נקייה, ומפני מה נתן להם את השבת ואת המועדות, זכר ליציאת מצרים שעשה להם כמה נסים, שהוציאם ממצרים ונהגם ארבעים שנה במדבר, ועשה מלחמתן, וכבש כל אותן המלכים והעממים, ונתן להם ארצם, שנאמר ותתן להם ממלכות ועממים (נחמי׳ ט׳ כ״ב), והיה מפיל לפניהן כל אומה, והיו יורשין את אומתם, שנאמר ראה החילותי תת לפניך את סיחון וגו׳ (דברים ב׳ ל״א), וכן הוא אומר למכה מלכים גדולים (תהלים קל״ו י״ז), וכיון שבאו להר שעיר אמר הקב״ה למשה פורע גמולות אני, מי שהוא עושה טובה אני פורע לו, ועשו זה יש בידו מצוה אחת שהיה מכבד את אביו, אע״פ שהיה רשע איני מקפח שכרו, אלא אני פורע לו שכרו, ונותן לו שלוה בעולם הזה, כדי שלא יהא לו פתחון פה לעולם הבא שנטל בידו שכרו, לכך אין אתם צריכין להתגרות בו, למה שכבד את אביו, מניין ממה שקרינו בעניין רב לכם.

נה) אמרו ישראל למשה משה קצבה אתה נותן כו׳ מובא בקצרה ברבינו בחיי על הכתוב הזה, ועיין דב״ר פ״א אות מ״ג.

נו) דין טובה, המלה נפרדה לשתים וצ״ל דונטיבה והיא מלה רומית dontiva פי׳ מתנות שמחלקים לאנשי החיל עיין ערוך בערכו.

נז) מהו לרוץ בשבת, הוא שאלה בהלכה. והמלות ,ילמדנו רבינו׳ ליתא פה.

נח) כך שנו רבותינו. עיין שבת קי״ג ע״א וע״ב.

נט) ובכסות נקיה עיין תנחומא הנדפס בראשית אות ב׳ במאמר מהשאילתות, ובגמרא שבת קי״ג ע״א אמרו לא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול, ובשאילתות ריש בראשית הביא וז״ל תניא א״ר יוחנן צריך האדם שיהא לו שתי עטיפות אחד של חול ואחד של שבת, והעיר הגאון הרי״ב בשאילות שלום לא ידעתי מקומו בש״ס דילן, ונעלם מעין הבדולח שנמצא המאמר בירושלמי פאה פ״ח ה״ז.

יט. (ס) רב לכם סב את ההר הזה. ר׳ עזריה בשם ר׳ יודה בר סימון פתח דום לה׳ והתחולל לו (תהלים ל״ז ז׳), מהו דום לה׳ אלא אמר הקב״ה רואה את ביתו חרב ושותק, ואת אין את שותק. והתחולל לו, צפה לו, כענין שנאמר הוחילי לאלהים (תהלים מ״ב ו׳). ד״א והתחולל לו, עשה עצמך חלל על שמו, השתפך לפניו כחלל, סדור לפניו מיני קטולין. ד״א והתחולל לו, (סא) א״ר תחליפא קסריה אם באו עליך ייסורין קבלם בחול, אל תתחר במצליח דרכו (תהלים ל״ז ז׳), זה עשו, שנאמר מדוע דרך רשעים צלחה (ירמי׳ י״ב א׳), באיש עושה מזימות (תהלים שם) (סב) אפותיסים לא קטלת ובמה קטלת, לא גנבת ומאן הוה עמך כד גנבת, הרף מאף (תהלים שם ח׳) א״ר יצחק בצדקה רבקה אמרה עד אשר תשוב חמת אחיך עד שוב אף אחיך (בראשית כ״ז מ״ד מ״ה), והוא לא עשה כן, אלא ויטרוף לעד אפו ועברתו שמרה נצח (עמוס א׳ י״א) אף אני ועשיתי באף ובחמה נקם את הגוים (מיכה ה׳ י״ד). אל תתחר אך להרע (תהלים שם), כל מי שהוא מגרה נופל, כי מרעים יכרתון (שם שם ט׳), זה עשו, וקוי ה׳ (שם) אלו ישראל, ועוד מעט ואין רשע (שם שם י׳), א״ר מאיר עתידין להיות אומרין כאן פלטין שלו, כאן תיאטרון שלו, כאן הוות בימה שלו, והתבוננת על מקומו ואיננו וענוים ירשו ארץ (שם שם י״א) אלו ישראל, ר׳ עזריה בשם ר׳ יודה בר סימון כדיי הוא אותו השלום שאמרתי לכם רב לכם סוב את ההר הזה.

כ. רב לכם סוב (סג) ר׳ יודה בר סימון פתח מי יובילני עיר מצור (תהלים

ס) רב לכם סב כו׳ דום לה׳ במדרש דברים רבה פ״א אות י״ז נמצא דרשה בענין זה על הכתוב רב לכם סוב, המתחיל זש״ה דום לה׳ והתחולל לו מהו והתחולל לו צפה להקב״ה כענין שנאמר הוחילי לאלקים (תהלים י״ב ו׳), ומסגנון הלשון תראה כי המסדר ממדרש דב״ר הנדפס שאב ממדרש שלפנינו בכ״י, וכן הביא שם המאמר מר׳ תחליפא.

סא) א״ר תחליפא קסריה. במדרש דב״ר שם א״ר תחליפא דקסרין מהו והתחולל לו אם בא עליך יסורין קבל אותם בחילה כו׳, והילקוט תהלים רמז תשכ״ט הביא בשם הילמדנו והתחולל צפה להקב״ה אם הביא עליך יסורים אל תהי מבעט אלא הוי מקבלן כחוללים.

סב) אפותיסים לא קטלת כו׳ במדרש דב״ר פ״א אות י״ז נמצא בהרחבת לשון קצת, באיש עושה מזימות זה עשו שדן את בני אדם בערמה, כיצד הדיין הזה של מלכות, דן את הרוצח והוא אומר לו למה הרגת, והוא אומר לא הרגתיו, והוא שואל אותו ואומר במה הרגת בסייף או ברומח או בסכין ע״כ. ור״ל ששואל אותו שאלות כאלה עד שיודה האמת, עיין גם ב״ר פל״ז אות ב׳ ופס״ג אות ט׳ ורות רבה בפתיחתא אות ג׳ לא גנבת מי גנב עמך לא קטלת מי קטל עמך, ומזה מתפרש המאמר שלפנינו באיש עושה מזימות שדן בערמה, ואין ספק שבמדרש במקום המלה הזה „אפותיסים׳ הציג ,הדיין הזה של מלכות״. ובהוראת המלה העירני ידידי הרב החוקר הגדול דר׳ קאהוט במכתבו אלי שיש לבררה מלשון יוני. ואולי היא המלה hypótheis. אבל עיקר הוראתה עוד לא נתברר לי.

סג) ר׳ יודה בר סימון פתח מי יובילני, במדרש דב״ר פ״א אות ט״ז מתחיל ד״א רב לכם סוב זש״ה מי יובילני עיר מצור, זו רומי ולמה דוד קורא אותה מצור, עיר שמצירה ומבצרה לישראל, והמאמר הזה מובא גם בילקוט תהלים סוף רמז תשע״ט בשם אלה הדברים רבה והוא המאמר מדברים רבה הנדפס וגורס עיר שמצירה לישראל ומבצרא לישראל, והדורש הביא פה ב׳ דרשות יחד כי בקרא תהלים ס׳ י״א כתיב מי יובילני עיר מציר מי נחני עד אדום, ובתהלים ק״ח י״א כתיב מי יובילני עיר מבצר מי נחני עד אדום, לכן דורש מצור ומבצר יחד.

ק"ח י"א) ואין לי עוד מבצרות מכל מקום לית מדינה (סד) דלית לה נחוססים עד שהכל מבצרין אותה, רבניו אמרין לא ראשו של פסוק סופו ולא סופו ראשו מי יובילני מי נחני (סה) מי יובילני מי יתן לי שאפרע ממנה, אמר לו [ויכול] את לה, אמר להם מי שכבר נחני עד אדום, שנאמר וישם באדום נצבים (ש"ב ח' י"ד), אמר דוד מי יתן לי שאפרע ממנה, (סו) אמר לו הקב"ה דוד ידיך חדות וחרוצות הן, ואני מבקש לרדות בהם את עולמי, כבר משה רבך בקש להזדווג להם, ואמרתי לו רב לכם, רב לך אינו אומר כן, אלא רב לכם, רב לך רב לתלמידך, א"ר יוסי בר חנינא ירדה נפשו של משה עגומה עליו שלא גילה לו סתומי דניאל שביקש לידע אימתי הוא פורע ממנה ולא גילה לו, אלא אמר לו רב לכם, ר' שמלאי אמר כבר מזדווגין לו כמה משוכין הוא עתיד למשוך מכם, רבנין אמרי כמה הרוגין הוא עתיד להרוג, כמה צלובין הוא עתיד לצלוב מכם.

כא. פנו לכם צפונה (דברים ב' ג') (סז) ר' יודן אמר אם באתה שעתו של עשו הצפינו עצמיכם מלפניו, שנאמר פנו לכם צפונה. (סח) ד"א פנו לכם צפונה, אם נזדווג לכם עסקו בתורה שנאמר יצפון לישרים תושיה (משלי ב' ז'). (סט) ר' יצחק אומר מזבח אחד יש לו והוא עתיד לסגרו ואתם באים להזדווג לו: ד"א פנו לכם צפונה, צפון אחד היה לי ביניכם זה בית המקדש, שהייתי נצפן עמכם, והוא עתיד להחריבו, שנאמר והסיבותי פני מהם וחללו את צפוני (יחזקאל ז' כ"ב): ד"א פנו לכם צפונה, עד עכשיו עתיד נבוכדנצר לבוא מצפון, שנאמר קרץ מצפון בא בא (ירמי' מ"ו כ'), מהו קרץ ר' אלעזר אומר נבוסה, ד"א קרץ נסוחה (ע) היכמה דתנינן מקרצות נושכות: ד"א צפונה עתיד טיטוס הרשע ליכנס לתוכו ולהחריבו, ולגדר את הפרצות, ולומר אם יש כאן אלוה יעמוד אליכם, שנאמר ואמר אי אלהימו (דברים ל"ב ל"ז): ד"א צפונה עד עכשיו גוג ומגוג עתיד לבא מצפון, שנאמר ושובבתיך ישושאתיך (יחזקאל ל"ט ב'), ועד עכשיו הגליות עתידות לביא מצפון, שנאמר אומר לצפון תני ולתימן אל תכלאי (ישעי' מ"ג ו'), עד עכשיו המלך המשיח עתיד לבוא מצפון, שנאמר העירותי מצפון ויאת (שם מ"א כ"ה).

כב. ואת העם צו לאמר אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו וגו' (דברים ב' ד'), ר' עזריה ר' יונתן בן חני ר' יצחק בר מריון בשם ר' יוסי בן חנינה צוה לראשי דורו שיהיו נוהגין בו בכבוד, שנאמר כדבר הזה תדברון אל עשו (בראשית

סד) דלית לה נחוססים עד שהכל מבצרין אותה, מלת נחסוסים אין לה הבנה, ובמדרש דברים רבה שם, ד"א עיר מצור עיר שהכל מבצרין אותה, וגם פה צ"ל עיר מבצר עיר שהכל מבצרין אותה.

סה) מי יובילני מי יתן שאפרע ממנה, במדרש דב"ר שם מובא זה בשם ר' יוחנן בסגנון אחר קצת, ובסוף המאמר נמצא שם הוספה.

סו) אמר לו הקב"ה דוד ידיך חדות וחרוצות הן, במדרש דב"ר שם, איתא א"ר יהודה בר סימון אמר הקב"ה דוד מודע אני שידיך חדות וחרוצות ואני מבקש לרדות את עולמי בהם, ואחר זה נמצא במדרש „ד"א דוד אני צריך לה לדורות" והוא מיותר ויש למחוק מן הספר, וסיים שם אח"כ, וכבר משה רבך כמו שהוא לפנינו.

סז) ר' יודן אמר אם באתה שעתו של עשו כו', התחלת המאמר הוא ג"כ בדב"ר שם פ"א אות י"ט וקצת בסגנון אחר א"ר חייא אמר להם אם ראיתם אותו שמבקש להתגרות בכם אל תעמדו כנגדו אלא הצפינו עצמיכם ממנו עד שיעבור עולמו הוי פנו לכם צפונה, ורבינו בחיי הביא הלשון כמו שהוא לפנינו בכ"י.

סח) ד"א אם נזדווג לכם עסקו בתורה. בדב"ר שם הוא בסגנון אחר בשם ר' יהודה בר שלום ע"ש.

סט) ר' יצחק אמר מזבח אחד, עיין בדב"ר שם שמובא מאמר אחר בשמו, נראה כי חסר שם מאמר שלם הנמצא לפנינו.

ע) היכמה דתנינן מקרצות נושכות. טהרות פ"א מ"ז.

ל"ב כ׳) בשררתו אתם עוברים (עח) אתון עבורין אינון דיורין אלה בני עשו לפיכך פחד ופחת ופח עליך [יושב הארץ] (ירמי׳ מ"ח מ"ג) אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו, אע"פ שהן בני עשו אחיכם הן, ודכוותה אמרו אחיכם שנאיכם (ישעי׳ ס"ו ה׳), אע"פ שהן שנאיכם אחיכם הוא, כיוצא בו מחמס אחיך יעקב (עובדי׳ א׳ י׳) אע"פ קטלך אע"פ חומסיך אחיך הוא: ד"א בגבול אחיכם בני עשו, א"ר עיר קצוה שנתתי לו ישלם קצו, והכל באין ומזדווגין לו, עד הגבול שלהוך (עובדי׳ א׳ ז׳), מכאן ואילך השיאוך יכלו לך (שם שם): ויראו מכם, (עז) א"ר אלעזר אוי להן לאזנים שכך הן שומעות, (עג) מה אם בשעה שייראו מכם אמר ונשמרתם מאד, כשנהא אנו יראים מהם על אחת כמה וכמה, ר׳ יהושע בשם ר׳ לוי מבקשים אתם שייראו מכם, עסקו בתורה, כמה דתימר ונשמרתם מאד לנפשותיכם (דברים ד׳ ט"ו).

כג. ד"א פלס ומאזני משפט לה׳ (משלי ט"ז י"א) אין הקב"ה מקפח שכרו של אדם אלא במדה שאדם מודד בה מודדין לו, א"ר אלעזר בשם ר׳ הושעי׳ אמר הקב"ה למשה איני מקפח שכר כל בריה חייך את העדתה עלי ואמרת וידעת היום והשבות אל לבבך (דברים ד׳ ל"ט), אף אני מעיד עליך ואומר, לא קם נביא עוד בישראל כמשה (דברים ל"ד ט"ז), להודיע שאין הקב"ה מקפח שכר בריה, א"ר יהושע הכהן בר נחמי׳ אפילו הרשעים שהן עושין מצוה אם עשו תשובה אין הקב"ה מקפח שכרן, את מוצא בעשו אע"פ שהיה רשע, לא קפח הקב"ה שכרו, שכבד את אביו, ומה פרע לו הקב"ה, נתן לו שלוה בעולם הזה, תרע לך שבשעה שהיו ישראל נכנסין לארץ והיו עושין עם כל אומה ואומה מלחמה ונוצחין להם, וכיון שבאו להתגרות בעשו, לא הניחן הקב"ה, אמר להן צריך אני לפרוע בו הכבוד שכבד לאביו, (עד) רב לכם [סוב את ההר] וכשהיה משמש לאביו היה משמשו בכבור, ולא שמש אדם את אבותיו וכבדן, כשם שכבד עשו לאביו, שכשהיה נכנס לשמש את יצחק אביו, היה לובש בגדים נאים, ונכנס ומשמשו בהן, לכך זכה אמר להם קומו סעו ועברו את נחל ארנון (דברים ב׳ כ"ד), אלו שני ההרים שהיו מימות העולם, זה כנגד זה, ואדם עומד בהר הזה עומר בהר השני ומשיחין זה עם זה, ואדם מהלך שני מילין עד שהוא יורד לתחתיו של הר הראשון, ובין של הר השני ששה מילין עד שהוא עולה להר השני, ובאחד יש בו מערות מצד זה, והשני יש בו וורידין מכוונים כנגד פתחי המערות, ובריתן מימות העולם, מה עשו האמוריים,

---

עח) אתם עבורין אינון דיורין אלה בני עשו. צ"ל שנאמר אלה בני שעיר החורי יושבי הארץ (בראשית ל"ו כ׳), והכוונה אתם עבורין אתם עוברין את הארץ, אבל עשו יושב, ועל זה הביא הכתוב יושבי הארץ, וכן הוא לעיל בלקוטים ממדרש אלה הדברים זוטא אות ז׳, אתם עוברים אבל עשו יושב, והביא לראיה הכתוב אלה בני שעיר החורי יושבי הארץ, ומה שסיים פה לפיכך פחד ופחת ופח עליך, כוונתו לסיפא דקרא „יושב הארץ", ותבין זה עפ"י מאמר אחד שהבאתי בהוספה למדרש תנחומא פ׳ דברים אות ה׳ אתם עוברים סימן יפה להם שהם עוברין, למה כשתביא את הפורעניות אינה באה אלא על היושבים, שנאמר פחד ופחת ופח עליך יושב הארץ.

עז) א"ר אלעזר. זה מובא ברבנו בחיי בשם מדרש רבה.

עג) מה אם בשעה שייראו מכם. בהוספה למדרש תנחומא אות ה׳ ויראו מכם ונשמרתם מאד. אע"פ שהם יראים מכם ונשמרתם מאוד א"ר שמעון בן גמליאל בשעה שהם יראים ממנו אמר לנו ונשמרתם מאד. אנחנו שמובלעים ביניהם על אחת כמה וכמה.

עד) רב לכם סוב את ההר, בהוספה אשר הוספתי לתנחומא אות ד׳ איתא כך רב לכם סוב את ההר סיבב את ההר הרבה כיבד עשו ליצחק אביו. דורש ההר מלשון הורים, ועיין דב"ר פ"א אות ט"ו עד עכשיו עשו מתבקש לו שכר הכיבוד שכיבד את אלו שקבורין בהר הזה. יעוד שם אות ט"ז הרבה סיבב את הורו זה אביו.

הלכו הגבורים שלהן, וישבו להן במערות, אמרו כשירדו ישראל לתוך הנחל הזה, אנו יורדין עליהן ואינן מרגישין בנו, עד שאין סומכין עליהן מאחריהן ומכלין אותן, וישראל אינן יודעין, אמר הקב"ה שלא יהו ישראל מתיגעין עולין ויורדין הקיף הקב"ה את ההרים זה לזה, ונכנסו אותם ההרים לתוך המערות, ורצצו את כל הגבורים שבתוכו, ועברו ישראל ולא ידעו מה נעשה להם, וירדו ההרים למקומם, וישראל משעברו אמר הקב"ה ולא אודיעם מה נסים עשיתי להם, א"ר שמעון בן גמליאל נתת פת לתינוק הודיע לאמו, הבאר ירדה לה וישבה בנחל והיתה מתגברת ועולה והוציאה את כל ההרוגים שהיו במערות, והיו צפין על פני המים, וישראל מבקשין את הבאר ולא מוצאין אותה, הסבו פניהם וראו אותה, וראו שם הרוגים שאין להם חקר ומספר, וכן הוא אומר ומשם בארה הוא הבאר אשר אמר ה' (במדבר כ"א י"ז), והלא כבר יש לה עמהם ארבעים שנה, ומהו בארה, אלא שהיו גדולים הנסים שנעשו להם על ידי הבאר, משנעשה להם על הים, אותה שעה פתחו ישראל את פיהם ואמרו שירה, שנאמר אז ישיר ישראל (במדבר כ"א י"ז).

כד. ד"א רב לכם. תדע לך היאך הקב"ה מצוה על עשו, ראה מה כתיב אתם עוברים, תנו דעתכם שלא תזדווגו להם שמרו נפשכם, א"ר אלעזר מה אם בשעה שהייתה שכינה ביניכם ורואים כל אותו הכבוד המן והבאר וענני כבוד מנהגין אותן, אמר להם אתם עוברים בגבול אחיכם, על אחת כמה וכמה עכשיו שאנו ניתנים בכל השעבוד הזה הקשה והן משעבדין בנו שנשמור עצמינו מהם: פנו לכם צפונה, הסתכלו שעד עכשיו הוא עתיד לבוא ולהחריב בית המקדש. ד"א פנו לכם צפונה ועד עכשיו יש למלכות לבוא מצפון ולהחריב בית המקדש, שנאמר כי הנני קורא לכל משפחות ממלכות צפונה (ירמי' א' ט"ו), מצפון תפתח הרעה (שם שם י"ד), אל התגרו בם כי לא אתן מארצם עד מדרך כף רגל, עד שתגיע שעה שאמר דניאל חזה הוית עד כי התגזרת אבן (דניאל ב' ל"ד). ד"א עד מדרך כף רגל, עד פורה דרכתי (ישעי' ס"ג ג') אמרו ישראל רבון העולם לא תשכח עריה שעשו בביתך, שנאמר זכור ה' לבני אדום את יום ירושלים האומרים ערו ערו עד היסוד בה (תהלים קל"ז ז'), אמר להם הקב"ה חייכם איני שוכח, שכל מה שעשו בביתי הייתי כותב לפני, שנאמר הנה כתובה לפני לא אחשה כי אם שלמתי ושלמתי על חיקם (ישעי' ס"ה ו'). ונעבור מאת אחינו בני עשו היושבים בשעיר (דברים שם ח'), א"ר יוסי בן חנינה מי גרם שלא יפלו בני עשו בידינו. (עה) מדרך הערבה (שם) שלא הלכנו בדרכים הערבות של הקב"ה. מאילת (שם) שלא קיימנו אלותיה ושבועותיה של תורה. ומעציון גבר (שם), בעציון לגוברא דעלמא, דאמרי כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, ולא עבדון כן. ונפן ונעבר (שם), נשתעבדין למלכיות, רבנין אמרין אימתי בני עשו אין משתעבדין בנו, מדרך הערבה כשנלך בדרך הערבים של הקב"ה, מאילת כשנקיים אלותיה ושבועותיה של תורה, כך נעשו יצרא בישא קודם יצרא טבא, ואם עשינו כן, ונפן ונעבור דרך מדבר מואב (דברים ב' ח') מיד בנה של מואביות בא מלך, זה מלך המשיח, אמר הקב"ה צמחא טבא מיניה, ואתון מתגרין וליה מה נהדך.

כה. ויאמר ה' אלי ראה החלותי (דברים ב' ל"א) זש"ה אלהים באזנינו שמענו [וגו'] כי לא בחרבם ירשו ארץ (תהלים מ"ד ב' ד'), את מוצא בשעה שהיה משה וישראל מבקשין לעשות מלחמה סיחון ועוג היו רואין את האמוריים ואת מלכיהם ואימה נופלת עליהם, והיו מתחלחלין מן היראה, למה שהיו רואין את סיחון שהיה מתמלל בעולם, (עו) שהוא גבור שהוא יושב על החומה, ורגליו מגיעות לארץ, והיו רואין את עוג ואת גבורתו, והיה לבם נופל וראו אותו משה וישראל

עה) מדרך הערבה, זה מובא ברבינו בחיי דברים בשם מדרש רבה.

עו) שהוא גבור יושב על החומה ורגלין מגיעות לארץ. בתנחומא דברים אות ה' אמרו רבותינו קשה היה סיחון כמגדל חומה היה גובהו והיה קשה מכל הבריות

ונרתעו, והיו אומרים יכולים אנו להלחם כנגד אלו, יהי שמו מבורך מה עשה הקב״ה כיון שראה את משה אמר ממי את מתיירא מזה אל תתיירא ממנו, שנאמר ויאמר ה׳ אלי אל תירא אותו (דברים ג׳ ב׳), כבר נתחתם גזר דינם, כבר השר שלהם הפלתי לפניך, כי בידך נתתי אותו, כשראה משה כך, אמר לישראל ראיתם נסים שעשה לנו הקב״ה, היאך יצא סיחון, והיאך נתנו הקב״ה בידינו, אמרו בני קרח רבון העולמים כל אותו הנצח שנעשה לא בכחו נעשה ולא בזרוע ירשו את הארץ, אתה הוא שעשית להן כל אותן הנסים, והם לא היו כפויי טובה שלא להודות לך, אלא מהו אלהים באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו פועל פעלת בימיהם, שתי פעולות פעלת, נלחמת בשונאי אבותינו, ועוד הרשתם את הארץ, אתה ידך גוים הרשת ותטעם, כי לא בחרבם, מהו כי רציתם, אמרו בני קרח רבון העולם ולא בקשת להסתכל בכל מה שעשו ושהכעיסוך לא היו כדיי לנסים הללו, אלא אתה הוא שבקשת לעשות עליהם צדקה כי רציתם.

כו. ונפן ונעל (דברי׳ גם א׳) כיון שבאו משה וישראל לעשות מלחמה עם סיחון ועוג, ראה אותו משה ונבעת, והיה עוג רואה למשה והיה שותק ומלעיג אותו וכן סיחון והיה אומר אלו נלחמים בי (עז) הרי אני תולש הר וזורק עלהן וקוברן במקומן, והיה לאדרעי בתוך החומה (עח) שני פיגרין עומדין משני צדן פרשה של עיר ראה אותן מבערב, והיה שוקד ומחשב כל הלילה היאך לכבשי שחרית עליהן, על שלא תהא עינו של אדם רואה יפה, השכים עוג ועמד בפתח המדינה לראות משה, ומשה תולה את עיניו וראה את עוג יושב בין שני (עט) הפירגין, והיה משה סבור שמא סתמו את הפתח, וכיון שהאיר ראו אלו את אלו, והיו עוג מגלגל הר שירד על משה ועל ישראל לקברן, ומשה נוטל צרור וזורק תחת אותו ההר המתגלגל וסומך עליו, והיה משה רואה את גבורתו ומתיירא, מיד קפץ עליו את הדבר, ואמר לו אל תירא אותו, וכיון שראה דוד שנפלו סיחון ועוג לפני ישראל, וירשו את ארצם, שבח להקב״ה ואמר לפניו רבון העולם כל מה שעשית עם אבותינו בחסד עשית עמהם, וכן הוא אומר בהלל הגדול, למכה מלכים גדולים כי לעולם חסדו וגו׳ לסיחון מלך האמורי כל״ח ולעוג מלך הבשן כל״ח (תהלים קל״ו י״ז י״ט כ׳).

כז. ד״א ונפן ונעל, זש״ה בך צרינו ננגח (תהלים מ״ד ו׳), א״ר יצחק ב״ק בתורה שהיא כ״ב אותיות, ב׳ תרי, כ׳ עשרים, בשעה שישראל עוסקין בתורה שונאיהן נופלין לפניהם, וכן הוא אומר לו עמי שומע לי כמעט אויביהם אכניע (תהלים פ״א ט״ו): בשמך נבוס קמינו (תהלים מ״ד ו׳) אילולי ששתף הקב״ה שמו בישראל לא היו יכולין לעמוד בין האומות, שנאמר שמע ישראל [אתה עובר היום את הירדן וגו׳ וידעת היום וגו׳ והוא ישמידם וגו׳ (דברים ט׳ א׳ ג׳)], כשם ששתף הקב״ה שמו במלאכיו, שנאמר אדוני בם סיני בקודש (תהלים ס״ח י״ח) מהו אדני

וארוך מכל מגדל שבעולם, ורגליו מגיעות לארץ, ואין כל בריה יכולה לעמוד לפניו, ועיין מדרש שו״ט סוף מזמור קל״ו. ודברים רבה פ״א ומובא גם בילקט תהלים רמז תקפ״ד בשם אלה הדברים רבה.

עז) הרי אני תולש הר וזורק עליהן כו׳ ומשה נוטל צרור וזורק תחת אותו ההר המתגלגל וסומך עליו. במדרש דב״ר פ״א אות כ״ד עוג היה תולש הר וזורק על ישראל ומשה היה נוטל צרור ומזכיר עליו שם המפורש וסמכו, ונראה כי המסדר הזה ממדרש הנדפס שאב הדברים מהמדרש שלפנינו בכ״י והוסיף דברים, ועיין בגמרא ברכות נ״ד ע״ב ואבן שבקש עוג מלך הבשן לזרוק על ישראל וע״ש ע״ב.

עח) שני פיגרין. צ״ל פורגין והמלה יונית pyrgos פי׳ מגדל. וכן דעת ידידי הרב החוקר מהרח״י דר׳ קאהוט במכתבו אלי. ולהלן נמצא לשון הפירגין עיין הערה שלאחריה.

עט) הפירגין. פה כתובה המלה לנכון רק יש לתקן הפורגין עיין הערה ע״ז.

בם סיני בקודש, (פ) ששתף הקב"ה שמו בהן מיכאל וגבריאל, אילולי כן לא היו יכולין לעמוד, לכך הן אומרים לא לנו ה' לא לנו כי לשמך תן כבוד (תהלים קט"ו א'), ועשה עמדו, וכן את מוצא ביהושע כשנפלו בעי, אמר ומה תעשה לשמך הגדול (יהושע ז' ט'), וכן ירמי' אומר אם עונינו ענו בנו וגו' (ירמי' י"ד ז'), וכן הוא אומר ואתה בקרבנו ה' שמך עלינו נקרא אל תניחנו (שם שם ט'), הוי אלולי ששתף הקב"ה שמו עם ישראל לא היו יכולנו לעמוד, למלך שהיה לו (פא) (דיפלומי טרין) [דיפלומטרין] והיה לו מפתח קטן, מה עשה המלך עשה לו שלשלת של זהב ונתנה בו, כדי שלא יאבד, כך אמר הקב"ה ישראל מעט הם, שנאמר כי אתם המעט (דברים ז' ז') שלא יתבלעו בין האומות שתף שמו עמהם, הוי ושמך עלינו נקרא אל תניחנו, שהקב"ה עושה מלחמתן של ישראל, שכן את מוצא במלחמת האמורי אלולי שהתחיל הקב"ה במלחמה לא יכלו להם ישראל.

כח. ד"א ונפן ונעל. (פב) זש"ה לאסור מלכיהם בזיקים (תהלים קמ"ט ט'), אלו המלכים שלהם (פג) שאין הקב"ה פורע מאליה עד שהוא פורע שרה תחלה, שנאמר יפקוד ה' על צבא המרום במרום (ישעי' כ"ד כ"א), ואחר כך על מלכי האדמה באדמה (שם), וכן את מוצא בנבוכדנצר, בשעה שפרע ממנו פרע מן שרו תחלה, שנאמר עוד מילתא בפום מלכא קל מן שמיא נפל (דניאל ד' כ"ח), מהו קל, א"ר יהושע בר אבירם שרו של נבוכדנצר קל היה שמו, והפילו הקב"ה מן השמים, שנאמר קל מן שמיא נפל, ואח"כ פרע מן נבוכדנצר, שנאמר לך אמרין נבוכדנצר מלכא מלכותא עדת מינך (דניאל שם), אף במלחמת האמורי לא פרע הקב"ה ממנו עד שפרע מן שרו תחלה, מה עשה הקב"ה נטל לשרו ואסרו, והשיכו לפני משה, ואמר לו ראה החלותי תת לפניך (דברים ב' ל"א) אע"פ שאמר לו הקב"ה החל רש (שם) משה לא עשה כן, אלא ואשלח מלכים (שם שם כ'), אע"פ שאמר לו לך עשה מלחמה, בקש שלום, אמר כתוב בתורה כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום (דברים כ' י'), לכך שלח אל סיחון דברי שלום, שנאמר ואשלח מלאכים ממדבר קדמות מדברים שקדמו לתורה מדבריו של הקב"ה לכך נאמר דברי שלום לאמר (דברים ב, כ"ו): אעברה בארצך (שם שם כז), כשם ששלח אל מלך אדום דברי שלום שלא להזיקו, אוכל בכסף תשבירני (שם שם כח), ומה שדרכם ליטל חנם אנו נוהגין דמיהם, דרך המלך נלך (שם) ובמקום אחר הוא אומר עד אשר אעבר את הירדן (דברים ב' כ"ט), למה הדבר דומה לשומר שנטל שכרו להיות משמר גפן או תאנה, בא אחד ואמר לו עבור מן אותו המקום, שאני בא ובוצר את הגפן, אמר לו כל עצמו איני יושב כאן אלא לשמור את הגפן, ואתה בא לבצור אותה, כך היה סיחון נוטל שכר מכל מלכי ארץ כנען, והיו מעלין לו מכס, שהיה שולט על כולן, שהוא היה ממליך אותן והוא היה שקול כנגד כולן, הוא עוג אמר להם לישראל תנו לנו מקום שנעבור בארצכם ונלך ונכבש לאותן המלכים שהיה שולט עליהן, שהיה משמרין מפני ישראל שלא יעברו עליהן, אמרו לו ישראל עד אשר אעבר את הירדן (שם שם) אמר להם סיחון כל עצמי איני יושב כאן, אלא משמר מפניכם, ואתם באים לעבור עלי ולא הניחן, שנאמר ולא נתן סיחון את ישראל וגו' (במדבר כ"א כ"ג), במחשבה עשה לו הקב"ה למסרו ביד ישראל כתיב בו סיחון מלך האמורי, וכנסן הקב"ה כדי

פ) ששיתף הקב"ה שמו בהן מיכאל וגבריאל. פסיקתא פסקא בחודש השלישי וע"ש בהערה קס"א.

פא) דיפלום טרין. המלה נפרדה ותקנתי דיפלומטרין, ופי' ביוני ארגז קטן עיין ערוך דפלמטר, וטזה בירושלמי ביצה פ"א ה"ו (דף ס' סע"ג) ר' אבהו יתיב ומתני ומפתחא דפלמנטרין בידי'.

פב) זש"ה לאסור מלכיהם, מובא גם בדב"ר פ"א אות כ"ב.

פג) שאין הקב"ה פורע מאומה, דב"ר שם ומכילתא פ' בשלח.

לכבוש אותו בפניהן, אמר לו הקב"ה ראה החילותי, התחילו נופלין לפניהם והן הורגין בהן, וכיצד מתו, ר' יוחנן אמר רקבובית הכנים בהן, ר' לוי אמר רתותית הכנים בהן הקב"ה והן מתעגלין, ולא היו יכולין לעמוד במלחמה והיו מתים, (פד) ר' לוי אמר מצרעיות מתו, שנאמר וגם את הצרעה ישלח ה' וגו' (דברים ז' כ') שתי צרעות היה הקב"ה מזווג לכל אחד ואחד מהם והיו מזדווגות לשתי עיניו, אחת לעינו של ימין ואחת לעינו של שמאל, ומקישות לשתי עיניו ושופכת ארס לתוכו והיה הארס מחלחל אותן והיו מתים, רבנין אמרין נעשו בפניהם (פה) כמוקסות באש ומתו. רבא בר כהנא אמר הקב"ה אסרן ונתנן לפניו, שנאמר ראה החילותי וגו' ויתנהו ה' אלהינו לפנינו, הרגו כל הגבורים שהיו מכונסין לפניהם וחזרו על הנשים ועל הטף, לכך נאמר ויאסוף סיחון את כל עמו (שופטים י"א כ'). ויכהו ישראל לפי חרב וגו' (במדבר כ"א כ"ב), ונשתיירה יעזר לכבוש משלו, שלח משה לרגלה והיו אותן ששלח משה מזורזין וגבורין אמרו יודעין אנו נופלין שאין אנו נופלין בתפלתו של משה שהיא עומדת לנו כבר שלח מרגלים לשעבר ושלח תקלה לכל הדור, אנו לא נעשה כן אלא נאמנין בהקב"ה ונעמד ונלחם להן עומדין ועושין מלחמה וכובשין את המדינה והרגו כל מה שהיה בה, באו ואמרו למשה הרגנו כלהם, שנאמר וישלח משה לרגל את יעזר (במדבר כ"א ל"ב) ויפנו ויעלו (שם שם ל"ג), כענין שנאמר ופנית בבקר (דברים י"ו ז').

כט. ויצא עוג (דברים ג' א') כיון שראה אותו נתיירא, אמר לא לחנם פלט זה מן אותן הגבורים מימות אברהם ועד עכשיו שנאמר ויבא הפליט (בראשית י"ד י"ג) זה היה עוג, ראה גבורה שהיה בידו, ר' אבהו בשם ר' שמעון בן לקיש לא ראה מימיו עוג מלך הבשן לא כסא של עץ, ולא ספסל של עץ, ולא מטה של עץ, ולא ישב על עץ כל ימיו, שלא היה עץ יכול לקבלו, שהיה נשבר תחתיו ממשואו, אלא כל תשמישיו היו של ברזל, הכסאות והקתדראות והספסלים שלו היו של ברזל, שכן הוא אומר הנה ערשו ערש ברזל (דברים ג' י"א) וכל כלי תשמישיו היו של ברזל, תשע אמות ארכה וארבע אמות רחבה, מכאן אמר ר' שמעון בן לקיש מנוול היה עוג מלך הבשן, אעפ"י שהיה גבור שהיה ארכו תשע אמות, ורחבו ארבע אמות, והרי רחבו קרוב למחצית ארכו, שאין בריות בני אדם כן, ארכו של אדם שלש אמות ורחבה אמה, שליש ארכו, ועוג לא היה כן, אלא רחבו ארבע אמות קרוב לחצי ארכו, הוי שבריה מנוולת בין הבריות, אלא גליות הפלשתי לא היה כן, אלא היה משונה באבריו, והיה רחבו לפי ארכו, אבל עוג הייתה ברייתו מנוולת, אלא גבור היה, א"ר יוחנן היה יושב על פילי של טבריה והיו רגליו מגיעות לארץ, ראה מה כתיב ואנכי השמדתי את האמורי וגו' (עמוס ב' ט'), א"ר יוחנן קולית של אחד מהם היה בה י"ח אמה וזה עוג היה גבור, לפיכך ראה אותו משה ונתיירא, אמר תאמר שאני נופל בידו, אמר לו הקב"ה אל תירא אותו, אמר תאמר שאיני כדיי שיפול בידי, אמר לו הקב"ה כי בידך נתתי אותו, כדיי הוא שתתיירא ממנו אלא שאני מוסרו בידך, ועשית לו כאשר עשית לסיחון וגו' (שם שם), מהו החרם הזה שכתוב וכל הבהמה ושלל הערים בזונו לנו (דברים ג' ז'), והיו עושין חרם מה שלא ליהנות מהן, ואם ברחו הלגיונות והניח את הארץ אין אתה מצווה לרדוף אחריהם, אבל אם ברחו המלכים מצווה אתה לרדוף אחריהם עד סוף העולם, שנאמר ונך אותו ואת בניו (דברים ב' ל"ג), להודיעך שהיה גבור כיוצא בו, והפילו הקב"ה לפני ישראל, ורוח הקודש צווחת כן יאבדו כל אויביך ה' (שופטים ה' ל"א), ואף לעתיד לבא כשיבא גוג עליהן, הקב"ה עושה מלחמתן שנאמר ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (זכרי' י"ד ג').

פד) ר' לוי אמר מצרעיות מתו בהוספה לתנחומא פ' דברים אות ח' הבאתי המאמר א"ר לוי זימן הקב"ה שתי צרעות לכל אחד ואחד מהם כו'.

פה) כמוקסות באש. צ"ל כמוסקות באש מלישון ובערו והשיקו (יחזקאל ל"ט ט') אף ישיק ואפה לחם (ישעי' מ"ד ט"ו).

ג.

הוספה למדרש דברים רבה בפרשת נצבים עפ"י כתב יד מאוצר הספרים במינכען.

א) (במדרש דברים רבה בפ' נצבים לפני אות ו' נמצא בכ"י הוספה) ד"א כי המצוה הזאת אשר מצוך היום לא נפלאת היא ממך (דברים ל' י"א), זש"ה פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה (תהלים קל"ט ו'), פליאה דעת ממני כסויה, כשם שכתוב ותרד פלאים (איכה א' ט'), לכך פליאה דעת ממני, זו דעתה של תורה, נשגבה לא אוכל לה קשה היא ועומדת לפי כחי, כשם שאתה אומר ומבצר משגב הומותיך (ישעי' כ"ה י"ב) אמר הקב"ה אתה אמרת פליאה דעת ממני, כבר קידמך משה רבך ואמר לא נפלאת היא ממך: ד"א כי המצוה הזאת. א"ר אבדימי בר חמא לא נפלאת היא ממך, מה ת"ל ממך, שאתה אומר לך . . . . תלמוד תורה אתה ראוי להתוך, כל שכן שאין את חתוך, לא בשמים היא (שם שם י"ב) שאפילו אומר לך עשה סולמות עלה לשמים ולמוד תורה אתה ראוי לעלות, כל שכן שאין אתה עולה ולא מעבר לים היא (שם שם י"ג), שאפילו אומר לך עבור עליה את הים, אתה ראוי לעבור, כל שכן שאין אתה עובר, שנאמר כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך (שם שם י"ד), הוצא הדברים מפיך: ד"א כי המצוה הזאת זש"ה והחכמה מאין תמצא (איוב כ"ח י"ב), בשעה שעמדו על הר סיני לקבל את התורה היו שומעין קול מן הצפון וקול מן הדרום, וקול מן המערב, וקול מן המזרח, קול מלמעלה וקול מלמטה, שנאמר מן השמים השמיעך את קולך (דברים ד' ל"ו) קול ה' בכח, והיו ישראל אומרים והחכמה מאין תמצא, שאלו מלאכי השרת, אמרו אין אנו יודעים מה אתם אומרים, ונעלמה מעיני כל חי (איוב שם כ"א), אלו מלאכי השרת, ומעוף השמים נסתרה (שם) אמר להם משה מה אתם שנגלים מאלו דבר, אמרתם לא נפלאת היא ממך, והן אינן יודעים כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאת היא ממך וחד ארבעים אמר להם הוו יורעים כאילו היום קבלתם מסיני, שנאמר אשר אנכי מצוך היום, א"ר אלעזר בן פדת לא תהוו מביט בתורתי, אלא ממי שיש לה שנים שלשה ימים, שנאמר הלא כתבתי לך שלשים (משלי כ"ב כ'), בן עזאי אומר אף לא שנים שלשה ימים, אלא במי שיש לה יום אחד, שנאמר אשר אנכי מצוך היום, לא נפלאת היא ממך אצל אומות העולם נפלאת ואצלם לא נפלאת אם יאמר לך אדם שיש גבורים באומות העולם האמינו, ויש עשירים באו"ה האמינו, שיש תורה באו"ה אל תאמינו, שכך כתיב מלכה ושריה בגוים אין תורה (איכה ב' ט'), כך אמר לה משה ממך אינה נפלאת: ד"א לא נפלאת היא ממך, אמר להם משה אם מבקש אתה לעמוד על התורה, תן דעתך עליה כשם שהפועלים נותנין דעתן למלאכתן ואת עומד עליה, אמר ישעי' הכל היום יחרוש החורש לזרוע יפתח וישדד אדמתו (ישעי' כ"ח כ"ד), בתחלה הוא עושה תלמים רחבים, ואחר כך ישדד אדמתו ועושה תלמים קטנים, הלא אם שוה פניה והפיץ קצח וכמון יזרוק וגו' (שם שם כ"ה) כשם שזרע את הקצח זורע את הכמון, אלא והפיץ קצח וכמון יזרוק, יש ארץ שיפה לזרוע חטים, ויש ארץ שיפה לזרוע שעורים, והוא זורעה ואינו נותן של חטים בתוך של שעורים, אמר להם הקב"ה כמה דעת ובינה היא מבקשת, עד שאתם למדים אתם בארץ למדו אתם מן התורה, שנאמר ויסרו למשפט אלהיו יורנו (שם שם כ"ו), בא לקצור כי לא בחרוץ יודש קצח ואופן עגלה על כמון יוסב (שם שם כ"ז), אבל קצח כי לא בחרוץ יודש קצח, לחם יודק כי לא לנצח אדוש ידושנו וגו' (שם שם כ"ח), מה עושה מוציא מוריגום שידוק אותה, אבל הקצח במטה, ראה כמה דעת היא מבקשת, והתורה אם אתה נותן דעתך עליה לא נפלאת היא ממך, אלא אותם שעוסקים שהם יורדים להביא אבפנגים מן הים, כמה צרות הם רואים שיורדים לתוך הים להביא חיי שעה, ואתם אין אתם נותנים דעתכם שנתנה אצליכם לא נפלאת היא ממך וגו'. א"ר אלעזר מי שמבקש לעמוד על התורה משכים ומעריב

עליה ונותן נפשו עליה, ואחר כך הוא עומר עליה. מעשה היה בר׳ אלעזר שאיחר בשנתו ועמד ומצא הזבלים מוציאין זבל לאשפה, אמר עד עכשיו הייתי קורא, ולא הייתי קורא, ולא הייתי יודע, אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה, וגם לא בזבל בקשתי את התורה שקדמו אותי הזבלים, לא בשמים היא אין אנו יודעים שהתורה בשמים, אלא מהו לא בשמים, אלא אמר להם משה כבר תאמרו משה אחר עומד ומביא לנו תורה אחרת מן השמים וכו׳ (כמו בנדפס).

ב. (עוד שם באמצע אות ו׳ נמצא הוספה) ד״א לא בשמים היא. ר׳ אלעזר הקפר אומר אינו מצויה לא בבעלי דקלים ולא בציידי עופות, שהן עולין למעלה בהרים ובאילנות. ר׳ אחא אמר אינה מצויה בגסי הרוח שהן עולין ורואין ענין למעלה, והיכן היא שכינה, באותן שעושין עצמן לאלוה, מהו בשמים אילו לא היתה בשמים היו עולין ומביאין אותה, א״ר שמעון בן יוחא ראה מה כתיב בדור הפלגה, הבה נבנה לנו עיר (בראשית י״א ד׳) ואילו אתם הייתם צריכים להוריד תורה מן השמים הייתם עושין, אנו יודעין שאינה מעבר לים מהו מעבר לים שאינה שוכנת במפרשי ימים, למה ששה חדשים הולך, וששה חדשים בא, ואינו יכול ללמוד תורה, א״ר יוחנן לא באלו שהן הולכין ששה ופורשין ששה, אלא אפילו באלו שהולכין מעכו ליפו, לפיכך לא מעבר לים הוא אלא כי קרוב אליך הדבר וגו׳. רבנין אמרי שבעה עצלין הן, ועצלין של משה רבינו גדול מכולם, אמר שלמה חכם עצל בעיניו משבעה משיבי טעם (משלי כ״ו ט״ז), אמרו לעצל לך למוד תורה מעיר לעיר אמר להם מתיירא אני שלא יהא ארי כו׳ (כמו בנדפס).

ג. (עוד שם באות ו׳ אחרי המלות הוא מתעצל לתת לתוך פיו נמצא הוספה) אמר שלמה עד היכן היא עצלות, שנאמר טמן עצל ידו בצלחת נלאה להשיבה אל פיו (משלי כ״ו ט״ו) ר׳ יוסי בר חנינא ורבותינו אמרו . . . . . צלוחית של דבש נותן ידו לתוכה ונלאה להושיבה אל פיו, ורבנין אמרי נתן ידו לתוך הקדירה ונכוית ידו והיה עצל להשיבה, ואין צלוחית אלא קדירה, שנאמר והקדשים בשלו בסירות ובדודים ובצלחת (דה״ב ל״ה י״ג), אמר משה איני אומר לך שתלך ותלמוד תורה מעיר לעיר ולא משכונה לשכונה ולא מחצר לחצר, ולא מבית לבית, אלא כי קרוב אליך הדבר מאוד בפיך ובלבבך מפיך ללבבך מלא פינו: ד״א בפיך כשתהא יגע בדברי תורה הוי יגע בפיך ובלבבך, אמר שלמה נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו (משלי י׳ כ׳) מי גרם לו להעלות ולעשות גדול בתורה, שעשה פיהו כאוכף של חמור שלא זז ממנו, לכך בפיך ובלבבך לעשותו, שתהא מיגעים בדברי תורה, לפיכך אמר להם משה כשתהא יגע בתורה הוי משמיע את אזניך, א״ר אליעזר בן יעקב מנין כשאדם יגע בתורה צריך להשמיע לאזניו, שנאמר והאזנת למצותיו (שמות ט״ו כ״ו) שתהא מרויח את אזניך, אמר ישעי׳ כל שהוא מטה את אזנו ושומע דברי תורה זוכה להיות לי, שנאמר הטו אזניכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם (ישעי׳ נ״ה ג׳) אמר משה לישראל בעולם הזה הייתם שומעים דברי תורה מפי בשר ודם. אבל לעולם הבא כשיופיע הקב״ה במלכותו, אתם שומעים מפיו, שנאמר ואזניך תשמענה דבר מאחריך וגו׳ (ישעי׳ נ״ד י״ג). דבר אחר כי קרוב אליך הדבר מאד וגו׳ א״ר שמואל בר נחמני למה״ד לבת מלכים שלא היה אדם מכירה כו׳ (כמו בנדפס אות ז)

ד.

לקטי מאמרים מרבינו בחיי שהביא ממדרש דברים ואינם נמצאים לפנינו בנדפס.

א. (בפ׳ ויחי בפ׳ ונשאתני ממצרים) דרשו באלה הדברים רבה בפ׳ והיה עקב, מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים ל״א כ׳), מעשה בר׳ אבהו שנטה למות וראה מתן שכרו מה שעתיד ליתן לו הקב״ה לע״ל וכל טוב שמתוקן לצדיקים, וכיון שראה כל אותם הנחמות המתוקנות אמר כל אלין לאבהו, מיד נתאוה למות התחיל קורא מה רב טובך אשר צפנת ליראיך.

ב. (בפ׳ יתרו בפ׳ ויצא משה את העם). וכן דרשו באלה הדברים רבה חמשה פעמים עמדה חמה למשה, יום של יציאת מצרים, ויום של ים, ויום של עמלק, ויום של מתן תורה, ויום של נחלי ארנון.

ג. (ריש דברים) (א) ובמדרש מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון (משלי כח כג), מוכיח זה משה אדם אלו ישראל שנאמר (ואתנה) [ואתן] צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל ל״ד ל״א) הוכיחן להביאם אחריו לפיכך חן ימצא, [זה משה] שנאמר כי מצאת חן בעיני (שמות ל״ג י״ב) ממחליק לשון זה בלעם שהחליק בלשונו לישראל בברכות שהרבה להם וגבה לבם ונפלו בשטים כ״ד אלף.

ד. (ריש דברים) (ב) ובאלה הדברים רבה דרשו ודי זהב, מהו ודי זהב אמרו יכול הוא לברוא עולם בששה ימים ולפרוש אותו לארבע רוחותיו וליתן לנו עשרת הדברות זהו ודי״ זהב.

ה. (פ׳ דברים בפסוק אחד עשר יום מחורב) (ג) ובמדרש אלה הדברים רבה אחד עשר יום מחורב אחד עשר יום היו ישראל מושלמים להקב״ה כלומר מארבעים יום שהיה משה בהר היו ישראל אחד עשר יום ולא יותר בשלום עמו, וכ״ט יום לתשלום ארבעים יום חשבו לעשות העגל, וחד אמר שני ימים היו מושלמין בחורב לא יותר, שנאמר ואותי יום יום ידרושון (ישעי׳ נ״ח ב׳), וחד אמר יום אחד, שנאמר יום אשר עמדת לפני ה׳ אלהיך בחורב (דברים ד׳ י׳) וחד אמר אפילו יום אחד לא היו מושלמין אלא בו ביום עשו ע״ז, שנאמר ביום נטעך תשגשגי (ישעי׳ י״ז י״א). ד״א אחד עשר יום מחורב א׳ שבעשרת הדברות הכעסתם אותו מחורב ע״כ.

ו. (שם שם) (ד) לתת להם ולזרעם אחריהם. דרשו רז״ל לתת להם אלו עולה מצרים ולזרעם אלו עולי בבל אחריהם לימות המשיח. כן דרשו באלה הדברים רבה.

ז. שם (ה) והנכם היום ככוכבי השמים ובמדרש אלא הדברים רבה והנכם היום ככוכבי השמים והניתכם היום ככוכבי השמים כשם שהראה הקב״ה לאברהם שהראהו כל המזלות מקיפין השכינה כך דגל מחנה ישראל שלשה לכל רוח ורוח וכבודו באמצע אמר לו הקב״ה כשם שהמזלות מקיפין אותי וכבודי באמצע, כך בניך עתידין להתרבות וחונין דגלים דגלים ושכינתי באמצע שנאמר ונסע אוהל מועד וגו׳ הוי אומר והנכם היום ככוכבי השמים והניתכם היום ככוכבי השמים ע״כ.

ח. (שם) (ו) ככם אלף פעמים אמרו במדרש רבה אמר להם משה ברכה זו קצובה משלי שתהיו אלף פעמים ששים רבוא אבל הקב״ה יברך אתכם כאשר דבר לכם והיה זרעך כעפר הארץ.

ט. (שם) (ז) פנו לכם צפונה אמרו במדרש רבה אם באתה שעתו של עשו מצפינו עצמכם מלפניו שנאמרו פנו לכם צפונה. ד״א פנו לכם צפונה אמר הקב״ה בזבת אחד יש לי והוא עתיד לפגרו. ד״א פנו לכם צפונה צפון אחד היה לי היניכם זה בית המקדש שהייתי נצפן עמכם בו, והוא עתיד להחריבו שנאמר והסבותי פני (מהם) וחללו את צפוני (יחזקאל ז׳ כ״ב).

י. (שם) (ח) ובמדרש רבה וייראו מכם ונשמרתם מאד א״ר אלעזר אוי לאזנים שכך שומעות ומה אם בשעה שייראו מכם אמר ונשמרתם מאד כשאנו

א) נמצא לעיל במדרשי אחר על פ׳ דברים שהעתקתי מכ״י מינכען אות ב׳, ובמדרש דברים רבה פ״א אות ב׳ הוא בסגנון אחר עיין לעיל הערה ז׳.

ב) הוא בפרשת דברים בכ״י מינכען לעיל אות ט׳ וכמו שהעירותי שם בהערה ל׳.

ג) הוא בפרשת דברים שם בכ״י מינכען אות י׳ כמו שהעירותי שם הערה ל״ג.

ד) לא נמצא בפרשת דברים בכ״י ובוודאי הי׳ לפניו בפרשה אחרת בכ״י.

ה) הוא בכ״י מינכען אות ט״ז כמו שהעירותי שם הערה נ״ד.

ו) הוא בכ״י מינכען אות י״ז. כמו שהבאתי שם בהערה נ״ה ועיין דברים רבה פ״א אות ט״ג.

ז) הוא בכ״י מינכען אות כ״א והתחלת המאמר נמצא גם בדברים רבה פ״א אות י״ט: ורבינו בחיי העתיק מהמדרש אשר בכ״י מינכען כלשונו ממש.

ח) הוא בכ״י מינכען אות כ״ב כמו שהעירותי שם הערה ע״א.

יראים מהם על אחת כמה וכמה, ר' יהושע בש"ר לוי אמר וייראו מכם ונשמרתם מאר מבקשים שייראו מכם עסקו בתורה כמה דתימר ונשמרתם לנפשותיכם.

יא. (שם) (ט) ונעבר מאת אחינו בני עשו היושבים בשעיר מדרך הערבה מאילת ומעציון גבר, עברנו מדרכים הערבים שבתורה ועל אלותיה של תורה, ומעציון גבר מה דעציון לגיברא דעלמא דאמרי נעשה ונשמע ולא עבדין כן, כן אמרו במדרש רבה.

יב. (פרשת ואתחנן) (י) ובמדרש ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע אתה קראתני עבד, שנאמר לא כן עבדי משה (במדבר י"ב ז'), אני עבד ולויתן עבד אני מתחנן לפניך והוא מתחנן לפניך, שנאמר הירבה אליך תחנונים אם ידבר אליך רכות (איוב מ' כ"ז), תחנת לויתן שמעת וכרת עמו ברית וקיימתו, שנאמר היכרות ברית עמך (שם), ואני עבד ואמרת לי הנה אנכי כורת ברית ואי אתה מקיים אותו אלא אמרת לי ומות בהר אשר אתה עולה שמה (במדבר ל"ב נ') ולא עוד אלא כתבת בתורתך ואם אמר יאמר העבד אהבתי את ארני את אשתי ואת בני לא אצא חפשי (שמות כ"א ה') איני רוצה למות, והגישו אדניו אל האלהים ועבדו לעולם, ולא קיימת זה עמי בבקשה ממך שמע אלהים רנתי ואל תתעלם מתחנתי, א"ל הקב"ה רב לך בעל ריבך בעל דין שלך כבר הוציא עליך גזרה שתמות אדם הראשון שאכל מן האילן גזר מיתה על הכל, וכן אמר איוב על האדם הראשון מי יתן לי שומע הן תוי שדי יענני וספר כתב איש ריבי (איוב ל"ד ל"ה) אי זה ספר כתב ספר תולדות אדם ע"כ.

יג. (שם) (יא) ועל דרך המדרש אתה החילות כלום אתה גוזר עלי שלא אכנס לארץ אלא בשביל שמעו נא המורים אתה החילות שאמרת למשמרת לאות לבני מרי (במדבר י"ז כ"ה).

יד. (שם) (יב) הארץ הטובה וההר הטוב, אמרו במדרש משל למלך שבקש לישא אשה ושלח שלוחיו לראותה אם היא נאה אם לאו, הלכו וראו אותה, אמרו לו אין כעורה ממנה, שמע שושבינו ואמרו לו בני מרי אין נאה הימנה בעולם, בא לישא אותה אמר אבי הנערה לשלוחי המלך נשבע אני שאין אחד מכם נכנס כאן שגניתם את בתי לפני המלך, בא השושבין ליכנס אמר לו אף אתה לא תכנס אמר לו השושבין אני לא ראיתיה ואמרתי למלך אין בעולם נאה הימנה, והם אמרו אין כעורה ממנה, עכשיו אראה אותה אם כדברי אם כדבריהם, כך אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע המרגלים אמרו לשון הרע, שנאמר ארץ אוכלת יושביה היא (במדבר י"ג ל"ב), ואני לא ראיתיה ושבחתיה לישראל, שנאמר כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה ורחבה וגו' (שמות ג' ח'), ועכשיו אראה אותה אם כדברי אם כדבריהם, שנאמר אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן ההר הטוב הזה והלבנון, זה בית המקדש שמלבין עונותיהם של ישראל.

טו. (שם) אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים. וע"ד המדרש אשר חלק מלשון חלקות מלמד שהחליקן כדי לטרדן מן העולם.

טז. (שם) ובמדרש וזאת התורה אשר שם משה, מוסף על ערי מקלט מה ערי מקלט מצילות מן המיתה אף התורה כן, ולא עוד אלא שהיא מצלת יותר מערי מקלט, שערי מקלט אינן קולטות אלא שוגגין והתורה בין שוגגין ובין מזידין, אמרו ישראל למשה אם בטלו ערי מקלט להיכן אנו בורחין, אמר להן להתורה, שנאמר וזאת התורה, הה"ד עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג' י"ז).

יז. (שם) (יג) ועוד דרשו אמר להם משה לישראל אמרתם בסיני נעשה ונשמע, וכשעשיתם את העגל אבדתם נעשה וכיון שאבדתם נעשה שמרו ונשמע

ט) הוא ג"כ שם אות כ"ד כמו שהעירותי שם הערה ע"ד.

י) בוודאי הי' כן לפניו בכ"י ממדרש אחר מדברים רבה אבל בכ"י מינכען לא נמצא רק על פרשת דברים לבד.

יא) נמצא כעין זה בדב"ר פ"ב אות ח' ע"ש.

יב) לא נמצא לפנינו בנדפס. וגם זה הא לפניו במדרש אחר מדברים רבה הנאבד.

יג) נמצא גם בנדפס דב"ר עקב פ"ג אות י'.

הוי אומר שמע ישראל, משל למה הדבר דומה למלך שקדש מטרונא בשני מרגליות אבדה האחת, אמר לה שמרי האחרת, כך דרש במדרש רבה.

יח. (שם) (יד) וכן אמרו במדרש רבה בסוף ואתחנן בעמדם תרפינה כנפיהם (יחזקאל א׳ כ״ד) כשבאים ישראל ורוממים שאומרים בלחישה ברוך שם, אותה שעה הם מקלסין, וכן יחזקאל אמר ואשמע אחרי (קול רעש גדול ברוך כבוד ה׳ ממקומו) (יחזקאל ג׳ י״ב) כשקלסתו אני קלסו מלאכי השרת ברוך שם, ולמה אומרים אותה בלחישה, אלא כשעלה משה למעלה גנבו ממלאכי השרת ולמד. לישראל (א״ר שמואל בר נחמני לבן ביתו של מלך שהיתה לו בת בתולה, והיתה רואה בגדים נאים ואומרת לו קח לי הבגדים הללו והיה לוקח לה, פעם אחת נכנס לפלטרין של מלך וראה (טו) קוזמירון של מטרונה שם, מה עשה גנב אותו ובא ונתנו לבתו, התחיל מצוה אותה ואומר לה כל הבגדים שלקחתי לך לבוש אותם בפרהסיא אבל קוזמירון זה גנוב הוא אל תלבשי אותו אלא מן הדלת ולפנים כך אמר להם משה כל המצות שנתתי לכם ממה שקבלתי מן הקב״ה, אבל זה שאני נותן לכם הוא ממה ששמעתי ממלאכי השרת שבו הם משבחים להקב״ה ונטלתי אותה מהן לכך תהי׳ אומרים אותו בלחישה, ולמה אומרים אותו ביום הכפורים בפרהסיא לפי שהם כמלאכי השרת לובשים לבנים ולא אוכלים ולא שותים ואין בהם לא חטא ולא עון כי הקב״ה סולח לכל עונותיהם ע״כ.

יט. (פ׳ עקב) ובמדרש והיה עקב תשמעון אין שכרן של צדיקים אלא בסוף אבל שכרן של רשעים הוא מיד בעולם הזה, שנאמר ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו (דברים ז׳ י׳) שכרן לפניו, אבל צדיקים שכרן לאחריו שנאמר ואחריו כל ישרי לב (תהלים צד ט״ו) הוי אומר והי׳ עקב תשמעון.

כ. (פי׳ כי תשא) (טז) מצאתי במדרש אלה הדברים רבה מצות שלות הקן שכרה בנים, אמר הקב״ה אם אין לך בנים אני נותן לך בנים מניין שנאמר שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך.

כא. (פ׳ נצבים) (יז) ואמרו במדרש אלה הדברים רבה, טובה תוכחת מגולה אלו תוכחותיו של משה מאהבה מסותרת זה בלעם הרשע שהיה מברך את ישראל והיה אחד בלבו ואחד בפיו, בא לומר מה טובו אהליך מואב משכנותיך בני עמון והקב״ה עקם את פיו .ואמר מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל, אבל משה תוכחותיו היא מגולות.

את זה ראיתי להעתיק מרבינו בחיי ונמצאים עוד בהרבה מקומות בספר דברים שהביא „ובמדרש אמרו" יש מהם שנמצאים במקומות אחרים במדרש ומהם אשר נמצאים בתנחומא, וגם לפעמים הביא „ובמדרש" וכוון להספרי.

יד) המאמר הזה הי׳ ג״כ לפניו במדרש דב״ר הנאבד ורבינו בחיי לא העתיק המאמר בשלימות רק השמיט באמצע מאמר שלם ומצאתיו בשלימותו מובא באבודרהם סדר שחרית של חול (דף כ״ה ע״ד דפוס פראג) והשלמתי החסרון בין שני חצאי מרובע ומן אמר ר׳ שמואל בר נחמני עד מן הדלת ולפנים הוספתי בפנים, עפ״י האבודרהם. ומזה תראה כי המדרש מדברים רבה הנאבד אשר הי׳ לפני רבינו בחיי הי׳ ג״כ לפני האבודרהם. ולפנינו בדב״ר הנדפס ואתחנן פ״ב אות ל״ו נמצא המאמר קצת בסגנון אחר ובקצרה והגאון הרד״ל במדרש שם בסימן נ״ד הרגיש בזה וז״ל עיין רבינו בחיי שהביא מאמר זה מדברים רבה בלשון אחר וכן בכל הסדר הביא מאמרים מדברים רבה משונים מנוסחא שלנו עכ״ל. ומטעם בזה כי מדרש אחר מדברים רבה הי׳ לפניו כמו שהעירותי למעלה בפתח דבר.

טו) קוזמירין האבודרהם כתב פי׳ בגד נאה וחשוב ובאמת אינו כן וצ״ל קוזמין והמלה יונית Kosmos פי׳ תכשיטין (שמוק) ונמצא לנכון בדב״ר שם בנדפס.

טז) נמצא גם בדב״ר פ״ו אות ו׳.

יז) הוא כת״י מינכען כמו שהבאתי לעיל אות ה׳ והעירותי שם בהערה י״ג.

רשימה מכל המקומות אשר בעל הילקוט מביא מאמרים בשם „אלה הדברים רבה" ואנה הם נמצאים לפנינו במדרש דברים רבה.

ילקוט פרשת	רמז	המתחיל	נמצא במדרש דברים רבה	פרשה	אות
לך	ע"ז	בנוהג שבעולם (א)	ואתחנן	ב	כט
שם	פ"ב	למה התינוק נימול	תצא	ו	א
וירא	פ"ג	כתיב ושמר	עקב	ג	ז
שמות	קס"ז	מה ראה משה (ב)	ואתחנן	ב	כט
שם	קע"ב	עד שלא זכה משה (ג)	דברים	א	א, ז,
בשלח	רמ"א	רבנן אמרי (ד)			
יתרו	רע"ט	הלכה אדם מישראל (ה)	עקב	ג	יב
תשא	שצ"א	אמרי ר' יוסי (ו)	דברים	א	כא
שם	שצ"ב	ירד משה מן הרקיע	עקב	ג	יא
שם	שם	א"ר יצחק מן הלוחות (ז)	עקב	ג	טו
שם	שם	וש"ה מוכיח אדם (ח)	דברים	א	ב
שם	שצ"ו	הלכה אדם מישראל (ט)	עקב	ג	יב
דברים	תשצד	מרפא לשון	דברים	א	א
שם	תשצה	כתיב מוכיח	שם	שם	ב, ד, ה, ו,
שם	תשצו	ד"א אלה הדברים	שם	שם	ח, ט
שם	תתב	ואשימם בראשיכם	שם	שם	י
שם	תתי	רב לכם סב (י)	שם	שם	יז, יט
שם	תתז	ואת העם (יא)	שם	שם	כ
שם	תתי	בא משה לישראל (יב)	שם	שם	כד
ואתחנן	תתיב	וש"ה והוא מהשנא	ואתחנן	ב	ג, ד,
שם	תתיג	ד"א ואתחנן (יג)	שם	שם	ד, ה,
שם	תתיד	ה' אלהים (יד)	שם	שם	ז, ח, ט
שם	תתכה	ד"א אדם יש לו קרוב	שם	שם	טו
שם	שם	מעשה בספינה	שם	שם	טז
שם	תתכז	א"ר לוי	שם	שם	כא, כג
שם	תתכט	אז יבדיל משה	שם	שם	ל
שם	תתלג	ממתן תורה זכו ישראל	שם	שם	לא
שם	תתלד	דבר אחר	שם	שם	לח, לו

(א) וכן מובא בילקוט שמות רמז קס"ז ג"כ בשם דב"ר, ובילקוט ואתחנן שם חסרה ההתחלה: א"ר יצחק בא וראה שאין מעשיו של הקב"ה כמעשה בשר ודם, ואח"כ מתחיל בנוהג שבעולם, ובילקוט פ' לך השמיט באמצע מאמר שלם, פתח במשה וסיים באברהם, הנערך לפנינו, אבל בילקוט שמות שם הביא הנמשל במשה. (ב) הוא המובא ג"כ בילקוט לך רמז ע"ז חסר רשמתי לעיל. (ג) ובטעות נרשם בילקוט ואלה שמות רבה וצ"ל אלה הדברים רבה, ומובא המאמר הזה בילקוט דברים רמז תשל"ד ותשל"ה בשם אלה הדברים רבה. (ד) לא נמצא בפ' ואתחנן אות כ"א בפ' אז יבדיל ואולי צ"ל אלה הדברים זוטא. (ה) במדרש שם מי כתב הספר הזה, אולם בילקוט הביא מי כתב במקום, מזה נראה כי המעתיקים השמיטו במדרש המלה הזרה והציגו „הספר". (ו) בילקוט שם אחרי המלות למה שלא נלטוה עליה סיים ואינו משמר אותה כתקונה. וזה נשמט במדרש. (ז) הציון אלה הדברים רבה במאמר שלפניו מוסב גם על זה, ובעל הילקוט השמיט באמצע איזה דברים כדרכו, ובמדרש שם וכן העתק הילקוט ואת כותן עלי קפריקי צ"ל קדיקי בדל"ת והמלה יונית. (ח) וחסר הציון והציון הראשון מוסב גם על זה, וכן מובא בילקוט דברים רמז תשל"ה גם כן בשם דב"ר. (ט) מן וש"ה עת להשליך אבנים הוא במדרש אות י"ג. וכן משלו משל הוא שם אות י"ז (י) במדרש המאמר מקוטע ונמצא לנכון בילקוט. (יא) ע"ד ד"א רב לכם סב, ומשם ואילך אין ספק שהוא מן מדרש אלה הדברים זוטא וחסר הציון. (יב) ובילקוט שם אורך רגליו הי' ל"ח אמה ומצוין בצדו במדרש שם י"א אמה צ"ל י"א אמה כמו שהוא לפנינו גם המאמר קטיע בילקוט וסיים „וכו' כדכתיב לעיל". (יג) בילקוט שם איפרכוס שהיה בארפכוסיא, צ"ל באפרכוסיא והיא המלה היונית והסמ"ך נוסף ובמדרש השמיטו המדפיסים המלה הזרה והציגו בארכי שלו. (יד) מאות ז' השמיט בעל הילקוט איזה דברים.

ילקוט פרשת	רמז	המתחיל	נמצא במדרש דברים רבה	פרשה	אות
שם	תתלו	ואהבת את ה' (טו)	שם	שם	לו
עקב	תתמו	אמרו ישראל	עקב	ג	א
שם	תתמח	ושמר ה'	שם	שם	ד, ח
שם	תתנד	שמע ישראל	שם	שם	י
שם	תתנה	אתה עובר	שם	שם	יא
ראה	תתפד	השמר פן תעזוב	ראה	ד	י
שופטים	תתק	א"ר אחא (טז)	שופטים	ה	ו
שם	שם	ד"א משל למלך	שם	שם	ו
תצא	תתקל	והארכת ימים	תצא	ו	ה
תבא	תתקלח	ברוך אתה בעיר	תבא	ז	ה
שם	תתקלט	גדולה היא ירידת	שם	שם	ו
שם	תתקמ	ויקרא משה	שם	שם	ח
שם	שם	א"ל משה	שם	שם	ט
שם	שם	ולא נתן לכם	שם	שם	י
נצבים	שם	לא בשמים הוא	נצבים	ח	ו, ז
וילך	תתקמא	הן קרבו ימיך	וילך	ט	ח, ט
האזינו	תתקמב	ד"א האזינו	האזינו	י	ד
ברכה	תתקסג	ויקבר אותו	ברכה	יא	ז
יהושע	כא	וש"ה ידעתי	האזינו	י	ב
שמואל	קסג	ישועו	ואתחנן	ב	י
שם	קסה	נעים זמירות	האזינו	י	ג
מלכים	קעז	וכלכלו הנציבים	דברים	א	ה
ישעי'	רנד	ד"א למה שמים	האזינו	י	ד
שם	רצב	אמר משה	דברים	א	יד
שם	שסט	ויהי טרם	ואתחנן	ב	טז, יז
ירמי'	רסו	פרא למוד מדבר	שופטים	ה	ח
יחזקאל	שמו	והנה מצפון (יז)	ואתחנן	ב	כ
שם	שנא	ונתתי לכם (יח)			
שם	שסב	ואיש את רעהו	ואתחנן	ב	כא
הושע	תקיז	כי זנתה אמם	ואתחנן	ב	יט
שם	תקיט	כרובם כן חטאו	שם	ב	יט
עמוס	תקמד	אמר ר' יוסי	האזינו	י	ב
תהלים	תשנד	וש"ה ושבתי	ואתחנן	ב	כד
שם	תשסב	אלה עשית	דברים	א	ג
שם	תשעט	מי יובילני	שם	א	טז
שם	תשצב	אמר הקב"ה לישראל (יט)	דברים	א	ט
שם	תתמ	מי גבר יחי'.	וילך	ט	ד
שם	תתעג	מה לך הים	עקב	ג	ח
שם	תתעו	מנין שהתורה	נצבים	ח	ב
שם	תתפג	לנוזר ים סוף	דבריים	א	כח
שם	תתפח	ולישראל עם קרובו (כ)	נצבים	ח	בסוף
משלי	תתקלח	לך אל נמלה (כא)	שופטים	ה	ב
שם	שם	אמר בר קפרא	ראה	ד	ד
שם	תתקמג	אמר הקב"ה	תבא	ז	ב
שם	תתקמו	פעולת צדיק	ואתחנן	ב	כ
שם	תתקמז	מעשה בשמעון	עקב	ג	ג
שם	תתקנג	אזן שומעת	תבא	ז	ג
שם	תתקנט	תחנונים	ואתחנן	ב	ד

(טו) בעל הילקוט השמיט באמצע מאמר שלם. (טז) בילקוט חסר הציון אלה הדברים רבה. (יז) במדרש שם לא בייא רבא לעלמא נ"ל לא בייא בא לעלמא, ובמדרש שם המושב מפגה לבעל הבית, מובא בילקוט שם תותביי' מפני למרי ביתא, מזה תראה כי המדפיסים תרגמו ללשון עברי (יח) בצדו נרשם בראשית רבה אלה הדברים רבה פל"ד הציון „אלה הדברים רבה" יש למחוק ונ"ל בראשית רבה פל"ד והוא לפנינו בב"ר פל"ד אות ט"ו. (יט) הציון שם נשמט ממקומו והמאמר א"ר אליעזר הוא ממדרש שו"ט מזמור ס"ז (כ) הציון בילקוט מוסב על המאמר הזה. (כא) ובמדרש שם וכל שיה אינה אלא שטה ומשלה היא מיותר. רק במאמר וכל מאכלה אינה אלא שטה ומשלה הוא בשם ר' תנחומא כמו שהוא לנכון בילקוט:

סוף דבר

המחברת הזאת „ליקוטים ממדרש אלה הדברים זוטא" נדפסת בסרוגין במכ"ע בית תלמוד שנה רביעית צד 209 עד 216 צד 245 עד 253 צד 271 עד 279 צד 302 עד 310 צד 366 עד 371. אולם נשמט מאת המדפיסים ההערה הראשונה בצד ג׳ בפתח דבר אחרי המלות: בעל הילקוט ראהו והזכירו הרבה פעמים בשם „אלה הדברים רבה" ובכל המקומות שרשם עליהם הציון הלז נמצאו המאמרים באמת במדרש דברים רבה לפנינו. ועל זה הבאתי בהערה רשימה מכל המקומות אשר הילקוט מביא את המדרש דברים רבה ואנה המאמרים נמצאים לפנינו באיזה פרשה ובאיזה אות (האותיות ממדרש רבה אני מציין ע"פ דפוס ראם מווילנא), כי בעל הילקוט רשם „אלה הדברים רבה" סתם ולא ציין מקומו. לכן אמרתי להוסיף בסוף את הרשימה הזאת, ואקוה כי תצמח איזה תועלת להקוראים, במבוא להפסיקתא רשמתי שתי רשימות מכל המקומות אשר הילקוט מביא את הפסיקא דר"כ דילן ואת הפסיקתא רבתי, ובאיזה פסקא המאמרים נמצאים לפנינו, גם במבוא לתנחומא נתתי רשימה שלישית מכל המקומות שהביא התנחומא (ערך שבע מאות פעמים) ואנה נמצא לפנינו בתנחומא שלנו, ועתה היא רשימה הרביעי מכל המאמרים שהביא בשם אלה הדברים רבה ואנה נמצאים לפנינו: ומזה יבין הקורא כי בצד ג׳ בפתח דבר כתבתי „עיין לעיל הערה א", וכן בצד ה׳ כתבתי „כמו שתראה לעיל בהערה א" כוונתי אל ההערה הזאת הנשמטת בדפוס ואשר הוספתי פה בסוף. גם אעיר על איזה שגיאות הדפוס על שער המחברת נדפס בטעות לקוטים ממדרש אלה הדברים רבה צ"ל „זוטא" במקום „רבה" בפתח דבר צד ג׳ שורה ט ובהערה שורה א „שמר" צ"ל „שמ"ר" ונשמטו הקווים, שם שורה י"ב ושורה ט"ו „במר" צ"ל „במ"ר" שם שורה א מלמטה „פניל" צ"ל „לפני צד י"ג בהערה י"ט סמילות צ"ל פסילום: